

**T.C.
ULUDAG ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI**

**KANT FELSEFESİNDE
TANRI DÜŞÜNÇESİNİN AKSİYOMATİKLİĞİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

OSMAN MUZAFFER FİDAN

BURSA 2010

**T.C.
ULUDAG ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI**

**KANT FELSEFESİNDE
TANRI DÜŞÜNÇESİNİN AKSİYOMATİKLİĞİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN

OSMAN MUZAFFER FİDAN

DANIŞMAN

Prof. Dr. Zeki ÖZCAN

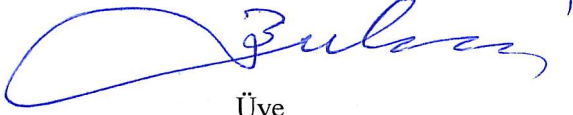
BURSA 2010

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Felsefesi Bilim Dalı'nda 700821034 numaralı **Osman Muzaffer Fidan**'ın hazırladığı "**Kant Felsefesinde Tanrı Düşüncesinin Aksiyomatikliği**" konulu **Yüksek Lisans Tezi** ile ilgili tez savunma sınavı, 19/03/ 2010. günü 13:00 – 14:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

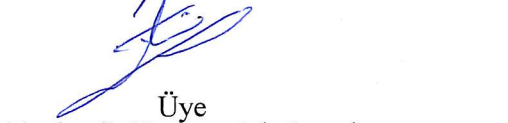
Prof. Dr. Zeki Özalp

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Cüneyt KARADAĞ

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail Çetin
Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20.....

ÖZET

Yazar: Osman Muzaffer FİDAN
Üniversite: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri:
Bilim Dalı: Din Felsefesi
Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı: x+74
Mezuniyet tarihi: .../.../2010
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zeki Özcan

Kant Felsefesinde Tanrı Düşüncesinin Aksiyomatikliği

Mısırlıların elinde ampirik bir bilim olarak doğan matematik Eukleides tarafından aksiyomlar üzerinde yükselen dedüktif bilim olarak kuruldu. Aksiyomlar matematiğin temellerini oluşturur İki binyıldan fazla bir süre tartışmasız bir şekilde otoritesini kabul ettiren Eukleides geometrisi 18. yy.da Kant tarafından yeni bir anlayışla açıklandı. Kant'a gelinceye kadar bir analitik özellik taşıyan matematik, Kantla beraber sentetik özellik kazandı. Kant matematiği sentetik *a priori* olarak açıklamakla kalmadığı epistemolojisini de bu sentetik *a priori* kavramının üzerine kurdu. Deneye dayanmayan ancak varlığını deney dünyasında kanıtlayabilen yargı anlamına gelen sentetik *a priori* teorik akıl eleştirisi boyunca aklanmaya çalışılan kavramdır. Felsefesini sentetik *a priori* kavramı üzerine kuran Kant, bilgiye ait olan her şeyi bu kavrama göre düzenledi. Sentetik kavramına uyan konular bilgiye konu olabilirken sentetik kavramı dışında kalan konular insanın bilebileceği şeylerin dışında kaldı.

Sentetik *a priori* kavramı yanında bir takım kavramlar daha kullanan Kant'a göre bu kavramlar bilgiye konu şeylerin belirlenmesinde önemli bir görev üstlenirler. Bu kavramlar, algı, deneyim, bilgi aşamalarını izleyen bilgi nesnesinin ortaya konulmasında ve sentetik *a priori*'nin belirginleştirilmesinde rol üstlenirler. *a priori* sezgi formları olan uzay ve zaman, kategoriler, fenomen- numen, şemalar ve ideler bu temel kavramlardandır.

Tanrı kavramı Kant felsefesinde epistemolojinin doğal bir sonucu ve ahlak düşüncesinin bir postulatı olarak gündeme gelmektedir. Zira Kant bilmeye konu olarak matematik ve fizik dışında metafiziğin konularının da bilgi nesnesi olup olmadığını araştırır. Metafiziği bilim olarak kurmayı deneyen Kant bunun olanaksız olduğunu gösterip aynı zamanda onun konularının da bilgi nesnesi olmanın ötesinde olduğunu ortaya koyar.

Tanrı kavramı konusunda teorik akıl açısından bilinemezci bir tavır takınan Kant pratik akıl açısından ahlaki davranışların bir garantörü olarak O'nun varlığını temellendirir. Ahlaki davranışların bir garantörü olarak var olan Tanrı bu yönü ile imanın konusu olmaktadır.

Eukleides geometrisi içerisinde barındırdığı güçlüklerin kesin bir tarzda belirginleşip ve sıkı bir eleştiriye tabi tutulması ile asırlardır devam ettirdiği otoritesini 19. yy.da kaybetmiştir. Ortaya konulan yeni geometri anlayışlarının en az Eukleides'çi geometri kadar geçerli olduğunun ortaya konması ile eski geometrinin mutlaklığının

yıkımında geri dönülemez bir hal almıştır. Kendi zamanın bilimsel paradigmasına göre bir felsefi sistem olarak kurulan Kant felsefesi 19. yy. da matematikte ve devamında tabiat bilimlerinde meydana gelen bu eleştiriler ve ilerlemelerle temel dayanağını kaybetmiştir. Temelleri sarsılan eleştiri felsefesi trajik bir biçimde kendi yapmak istediği her şeyi kritik ederek gerçeğe ulaşma düşüncesinin kurbanı olmuştur. Günümüzde matematik ve geometri artık Kant'ın iddia ettiği gibi sentetik *a priori* değil, birincisi analitik ikincisi ampirik bir bilimdir.

Tanrı Hakkında teorik akıl açısından bilinemezci bir tavrın aksine günümüz astrofizik ve kuantum fiziği Tanrı'nın hakkında olumlu olarak konuşabilmektedir. Tanrı artık bilimsel çalışmalar ışığında varılan sonuçlar açısından insanoğlunun bilgi alanının bir konusu olabilmektedir.

Anahtar Sözcükler

Sentetik *a priori*
Şemalar
İdeler

Aksiyomlar
Sezginin formları
Postulat

Kategoriler
Numen-Fenomen
Teorik ve Pratik Akıl

ABSTRACT

Author: Osman Muzaffer FİDAN
University: Uludağ University
Main Discipline: Philosophy and Science of Religion
Discipline : Philosophy of Religion
Attribute of Thesis: Thesis of Master
Page Count: x + 74
Graduation Date / ... / 2010
Thesis Advisor: Prof. Dr. Zeki Özcan

Mathematics, breaking through as an empirical science in the hands of Egyptians, was established on axioms as a deductive science by Eukleides. Axioms provide a basis for Mathematics. Euclidean geometry, which got its mastery accepted by people indisputably for more than two thousand years, was explained with a new perception by Kant in the 18th century. Mathematics, conveying analytical feature before Kant, began to convey synthetical feature. Kant, not only interpreted mathematics as a synthetical *a priori*, but also established his epistemology on this concept. Synthetical *a priori*, which means being valid independently of observation, is a concept (which is) tried to be cleared through theoretical criticism of reason. Kant, who established his philosophy on the concept ‘synthetical *a priori*’, organized everything related to knowledge according to it. While the subjects in accordance with the concept ‘synthetic’ could be subject to knowledge, the subjects which are out of synthetic concept were recognized as the knowledge staying out of the things the humanbeings can know.

According to Kant, using a set of concepts except of ‘synthetic *a priori*’, these concepts have a very crucial role to identify the things subject to knowledge. These concepts take a role in putting forward the object of knowledge following the process of perception, experience and information. Space and time, categories, phenomenon-noumenon, schemas and ides; which are the intuition forms of *a priori*, are some of these main concepts.

In the philosophy of Kant, the concept ‘God’ is a natural result of epistemology and a postulate of the thought of morality, because Kant investigates that except of Maths and Physics, the metaphysical subjects are object of knowledge or not. Kant, trying to establish metaphysic as a science, points out that is impossible and the metaphysical subjects are beyond to become the object of knowledge.

In respect of the concept ‘God’, Kant takes an agnostical manner in terms of teorical reason and he takes the existence of God as the guarantee of the moral behaviors in terms of practical reason. The God, existing as a guarentee of the moral behaviours, in this respect becomes the subject of faith.

The Euclidean geometry lost its authority (which had been) lasting for centuries, in 19th century after its difficulties became absolute and it was criticized strictly. When the new geometry perceptions were proved to be as valid as Euklidean geometry, it bacame irrevocable. Kant’s philosophy which was established as a philosophical

system according to the scientific paradigmas of his contemporary term, lost its fundamental base in the 19th century as a result of the criticisms and developments in Mathematics and Natural Science. The criticism philosophy tragically became the victim of the thought of finding the fact by criticising everything. Nowadays, Mathematics and geometry aren't synthetic *a priori* as Kant claimed, but they are accepted firstly analytical and secondly empiric science.

About the 'God', from the point of theoretical reason, astrophysics and physics of quantum describe positively on the contrary of an agnostical manner. The 'God' can be the subject of the knowledge field of humanbeings in the light of scientific researches.

Key Words

Synthetic *a priori* Axioms Categories Schemas

Ideas Phenomenon- noumenon Forms of intuition Theoretical and practical reason

ÖNSÖZ

Tanrı kavramı insanın ideallerinin, özlemlerinin ve var oluşunun anahtarıdır. İlahi dinler insanı Tanrının kulu olarak niteler. İnsan aynı zaman da ilahi dinlerin gönderiliş amacıdır. Yine ilahi dinlere göre insan Tanrı'nın en özel ve en şerefli varlığıdır.

İnsanlık tarihi açısından Tanrı hayatın her aşamasında insan aklının bir dayanak noktası olmuştur. Tanrı insanın duygusallığının yanında onun bilgisinin de konularından birini oluşturur. Tanrı fikri tarih boyunca insan bilgilerinin en son noktasının idealize edildiği amaç olagelmıştır. Tanrı hakkında bilgi sahibi olma çabası sonuç versin veya vermesin insan O'nu hep araştıra gelmiştir. Yani insan Tanrıya kaçınılamaz biçimde yazgılıdır.

Filozof Kant içinde Tanrı bilgisi ideali boşa giden bütün çabalarına rağmen insan aklının en yüksek ideali olmaya devam edecektir. İnsanın Tanrı hakkında ki bilme gayreti bir matematik bir fizik gibi kesin sonuçlar vermeyecektir ancak, insan akli Tanrı hakkında bu çabalarından asla vazgeçmeyecektir.

Biz de bu çalışmamızda bilgiden ahlaka, imana ve tekrar bilgiye uzanan kısa bir seyahat yapmaya çalıştık. Bu seyahatimizde bize filozof Kant rehberlik yaptı. Kant'la beraber bazen imkânsızı aradık, bazen erdemler peşinde koştuk. Seyahatimiz bilinemezlikten ahlaka ve imana kadar farklı mecralarda devam etti.

Uzun bir ara vermenin sonucunda tamamladığımız bu çalışmamızda kendilerine teşekkürü borç bildiğim insanları burada anmak şahsımı onurlandıracaktır. Her eğitimli insan bir çaba bir emek ve bir fedakârlığın eseridir. Naçizane bu günlere gelmemde sonsuz fedakârlıklarını gördüğüm anneme- babama, uzun bir aranın ardından yanına vardığımda aynı samimi ilgi ve rehberliği ile bana yol gösteren hocam sayın Prof. Dr. Zeki Özcan'a, özet kısmın İngilizce çevirisinde bana yardımcı olan Sivrihisar Hızırbey İ.Ö.Okulu İngilizce öğretmeni Sayın Seda Yenidoğan hanımefendiye, tezin

düzeltilmelerinde yardımcı olan ve özellikle son bir yıldır çalışmamı tamamlayabilmem için bana her türlü desteğinden dolayı olan eşime şükranlarımı sunuyorum.

Osman Muzaffer FİDAN

Bursa 2010

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM	
KANT'IN BİLGİ TEORİSİNİN TEMEL KAVRAMLARI VE MATEMATİK 5	
I. Kant'ın Bilgi Teorisinin Temel Kavramları	5
1. <i>A priori</i> – <i>A posteriori</i>	6
2. Analitik – Sentetik Yargılar	8
3. Sentetik <i>a priori</i>	10
4. Uzay – Zaman	14
5. Kategoriler ve Saf Anlayış Kabiliyetinin İlkeleri	17
A. Sezginin Aksiyomları	24
B. Algının Beklentileri	25
C. Deneyin Analogileri	25
C.1. Tözün Kalıcılığı Analogisi	26
C.2. Nedensellik Yasasına Göre Zamansal Ardışıklık İlkesi	26
C.3. Eş Zamanlılık	27
D. Ampirik Düşüncenin Postulatları	27
6. Fenomen – Numen	28
II. Matematik Bilimi ve Kant'ın Matematiği Açıklayışı	29
1. Eukleides ve Aksiyomatik Bir Sistem Olarak Matematik	30
2. Kant ve Sentetik <i>a priori</i> Olarak Matematik	35
II. BÖLÜM	
KANT FELSEFESİNDE TANRI DÜŞÜNCESİNİN AKSİYOMATİKLİĞİ	40
I. Aksiyom Kavramı Çerçevesinde Kant'ın Metafizik Düşüncesi	40
1. Bilim Olarak Metafizik	41
2. Aklın Doğal Bir Yönelimi Olarak Metafizik	44
A. Aklın İdeleri	45
A.1. Psikolojik İde ve Akli Psikoloji	47
A.2. Kozmolojik İdeler ve Antinomiler	48
A.3. Teolojik İde ve Tanrı Kanıtlarının Eleştirisi	51
II. Aksiyom ve Postulat Kavramlarının Mukayesesi ve Tanrı'nın Varlığı	62
SONUÇ	67
BİBLİYOGRAFYA	70

KISALTMALAR

- A.U.E. : Arı Usun Eleştirisi, çev. Azizi Yardımlı,
İdea Yayınevi, İstanbul, 1993
- A.M.T. : Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi,
çev. :İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2002
- P.U.E. : Pratik Usun Eleştirisi, çev. İ.Zeki Eyüboğlu, Say Yayınları
5.Baskı, İstanbul, 2001
- PROLEGOMENA : Gelecekte Bilim Olacak Her Metafiziğe Prolegomena, çev. :
İonna Kuçuradi-Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu,
3.Baskı, Ankara, 2002

GİRİŞ

Tanrı, felsefe tarihi boyunca filozoflar tarafından üzerinde en çok söz söylenen kavramdır. Tanrı fikrinin bu kadar tartışılıyor olmasına karşın matematik bilimi de en azından 19. yüzyıla kadar üzerinde ittifak edilen bir bilim olagelmıştır. Tanrı hakkındaki fikirler ve matematik ilk bakışta her ne kadar birbirinden farklı iki alan bilgisi olarak duruyorlarsa da insan aklının birer sonucu ve çıkarımı olarak aynı kaynaktan gelmektedir. Kaynaklarının ortak olması bizi bu iki konuyu bir araya getirmede cesaretlendirmiştir.

Matematik tarih boyunca insanoğlunun icat ettiği en yüksek bilimdir. İnsan kendinden nitelik olarak farklı bir yapıya sahip olan bir dünyada vardır ve çevresinde meydana gelen olayları kendince tutarlı ve doğru bir şekilde anlamlandırmaya ve açıklamaya çalışmak için matematiği keşfetmiştir. Matematik tarihçileri matematiğin temellerinin eski Mısır'da Nil Nehri'nin yıllık taşkınları sonucunda sınırları belirsiz hale gelen arazilerin sınır tespitlerinin yeniden yapılabilmesi amacıyla ilk defa keşfedildiğini söylerler. Yani Matematik ilk defa temel ihtiyaçtan ve de ampirik olarak ortaya çıkmıştır. Matematiği Mısırlılardan öğrenen Yunanlılar onu analitik bir yapıya kavuştururlar. Yine bir Yunanlı matematikçi olan Eukleides matematiği aksiyomatik bir sistem haline getirmiştir.

Kant'a kadar matematik aksiyomlar çerçevesinde yapılan çıkarımlarla ilerleyen analitik bir bilim olarak ele alınmıştır. Kant matematiği öncekilerin aksine ilk defa "sentetik *a priori*" olarak açıklamıştır. Kant matematiğin aksiyomatik olması konusunda olumsuz bir düşünce ortaya koymamış aksine onun aksiyomatik olmasını kabul etmiştir. O'nun matematiğe getirdiği açıklama bu aksiyomlarının yapısal özelliğidir. Kant'a göre matematiğin aksiyomları analitik değil sentetiktir. Matematiksel yargılar olarak ele aldığı aksiyomlar nasıl oluyor da sentetik oluyorlar? Matematiğin yargıları kaynağını akılda bulan ancak salt bir kavram analizi ile ele alınamayan yargılardır. Bizler matematiğin yargılarını aklımızda bulmakla beraber onların var oluşları tamamen deney dünyasındadır. Yani kaynak olarak akıl ve ispat olarak deneye dayalı yargılardır. Deney

kaynaklı olamaması matematiği zorunlu yapar. Bu zorunluluk deney dünyasında gösterilmeyle doğruluğa ve kesinliğe ulaşır. Yine matematiğin yargıları salt bir kavram analizi ile ilerlemezler. Onlar kavramın ötesine geçerek eldeki kavrama yeni bilgiler ekleyen yargılardır. $7+5=12$ yargısı analitik bir yargı değildir. Biz “beş”, “on iki”, “yedi” “artı” kavramlarının analizinden $7+5=12$ yargısına varamayız. Yaptığımız şey bu kavramları gerek birbirlerine ekleyerek gerekse bu eklemeyi parmaklar ve de noktaları kullanarak gösterebiliriz. İşte bu gösterilebilme matematiği sentetik yapar. Matematiğin olduğu gibi geometrinin de yargıları sentetiktir.”Doğru iki nokta arasında ki en kısa yoldur” gibi bir yargı sentetik *a priori* yargıdır. Biz “doğru” kavramının analizi ile “en kısa” sonucuna varamayız. “Doğru” kavramı içinde “en kısa” kavramı dâhil değildir. En kısa kavramını doğru kavramına sonradan ekliyoruz ve yeni bir bilgi elde ediyoruz. Aynı şekilde bu yargıyı düz bir zeminde çizerek gösteririz. Sonuçta geometrinin yargılarının da sentetik *a priori* olduğunu göstermiş oluyoruz.

Matematiksel yargıların sentetik *a priori* olduğu gösterildikten sonra metafiziğe geçilebilir. Metafiziğin yargılarının sentetik olup olmamasının sınanması idelerin aksiyomlarla kıyaslanmasını gerektirir. Kant matematik ve onun yargıları üzerinden metafiziğin yargılarını inceler. O’na göre metafiziğin yargıları sentetik *a priori* şartını karşılayamaz. Çünkü onun yargılarının deneysel dünyada bir karşılığı yoktur. Metafiziğin yargıları konusunda bilinemezci bir tavır takınan Kant Tanrı hakkında yapılan geleneksel metafiziğin geçerli olmadığını söyler.

Filozoflar felsefelerini kurarlarken bir taraftan yeni kavramlar üretirken diğer taraftan var olan kavramlara yeni anlamlar yüklerler. Kant sentetik *a priori* kavramını icat eden filozoftur. O bu yeni kavramına ilave olarak var olan kavramlara yeni anlamlarda yüklemiştir. O’nda uzay- zaman ve kategoriler farkı anlamlara gelirler. Kant’ın uzay –zamanın gerçekliğin formları olduğu ancak kendilerinin birer gerçeklik olmadığını açıklar. Kategoriler aynı şekilde farklı anlamda kullanılan kavramlardır. Kategoriler bu dünyaya ait bilgimizin geçerli olmasının akli şartlarıdır ve bizde bulunurlar. Aristoteles’te olduğu gibi nesnel varlıklardan elde edilmezler. Kant felsefesi de kavramlarının birbiriyle çok sıkı ilişkide olduğu bir felsefedir. Biz de tezimize Kant’ın kavramlarının belirgin hale getirmeye çalışarak başlayacağız. Bizce filozofun kavramları açıklığa kavuşmadan epistemolojisi dolayısıyla felsefesinin tamamı

aydınlanmayacaktır. *A priori -a posteriori*, analitik-sentetik, sentetik *a priori*, uzay-zaman, fenomen-numen ve kategoriler, açıklayacağımız kavramlar olacaktır.

Kavramların tam belirlenimini verdikten sonra tezimizin iki temel kavramından (Aksiyom ve Tanrı) bir olan aksiyom kavramını açıklayacağız. Aksiyom kavramını matematikte üstlendiği görev açısından inceleyeceğiz. Aksiyom kavramının açıklanması konunun anlaşılmasının yolunu açacaktır diye düşünüyoruz. Öncelikle kavramın kendisinin ne olduğu ardından da matematikte özellikle Eukleides geometrisinde ki yerini ve önemini açıklayacağız. Aksiyom kavramı ve Eukleides geometrisi hakkında bilgi verdikten sonra Kant'ın matematiği sentetik *a priori* olarak nasıl kurduğunu açıklayacağız. Matematiğin sentetik *a priori* olarak yeniden açıklanışı Tanrı hakkında konuşabilmenin haklılığında yegâne yoldur. Eğer Tanrı hakkındaki yargılar sentetik *a priori* şartını yerine getiriyorsa, yani Tanrı hakkında ki yargılar sentetik *a priori* olabiliyorsa o zaman ifadeler geçerli ve de doğrudurlar.

Metafiziğin yargılarının sentetik *a priori* açısından değerlendirmesini yaptıktan sonra aksiyom kavramına benzer anlamda olan postulat kelimesini açıklayacağız. Kant felsefesinde postulat ahlak felsefesinin başka bir ifadeyle pratik aklın bir kavramıdır. Bizim bu bölümde postulat kavramını incelememiz aksiyom kavramına nispetle ne anlam ifade ettiği olacaktır. Yani aksiyom ve postulat kavramlarının bir mukayesesini yapmaya çalışacağız. Postulat kavramının belirgin hale gelebilmesi için ahlak felsefesinden kısaca bahsedeceğiz. Konuyu çok sınırlı bir şekilde almamız tezimizin sınırlarından kaynaklanmaktadır. Kant'ın ahlak felsefesini incelemek ayrı bir araştırma konusunu oluşturur. Kant'ın ahlak felsefesinin kavramı olan postulatlar üç tane olarak belirlenmiştir. Özgürlük, ölümsüzlük ve Tanrı postulatı olarak adlandırdığı üç postulat birbirilerine ayrılmaz biçimde bağlıdırlar. Kant'a göre akıllı olan insan aynı zamanda özgürdür. Özgürlük insana “ancak evrensel ilke olacak şekilde davran” kesin buyruğunu dayatır. Bu kesin buyruk insan her zaman en yüksek iyinin gerçekleştirilmesini ödev olarak yükler. En yüksek iyiyi gerçekleştirmeyle görevli olan insan erdemli davranışlarda bulunurken zaman zaman acılara katlanmak zorunda kalır. Hâlbuki erdem insana mutlu olmasında katkıda bulunmalıdır. Eğer insan bu dünyada bu erdemlerinin karşılığını alamazsa ahirette almalıdır. O halde ruh ölümsüz olmalıdır. İnsan dünyada “en yüksek iyi”nin gerçekleşmesinden sorumludur dedik. İnsanın bu “en yüksek iyiyi”

gerçekleştirebilmesi için bunun bir garantörü olmalıdır. Yine insan erdemli olmasının karşılığının ahirette verilebilmesi için Tanrı var olmalıdır. Şu halde “en yüksek iyi”nin ve iyiliklerin karşılığı için Tanrı var olmalıdır ve postulat olarak vardır.

Postulatlar ideler gibi fenomen dünyasının ötesini imler. İdelerden farklı olarak postulatların içerikleri vardır. Postulatların aksine aksiyomlar baştan sona kadar fenomenler dünyası içerisinde bulunurlar. Postulatların karşılığı kendinde şeydir. Postulat ve aksiyom kavramı kuruluşları ve sonuçları bakımından birbirlerinden ayrı yapısal özelliklere sahiptirler.

Çalışmamızı hazırlarken karşılaştığımız güçlükleri ve sınırlılıkları birkaç başlık altında sıralayabiliriz. Karşılaştığımız ilk güçlük meslekten matematikçi olamamamızdır. Hem konun anlaşılmasının zorlaştırması hem de kavramsal çerçeveyi oturtabilmekte problemlerle karşılaşmamıza neden oldu.

Karşılaştığımız diğer bir sınırlılık ise filozofun eserlerine Almanca orijinal metinlerden ulaşamamaktır. Kant’ın eserlerinin çevirisi her mütercimnin çeşitli sebeplerle aynı kelimenin farklı kavramlar kullanılarak Türkçeye aktarılması ile yapılmıştır. Örneğin “Verstand” kelimesi dilimize, anlama yetisi, anlık, anlak, zekâ ve müdrike olarak; “Anschauung” kelimesi, görü ve sezgi olarak; ”Vernunft” kelimesi de us ve akıl gibi anlamalar verilerek aktarılmıştır. Bu farklı kavramların kullanılması özellikle filozofun kendi eserlerini anlamakta güçlük doğurmuştur. Biz çalışmamız boyunca bu kavramların tamamını kullanmaya özen gösterdik. Gerek alıntı yaparken tercümeyle sadık kalmak gerekse farklı kullanışlarına yer vermek için bu yola başvurduk.

Çalışmamızda Kant’ın eserlerinden azami derece de yararlanmaya çalıştık. Anlamı kapalı olan yerler ve diğer konulardan bahsederken farklı kaynaklara müracaat ettik.

I. BÖLÜM

KANT'IN BİLGİ TEORİSİNİN TEMEL KAVRAMLARI VE MATEMATİK

I. Kant'ın Bilgi Teorisinin Temel Kavramları

İmmanuel Kant düşünce tarihinin sınır filozofudur. O felsefesindeki kesin sınırları belirlemekle ve de birbirinden farklı akımların kavşak noktasında bulunmasıyla bu nitelemeyi hak etmiştir.

Kant'a kadar, şüpheçileri bir tarafa bırakacak olursak bilginin kaynağı konusunda iki ekol ön plana çıkmaktadır. Bu akımlar akla dayanan rasyonalizm ile deneye dayanan ampirizmdir. Kant bu iki akımdan birini diğerine tercih etmeksizin her ikisine de eşit mesafede bulunur. O'na göre eğer biz bir şeye bilgi nesnesi diyeceksek, bu ne rasyonalistlerin iddia ettiği gibi salt akli bir konudur, ne de ampiristlerin iddia ettiği gibi salt tecrübenin sonucudur. Aksine bilgi hem aklın, hem de tecrübenin birleşmesinden oluşur. Akıl bilgi için kalıplar hazırlarken, tecrübe o kalıpların içini doldurur.

Kant Arı Usun Eleştirisi'nde bilgiyi şöyle tarif eder: "Tüm bilgimizin deneyimle başlamasında hiçbir kuşku yoktur... Ama tüm bilgimizin deneyimle başlamasına karşın, bilginin tümünün deneyimden doğduğu sonucu çıkmaz... Deneyimden bağımsız *a priori* bilgiler vardır..."¹ Kant burada birbirinden bağımsız iki yeteneğe vurgu yapar. Bunlardan ilki deneyim diğeri ise akıldır.

¹ Kant, İmmanuel, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay., İst., 1993, s. 37- 38.

Kant'a göre biz deneyim sonucunda nesnel bir bilgi elde etmek istiyor isek bu bilgi nesnesi üzerine duyarlık (duyum) ve anlık birlikte faaliyet göstermek zorundadırlar.² Bu iki yetinin birlikte çalışmadığı şey bilgi nesnesi olamaz.

Eleştiri filozofu olan Kant insana ait olan üç fenomenle ilgili üç farklı kritik yazmıştır. Bu üç insani fenomen, düşünme ve bilgi, davranışlar ve ahlak ve de duyuş ve estetikdir. Bu üç eleştiri içersinde konumuzun ilgi alanını insanın bilgisi ve sınırları oluşturacaktır. İnsanın bileceği ve bilemeyeceği meseleler filozofun ilk eleştirisinin konusunu oluşturur.

Kant felsefesinde dikkat edilmesi gereken çok önemli bir husus vardır. O felsefe tarihinde kullanılan kavramları ele alırken yeniden yorumlar, zaman zaman farklı anlamlar yükler. Kant felsefesinin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi kullandığı kavramların tam bir açıklığa kavuşturulmasına bağlıdır. Bu sebepten dolayı konumuza Kant felsefesinin kavramlarını açıklayarak başlayacağız.

1. *A priori* – *A posteriori*

Kant bilgi türlerini önce *a priori* ve *a posteriori* olarak ikiye ayırır. O, *a priori* bilgi ile ilgili olarak şu soruyu sorar: “Deneyimden ve giderek tüm duyu izlenimlerimizden bağımsız bir bilgi var mıdır? Bu tür bilgi a *a priori* bilgi olarak adlandırılır ve *a posteriori* olan, kaynağını deneyimden alan bilgiden ayırt edilir.”³ *a priori* bilgi deyince aklımıza ilk gelen şey, genelde deneyden bağımsız, kaynağı deney olmayan bilgilerdir.⁴

A priori bilgilerin tam karşısında ise *a posteriori* bilgiler yer alır ki bunlar deneyim yoluyla olanaklıdırlar.⁵ Konuyu bir örnekle açıklayacak olursak; “Bu ev yeşildir” derken evin yeşil olmasını, görme duyumuzla tecrübe etmişizdir, fakat “Bekâr evli olmayan kişidir” derken bunun için tecrübeye gerek duymayan bilginin

² Recki, Birgit, *Kant ve Aydınlanma*, çev. Hakan Çörekçioğlu, Cogito, Say: 41–42, Yapı Kredi Yay İst. 2005, s. 202

³ Kant, *A.U.E.*, s. 38.

⁴ Yılmaz, Mustafa, *Kant'ta Aşkınsal Bir Varlık Olarak Tanrı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Bursa, 2000, s. 12.

⁵ Kant, *A.U.E.*, s. 38.

kendisini içerisinde barındıran bir yargıda bulunmuş oluruz. İlk örnek *a posteriori* bilgi iken ikinci örnek *a priori* bilgidir.

Kant *a priori* bilgiyi de kendi içerisinde ikiye ayırmaktadır. O'na göre kuralını tecrübeden ödünç aldığımız⁶ *a priori* bilgiler vardır. Kendi evinin temellerini yıkan kişi evinin yıkılacağını *a priori* olarak bilebilirdi, bunun için deneyimi beklemesine gerek yoktu. Ama yine de bu bütünüyle *a priori* olarak bilemezdi. Cisimlerin ağırlıklarını ve yer çekimini deneyim yoluyla bilmiş olması gerekirdi.⁷ Kant'a göre ilk olarak düşünüldüğünde, aynı zamanda zorunluluğu ile düşünülen bir önerme varsa bu bir *a priori* yargıdır. Eğer kendisi yine zorunlu bir önermeden türetilmişse saltık *a prioridir*.⁸

Kant'ta saltık (mutlak) *a priori* ve *a posteriori* bilgiyi ayıran temel nokta şudur: Saltık *a priori* bilgi zorunlu, evrensel ve deneyim dışı iken, *a posteriori* bilgi tesadüfi ve özeldir.⁹ Kant bu zorunlu ve genel geçer *a priori* bilgilere, matematiğin önermeleriyle fizik bilimindeki nedensellik yasasını örnek olarak verir.¹⁰

Kant *a posteriori* önermeler üzerinde fazla durmaz. *A posteriori* önermeler, yani deneyden çıkarılan önermelerin olanağı önemli bir açıklamayı gerektirmez. Zira *a posteriori* önermeler, algıların sürekli bir şekilde birleştirilmesinden başka bir şey değildir.¹¹

Bilgilerimizi *a priori* ve *a posteriori* olarak açıkladıktan sonra, yargılar bahsini açar. O yargıların da bilgilerimiz gibi iki tür olduğunu söyler. Bu yargılar analitik ve sentetik yargılardır. Analitik ve sentetik yargıların açıklığa kavuşturulması, Kant'ın bilgi teorisinin en temel kavramı olan “sentetik *a priori*”yi açıklamamızı kolaylaştıracaktır. Analitik ve sentetik yargıların belirlenmesi “sentetik *a priori*”yi açıklamaya bir giriş olacaktır. Bu iki kavram tam olarak açıklanmadan “sentetik *a priori*”yi açıklayabilmemiz mümkün olmayacaktır.

⁶ *a.y.*

⁷ *a.y.*

⁸ Kant, *A.U.E.*, s. 38; Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, 10. Basım, İst., 1999, s. 352.

⁹ Deleuze, Gilles, *Kant Üzerine Dört Ders*, çev. Ulus Baker, Körotono Medya ve Öteki Yayınevi, Ankara, 2000, s. 14.

¹⁰ Kant, *A.U.E.*, s. 39.

¹¹ Kant, İmmanuel, *Gelecekte Bilim Olacak Her Metafiziğe Prolegomena*, çev. İonna Kuçuradi – Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu, 3. Baskı, Ankara, 2002, s. 24.

2. Analitik – Sentetik Yargılar

Özne – yüklem ikilisinden oluşan bir yargıda, ya da önermede özne yüklemi içeriyorsa bu yargı ya da önerme analitik sayılır. “Cisimler yer kaplar” önermesinde “cisim” yer kaplamayı içerir. Sentetik yargılarda ise yüklem, özne içerisinde tanımlanmadan, mantık kurallarıyla uyumunu kaybetmeden, özne yüklemle ilişki kurabiliyorsa bu önermeler sentetik önermelerdir.¹² “Cisimler ağırdır” önermesinde, cisim kavramı ağırlık kavramını içermez. Eğer bir önermede yüklem ile özne özdeşlik bağıntısı içerisinde olur iseler, analitik yargı; eğer özne ile yüklem özdeşlik bağıntısı içerisinde olmaz ise sentetik yargı altında ele alınır.¹³

Analitik yargılar yalnızca kavramları açıklayan esasen kavramın tanımında olanı aydınlatan yargılardır.¹⁴ Bu yargılar bilgimize yeni bir şey katmazlar. Analitik yargılar deneyden çıkarılamayan, dolayısı ile *a priori* olan hükümlerdir.¹⁵ Analitik yargılar deneysel alanla ilgili olmayan yargılardır.

Sentetik yargılar ise bilgimizi genişleten, bilgimize yeni unsurlar katan yargılardır. Sadece sentetik yargılar bir bilgi oluşturur ve onu artırır.¹⁶ Yukarıda verdiğimiz örneklerden hareketle konuyu açıklayalım. “Tüm cisimler yer kaplar” dediğimde, analitik bir yargıda bulunmuş olurum. Burada “cisim” ve “yer kaplama”yı ilişkilendirdiğimde kavramın ötesine geçmem. Buna gerek yoktur. Burada “cisim” kavramını analiz etmem yeterlidir. Bu analiz bana yer kaplamayı verecektir. Fakat “Tüm cisimler ağırdır” dediğimde, yüklem (ağırlık) genelde bir cismin yalın kavramından düşündüğümde başka bir şeydir.¹⁷ Burada cismin kavramına ait olmayan yepyeni bir bilgiyi eklemiş olurum. Bu eklenme, bana yeni şeyler öğretir. Sentetik yargılar da, duyu verileri kavrama bağlanır.¹⁸ Bilgimizin genişlemesi duyu verilerinin alınması, zihin tarafından işlenip ifadeye dökülmesidir. Saf mantık ilkelerine bağlı olan

¹² Güçlü, A. Kadir – Uzun, Erkan, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim – Sanat Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2008, s. 61.

¹³ Kant, *A.U.E.*, s. 41.

¹⁴ *Gökberk*, s. 352.

¹⁵ Kök, Mustafa, *Yeni Çağ Felsefesi Tarihi*, Erzurum, 1986, s. 139.

¹⁶ Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yay., 5. Basım, İst., 1998, s. 305-306, Kant, *Prolegomena*, s. 15.

¹⁷ Kant, *A.U.E.*, s. 41.

¹⁸ Heimsoeth, Heinz, *İmmanuel Kant'ın Felsefesi*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İst., Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yay., İst., 1967, s. 72.

ve var olan uygunlukları kadar öğretici olabilen analitik yargıların aksine¹⁹ sentetik yargılar yeni bilgiler için deneyim sonucunda elde edilebilenler kadar bilgi vericidirler.

İnsan her zaman bilgisini genişletmek ister. Sırf bir dedüktif çıkarım olan analitik yargılar bilgimize yeni bir şey katmazlar.²⁰ Yeni bilgilere ulaşabilmek sadece kavram analizleri ile ulaşamaz. Bilgimizin genişleyebilmesi için yeni olay ve olguları öğrenmek için sentetik yargılara başvurmalıyız.

Analitik ve sentetik yargıların karşılaştırması ile ilgili olarak belirtmemiz gereken diğer bir husus, analitik yargılar çelişmeme ilkesine göre ilerlerken²¹, sentetik yargılar bu ilkeyi içermezler. Analitik yargının çelişkiyi yanlıştır, sentetik bir yargının yanlışlığı olguya, deneye uygunluğunu kaybetmesiyle ortaya çıkar.²² Analitik bir yargının çelişkiyi yanlıştır. Bir örnekle açıklayacak olursak;

“Bekâr evli olmayan kişidir.” Doğru bir önerme.

“Bekâr evli olmayan kişi değildir.” Çelişik önerme olduğundan yanlıştır. Çünkü bekâr kavramı evli olmamayı içerir. Evli olmamanın değili çelişkidir ve yanlıştır.

Sentetik önerme için şunu örnek verebiliriz. “Bu ev yeşildir.” yargısının doğruluğu için eve bakmamız yeterlidir. Yargı, olguya, deney sonucuna uygunsuzsa doğru değilse yanlıştır.

Kant’ın *a priori* – *a posteriori* ve analitik – sentetik ayırımı bizi dört şıklı bir sonuca götürür.

a) Analitik – *A priori*: Analitik yargılar karakterleri gereği hep *a prioridir*ler.

b) Sentetik – *A posteriori*: Bunlar normal yargılardır; en çok rastlanan yargı formudur.²³

c) Analitik – *A posteriori*: Bu yargılar mümkün değildir. Çünkü bir taraftan sadece kavram analizine dayanıp, diğer taraftan deneyime dayanmak olanaklı değildir.²⁴

¹⁹ *a.y.*

²⁰ Kuş, Selim, *Kant Felsefesinde Tanrı Anlayışı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s. 13.

²¹ *Yılmaz*, s. 15.

²² Skirbekk, Gunnar – Nils, Gilije, *Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çev. Emrullah Akbaş – Şule Mutlu, Üniversite Kitabevi, İst., 2004, s. 358.

²³ *Yılmaz*, s. 15.

d) Sentetik – *a priori*: Bu tür yargılar, Kant'ın saf aklın eleştirisini yaparken ortaya koymaya çalıştığı yargılardır.

3. Sentetik *a priori*

Sentetik *a priori* Kant'ın felsefe tarihine kazandırdığı bir kavramdır. Düşünce tarihinde Kant'tan sonra en çok tartışılan kavramlardan birini oluşturur. Sentetik *a priori* kavramı filozof için o kadar önemlidir ki epistemolojisini bunun üzerine kurduğunu söylersek yanılmış olmayız. Saf aklın eleştirisinin amaçlarından biri de bu kavramın aklanmasıdır.

Kant analitik ve sentetik yargıların varlığı ve anlaşılmasıyla ilgili herhangi bir sorun görmemektedir. O'na göre analitik ve sentetik yargıların anlaşılması pekâlâ mümkündür. Analitik ve sentetik yargılar, böyle nitelendikten sonra Kant şöyle der: “O halde geriye sadece, imkânının aranması veya araştırılması gereken sentetik *a priori* önermeler kalmaktadır; çünkü bu olanak gelişme ilkesinden başka ilkelere dayanmak zorundadır.”²⁵

Sentetik *a priori* hükümler, tecrübeden bağımsız (*a priori*) ve mantıksal yüklem, mantıksal özne içinde verilmediği (sentetik) hükümlerdir.²⁶ Yine sentetik *a priori* de yüklem, öznedeki olmayan manayı ona yüklemesiyle beraber aradaki bağıntıyı zorunlu ve evrensel olması da gerekir.²⁷ Böylece sentetik *a priori* yargı, bir yandan bilgimizi genişletirken diğer yandan bu bilgilerimizin her zaman ve her yerde doğru olduğunu ortaya koyuyor.²⁸

Birbirinden farklı iki alana ait olan özelliklerin tek bir önermede bulunduğu bu yargılar için Kant matematik ve tabiat bilimlerini örnek olarak gösterir. Sentetik *a priori* yargılar matematik ve fizikte ilkeler olarak bulunmaktadır.²⁹

Sentetik *a priori* ye ilişkin bu girişten sonra şöyle bir soru sorulabilir. Sentetik *a priori* bir hüküm, sentetik *a posteriori* bir hükümden ayıran nedir? Her iki yargıda

²⁴ Altuğ, Taylan, *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*, Etika Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 14.

²⁵ Kant, *Prolegomena*, s. 24.

²⁶ Skirbekk, Gilje, s. 358.

²⁷ Kuş, s. 15.

²⁸ Gökberk, s. 352–353.

²⁹ Altuğ, s. 14.

bilgimizi kavramın ötesine geçerek genişletirken, sentetik *a priori* yargı zorunlu, genel geçer iken, sentetik *a posteriori* yargıda bu son iki özellik yoktur.³⁰

Sentetik *a priori* yargıların niteliğinin açıklanmasından sonra bu tür yargıların mümkün olup, olmadığını araştırabiliriz. Kant, sentetik yargıları açıklarken sentetik *a priori* yargıların var olduğundan kuşku duymaz. Bunların varlığını sorgulamadan kabul eder. Kant açısından problemin çözümü bu tür yargıların nasıl mümkün olabildiğinin cevabında yatar.³¹

Sentetik *a priori* yargıların nasıl mümkün olabildiklerinin araştırılması Kant'ı matematik, fizik ve metafiziğin yargılarının özelliklerine bakmaya götürür. Yapıları itibari ile matematik ve fiziğin yargıları sentetik *a priori* yargılar iken, metafiziğin yargıları için bunu olumlu olarak cevaplayamaz. Metafizikte sentetik *a priori* ye ait olumlu bir cevap bulamaması O'nu bu noktadan itibaren, metafizikle ilgili keskin bir eleştiriye götürür.

Kant metafizikçilere şöyle bir çağrıda bulunur. “Sizler de matematikçi ve fizikçi gibi kesin bir bilimle uğraştığınızı iddia ediyorsanız, o zaman metafizikte de sentetik *a priori* bilgiyi ortaya koyun. Eğer bunu bu soru tam olarak cevaplanmadıysa o zaman benim de şunu söylemeye hakkım vardır: bunların (metafiziğin uğraştığı şeyler) hepsi boş, temelsiz felsefe ve yanlış bilgeliktir.”³²

Kant'ın metafiziği eleştirisini daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alacağız, şimdi sentetik yargıların incelenmesine devam edebiliriz.

Kant'ın ilk olarak aradığı şey, bir “A” kavramının ötesine geçerek bir başka “B” kavramını onunla bağlı olarak bilmeyi istersem, o zaman üzerine dayanacağım ve sentezi mümkün kılan şey nedir? Anlığa (zekâyâ), bu “A” dışında “B”ye inanması için destek olan şey nedir? Bu bağıntı O'na göre deneyim değil, bir *a priori* olarak bağlanmadır.³³

Sentetik *a priori* yargıların tam bir belirlenimi için Kant matematik ve fiziği inceler. “Matematığın yargılarının tamamı sentetiktir. Şimdiye kadar, bu kesinliğine

³⁰ Weber, s. 305–306.

³¹ Skirbekk – Gilje, s. 358.

³² Kant, *Prolegomena*, s. 25.

³³ Kant, *A.U.E.*, s. 42.

rağmen insan aklının dikkatinden kaçmıştır. Her ne kadar matematikçilerin bütün çıkarımları, çelişme ilkesine göre hareket etse de, onun sonuçlandırılabilceği bir başka önerme olduğu sürece bu mümkündür.”³⁴ Matematiğin iki temel dalı olan, geometri ve analitik matematik sentetik *a priori* önermelere dayanırlar.

Kant $7 + 5 = 12$ işlemi üzerinden konuyu izah eder. $7 + 5 = 12$ önermesi başlangıçta, çelişme ilkesinden çıkan yedi ve beş rakamlarının toplamı olan, sırf analitik önerme olduğu belki söylenebilir. Fakat dikkatlice bakıldığında on iki sayısının yedi ve beş rakamlarının bir birleşimi olduğu görülür.³⁵ “Yedi”, “beş”, “artı” ve “on iki” kavramlarında ihtiva edilen şeyler $7 + 5 = 12$ önermesini bilmek için yeterli değildir.³⁶ Kant şu şekilde açıklar: $7 + 5 = 12$ önermesiyle insan kendi kavramını genişletir, birincisine (beş) onda düşünölmeyen ikinci (yedi) kavramı ekler.³⁷ Şu şekilde de söylenebilir, “yedi” ve “beş” mefhumun da bu iki sayının toplanacağı fikri dâhil olmadığı gibi “on iki” sayısının bu iki rakamın birliğini içerir sayılamazlar.³⁸

$7 + 5 = 12$ yargısının bilinebilmesinin, yargıyı oluşturan öğelerin (“yedi”, “beş”, “artı” ve “on iki”) bilinmesiyle ortaya konulamayacağını belirttik. Peki, $7 + 5 = 12$ önermesini sentetik yapan şey nedir? “Yedi”, “beş”, “artı” ve “on iki” kavramlarının ötesine geçip sentetik bir yargıya ulaşmam nasıl mümkün olur. Kant’ın burada yeni bir kavramı devreye soktuğunu görürüz. O sentetik *a priori* önermeler için önemli bir işlev gören “sezgi” kavramına varır. Sezgi Kant’a göre bilginin nesnelere ilişkisini doğrudan sağlayan ve düşüncenin ve düşüncenin araç olarak kullandığı şeydir.³⁹ “Bir kavramın ötesine geçip bunlardan birbirlerine karşılık düşen sezgiyi (beş parmak veya beş nokta olabilir) yardıma çağırarak, beşin bu birimlerini tek tek yedi kavramına ekleyerek on iki kavramına ulaşırım... Buradan yardım alınmalıdır ve böylece senteze ulaşabilirim.”⁴⁰

³⁴ *a.g.e.* s. 43.

³⁵ Kant, *Prolegomena*, s. 17.

³⁶ Wood, Allen W, *Kant*, çev. Aliye Kovanlıkaya, Dost Kitabevi, Ankara 2009, s. 50.

³⁷ Kant, *Prolegomena*, s. 17.

³⁸ Erişirgil, Mehmet Emin, *Kant ve Felsefesi*, İnsan Yay., İst., 1997, s. 68–69.

³⁹ Kant, *A.U.E.*, s. 51.

⁴⁰ *a.g.e.*, s. 43.

Matematikte sentetik *a priori*'yi örneklendiren Kant, geometrinin önermelerinde konuyu araştırır. O'na göre saf geometrinin önermeleri de sentetik *a priori* önermelerdir.” “Doğru iki nokta arasındaki en kısa yoldur” dediğimizde eklersek çözümlene yapmamış, “doğru” ya yeni bir durumu eklemiş oluruz. Önermemizi biz doğru kavramından türetemeyiz. Önermemize yeni bir unsur yeni bir bilgi olan, “en kısa” ifadesi eklenmiştir. Bununla birlikte yine de mutlak bir ifade ortaya koyarım. Bu yargı deneyle bozulabilecek bir yargı olmaz. Hem sentetik hem de *a priori* olur.”⁴¹

Kant matematikte sentetik *a priori* yargıları örneklendirdikten sonra, fizikte de bu tür yargıların varlığını göstermeye başlar. O'na göre fizikte de sentetik *a priori* yargılar vardır. “Her cismin ağırlığı vardır” önermesi sentetiktir. Zira cismin, ağırlığı içermesi zorunlu değildir. Burada “ağırlık” kavramıyla cisme yeni bir şey ekleriz.⁴² Yine “her değişimin bir nedeni vardır” derken özne (değişim) kendi dışında kalan bir yükleme (neden) bağlanmıştır. Böylece yargı, özne kavramının altına düşen konulara ait bilgimizi genişletir. Değişim dünya halinin birbirine takip etmesidir. Nedensellik ise art ardalığı ifade eder. Nedensellik zorunlu olarak değişim kavramının bir parçası olmaz. Dünyadaki değişimlerin bir nedeninin olması bilgimizi sentetik yönünü ifade eder.⁴³ Matematik ve fizikte sentetik *a priori* önermelerin nasıl mümkün olabildiğini gösterdikten sonra şimdide metafizikte bu tür önermelerin varlığını araştırabiliriz. Metafizikte de sentetik *a priori* önermelere rastlayabilir miyiz? Kant'a göre metafizikte sentetik önermelerin bulunabilmesi söz konusu değildir. O'na göre metafiziğin önermeleri problematiktir. Eğer metafizik bizim olgusalığa ait bilgimizi genişletmeyi amaçlıyorsa sentetik olmalıdır. Eğer deneysel değilse – ki konusu gereği değildir – o zaman *a priori* olmalıdır. O halde metafizik amaçladığı şeye uygun olmalıdır.⁴⁴ Şu halde metafizikte sentetik *a priori* önermelere varamamamızın nedeni; iddialarıyla ilgili olarak ne sezgiyi yardıma çağırabiliyor olmamız, ne de kavram analizinin dışında herhangi yeni bir bilgiye ulaşmamızdır.

⁴¹ Kant, *A.U.E.*, s. 43, *Yılmaz*, s.18, *Kök*, s. 140.

⁴² *Erişirgil*, s. 68–69.

⁴³ *Wood*, s. 50.

⁴⁴ Copleston, Frederick, *Felsefe Tarihi*, Bölüm II, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 3. Baskı, İst., 2004, s. 59.

4. Uzay – Zaman

Kant Arı Usun Eleştirisi'nin ilk bölümünü “Aşkınısal Estetik” olarak adlandırır. Bu bölümün girişinde o, uzay – zamanla ilişkili olan bazı kavramların tanımını yapar.

Uzay – zamanla ilgili olarak tanımlanan ilk kavram sezgidir. Sezgi bir bilginin nesnelere dolaysızca ilişkisini sağlayan ve tüm düşüncenin araç olarak göz önünde tuttuğu şeydir.⁴⁵ Yani sezgi dünyanın doğrudan algılanması⁴⁶ ve bilginin nesnesi ile kurabildiği bağıdır. Bize verilebilen nesnelere zihnimizi etkilemesi sonucunda sezgi ortaya çıkar.⁴⁷

Duyarlık, uzay ve zamanla ilgili olarak tanımlanan bir diğer kavramdır. Nesnelere bizi etkilemesi sonucu olarak, onların tasarımlarının alındığı yerdir. Nesnelere tasarımları etkilemesi de duyum olarak adlandırılır.⁴⁸

Kant felsefesinde bilginin meydana gelmesi için iki temel yapıya ihtiyaç vardır. İlki yukarıda tanımladığımız, nesnelere gelen algıların duyarlılıkta işlenip⁴⁹ anlığa (zihne) gönderilmesinden oluşur. Diğerisi ise anlığa gelen bu yarı işlenmiş bilgi nesnesi burada kavramlarla yorumlanarak tam bir bilgiye dönüştürülür.⁵⁰

Suje ve obje arasındaki ilişki olarak tarif edilen bilginin kaynağı hakkında birbirinden farklı düşünce ekolleri ortaya çıkmıştır. Rasyonalistler bilginin kaynağının akıl olduğunu söylerler. Sezgiye vurgu yapan filozoflar ise bilginin bir içe doğuş, aracısız ve doğrudan elde edilen bilgi olduğunu görüşündedirler.⁵¹

Kant bu bilgi ekollerinin tam ortasında bulunur ve bu felsefi ekollerin hepsinin bir aşamaya kadar bilgide ortak olduklarını ifade eder. O bu yeni bilgi anlayışı ile her türlü bilgi anlayışını bir potada eritir. Onun şu sözü bilgi teorisini çok açık bir şekilde ortaya koyar: “İdraktan yoksun içeriği olmayan düşünceler boştur, kavramlar

⁴⁵ Kant, *A.U.E.*, s. 51.

⁴⁶ *Güçlü- Uzun*, s. 71.

⁴⁷ Kant, *A.U.E.*, s. 51.

⁴⁸ *a.y.*

⁴⁹ *Weber*, s. 307.

⁵⁰ *Heimsoeth*, s. 77.

⁵¹ *Heimsoeth*, s. 307.

olmaksızın sezgiler de kördürler.⁵² Kant'ta bilgimiz için duyarlık ve anlık vazgeçilmezdir. Bilgimizin ilk aşaması deneyimle başlamakla beraber, burada durmaz. Algı ile başlayan bilgi fenomeni birbirinden ayrı iki sistemin ortak çalışmasıyla meydana gelir. İnsan zihni hiçbir şeyi görüleyemez, duyular ise düşünme faaliyetinin dışındadırlar.⁵³

İnsan bilgisinin iki farklı kaynağı olan duyarlık ve anlık hakkında yaptığımız bu girişten sonra uzay ve zamanın Kant epistemolojisinde işgal ettiği yeri açıklamaya geçebiliriz. Öncelikle belirtmemiz gereken husus, uzay ve zamanın duyarlıktan ayrı bir konu olmadığıdır. Bu ikisi duyarlığın salt *a priori* formlarıdır. Yani duyarlık, kendine gelen algıları uzay ve zaman aracılığı ile bir düzene sokar.⁵⁴ Uzay – zaman formları deneyimin sonucunda elde edilmiş değillerdir, aksine deneyimin kendisi ilkin ancak sözü edilen bu formlarla olanaklıdır. İnsan bu formlar penceresinin ardından dünyaya bakar, duyu dünyası hakkındaki bilginin farkına varır.⁵⁵

Duyarlığın bu iki formu ile ilgili olarak Kant birkaç nüansın dışında aynı şeyleri söyler. O'nun uzay ve zaman arasına koyduğu fark ise, uzay (mekân) dışsallığın formu iken, zaman içsellik formudur.⁵⁶ Bu ne demektir? Uzay (mekân) bağımsız bir dünyaya dayandırdığımız ve bu yüzden objektif şeylerin görünümünü değerlendirdiğimiz sezgi biçimidir.⁵⁷ Yani dışarıda olmayan hiçbir şey bana, benden bağımsız ulaşamaz. Zaman ise, aklın tüm durumlarının biçimidir. Zaman içerisinde olmayan hiçbir zihinsel durum söz konusu değildir.⁵⁸ Şu halde zaman uzaydan daha geniş bir çerçeve sunar. Uzay sadece dışsal olan olguların formu iken, zaman hem içsel hem de dışsal olguların formudur, onların *a priori* koşuludur.⁵⁹

⁵² Kant, *A.U.E.*, s. 66.

⁵³ *Yılmaz*, s. 21.

⁵⁴ *a.g.e.*, s. 22.

⁵⁵ *Gökberk*, s. 351.

⁵⁶ *Deleuze, a.g.e.*, s. 58.

⁵⁷ Scruton, Roger, *Düşüncenin Ustaları Kant*, çev. Cemal Atilla, Altın Kitaplar Yay., İst., 2003, s. 44.

⁵⁸ *a.y.*

⁵⁹ Kant, *A.U.E.*, s. 58; *Erişirgil*, s. 73–74; *Copleston*, s. 76-77.

Kant'ta zaman ve mekân mutlak (reel) varlıklar değildir; onlar insanda bulunmaları bakımından ideal varlıklardır.⁶⁰ Yani biz şimdi şurada zamanı ve mekânı gösteremeyiz ancak, her şeyi zaman ve mekân içerisinde gösterebiliriz.⁶¹

Kant uzay ve zamanla ilgili olarak bir başka konudan daha bahseder. O'na göre uzay ve zaman diskürsif (gidimli) olarak değil de bir arı sezgi olarak tasarımıladığımızdan, birçok uzaydan bahsedildiğinde bunların bir uzayın bölümleri olduğundan⁶², yine zamandan da bahsedildiğinde bunun eşzamanlılık değil de ardışıklık olduğundan bahseder.⁶³ Kant'ın uzay ve zamanı bu şekilde açıklaması, yani bunları sonsuz kabul etmesi bir taraftan matematiğin (geometri ve aritmetik) zorunlu olmasını sağlarken, diğer taraftan matematiği kendi teorisi için kanıt olarak kullanmasını mümkün kılar.⁶⁴

Kant matematiğin bu sezgisel özelliği ile ilgili olarak şunu söyler: “Biz matematiksel bilgide şunu görüyoruz. Matematik kendini saf görüde ortaya koymak zorundadır.⁶⁵ Bu anlamda matematik sırf kavramlarından yola çıkılarak ortaya konulabilen bir bilim değildir. O, matematiğin görüsel olması ile ilgili olarak, geometrinin ilkelerini örnek vererek şöyle der. “Bir üçgende iki kenar bir arada üçüncüden büyüktür.” Yargısı çizgi ve üçgen gibi kavramlardan çıkarılamaz aksine sezgiden *a priori* olarak türetilirler.”⁶⁶ Yine Kant, uzayın saf matematik için görü (sezgi) formu olarak onu mümkün ve zorunlu kıldığı gibi, zamanın da saf mekanik için zorunlu bir tasarım olduğunu söyler.⁶⁷

Uzay ve zamanla ilgili olarak buraya kadar ki konuyu özetlemek gerekirse şöyle bir sonuca ulaşırız. Uzay – zaman insanın bilgisinin sınırlarını çizer. Yani insan *a priori* sezgi formları olan uzay ve zaman içerisinde olan şeyleri bilebilir.⁶⁸ Uzay ve zaman içerisinde insan matematik, fizik gibi bilimlerini geliştirebilir. İnsanın uzay ve zaman

⁶⁰ *Heimsoeth*, s. 80.

⁶¹ *Kök*, s. 142; *Weber*, s. 309.

⁶² Kant, *A.U.E.*, s. 53.

⁶³ Kant, *A.U.E.*, s. 56.

⁶⁴ *Weber*, a.g.e., s. 309.

⁶⁵ Kant, *Prolegomena*, s. 30.

⁶⁶ Kant, *A.U.E.*, s. 53.

⁶⁷ *Yılmaz*, s. 24.

⁶⁸ *Copleston*, s. 61.

içersinde algıladığı bu dünyaya Kant fenomenler dünyası der. O'na göre bizim bilgimiz veya bilebileceğimiz şeyler bu uzay – zaman içersinde olan fenomenler hakkındadır. Uzay ve zamanın ötesine uzanan bir bilgimiz yoktur.

Uzay ve zaman ile ilgili olarak gözden kaçırmamız gereken önemli bir hususu hatırlatmak faydalı olacaktır. Burada bahsedilen şey ne olgusallığın insan zihnine indirgendiği ne de varoluşları insan zihninin yarattığıdır. O'nun bahsettiği şey bilginin gerçekleşmesi için nesnelere, öznenin belirli *a priori* şartlarına uyması gerektiğidir.

Nesnelere, öznenin *a priori* bilgi koşullarına uyması gerektiği hakkındaki bu görüş, düşünce tarihinde yepyeni bir durumdur. Kant düşüncede nesne merkezli anlayıştan özne merkezli anlayışa geçişi, Kopernik'in dünya merkezli evren anlayışından, güneş merkezli evren anlayışına geçişle kıyaslar. Bu yeni anlayışı, düşüncede “Kopernik Devrimi” olarak niteler.⁶⁹ Kant'a kadar düşünmenin (bilginin), kendisini nesnelere uyarlamak zorunda olduğu fikri benimseniyordu.⁷⁰ Düşünce tarihinde düşünmenin (bilginin) nesne ile uyumu fikri⁷¹ ters çevrilerek, objelere formlarını salt anlamlık dikte eder anlayışına geçildi.⁷²

5. Kategoriler ve Saf Anlayış Kabiliyetinin İlkeleri

Geçen bölümlerde bilginin gerçekleşebilmesi için insanda bulunan iki farklı yetinin devrede olması gerektiğini açıklamıştık. Bu iki yetiden ilki duyarlık diğeri de anlamlıdır. Uzay ve zaman bilgimizin gerçekleşmesinin ilk koşulu olan duyarlılığın formlarıdır. Bu formlar dış dünyadan gelen algıları belli bir kalıba sokar ve insan anlamlığına (zihnine) gönderir. İnsan zihni de deneyim adını alan bu yarı işlenmiş maddeyi kategoriler aracılığı ile bilgi nesnesine dönüştürür. Bilgi nesnesi üzerinde bir dereceye kadar etkili olan uzay ve zaman alanı kategorilere bırakır.

Kant, bilginin iki yapıcısından ilkinde tasarımları alma, diğeri de tasarımlar yoluyla nesneyi düşünmedir der. İlkinde nesne verilirken ikincisinde nesne

⁶⁹ Kant, *A.U.E.*, s. 25

⁷⁰ *Copleston*, s. 61.

⁷¹ Deleuze, Gilles, *Kant'ın Eleştirisi Felsefesi*, çev. Hüseyin Portakal, Cem Yayınevi, İst., 2002, s. 22.

⁷² *Gökberk*, s. 355.

düşünülmektedir. Yine Kant bu ikili yapının ilkinde sezgi, ikincisine kavram adını vermektedir.⁷³ Kant'a göre sadece deney bizi bilgi konusunda herhangi bir sonuca götürmemektedir. Aksine tek tek alınan deneyim parçalarının, belli bir zihinde ve mantık çerçevesinde birleştirilmesi⁷⁴ ve bilgi dediğimiz sonuca ulaşılabilmesi için kavramlara ihtiyacımız vardır. O halde zihin, nesnelere düşünülmesi, kavramların doğduğu⁷⁵, kendisine gelen deneyimlerin ve nesnelere bir sentez yapıldığı yerdir.⁷⁶

Zihin (anlı) düşünme faaliyetini, yani kendi özelliklerine uygun bir hareket tarzını ortaya koyabilmek için bir takım formlara ihtiyaç duyar. Zihnin, nesnelere belirli ilişkiler içerisinde düşünebilmesi için bu formlar zorunludur. Kant bu formları ortaya koymak için düşünce tarihinde Aristoteles'ten beri araştırılan gelen⁷⁷ kategorilere başvurur. Kant bu kategorilerin bizim düşüncemizi yöneten ilkeler olduğunu ve yine bunların doğruluğunun kabul edilmek zorunda olduğunu belirtir. Kant Aristoteles'ten beri var olduğu bilinen bu kategorileri on iki adet olarak sayar, ardından bunları dört gruba ayırır: 1. Nicelik Kategorileri: Birlik, çokluk, tümlük. 2. Nitelik Kategorileri: Olgusallık (gerçeklik), olumsuzluk, sınırlılık. 3. İlişki Kategorileri: Töz, neden, birliktelik. 4. Kiplik Kategorileri: Olanak, varoluş, zorunluluktur.⁷⁸

Her nesneye yüklenen evrensel ve zorunlu olan⁷⁹ bu kategoriler konusunda Kant ile Aristoteles arasında çok mühim bir fark bulunmaktadır. Aristoteles kategorileri varlıktan ve dilden hareketle yani varlığın ve dilin kategorileri⁸⁰ olarak ele alıp muhtevalarından, bilginin nesnesinden soyutlarken, Kant bu konuda insandan hareket edip bilgi nesnelere sadece uzay ve zamanda onları görüleme yoluyla değil müdrikenin (zihnin – anlığın) onları düşünme şekliyle ve *a priori* bulunduğunu söyler.⁸¹ Yani kategoriler Kant'a göre varlığın boyutları değil, insanda bulunan formlardır.⁸² Bu

⁷³ Kant, *A.U.E.*, s. 66.

⁷⁴ Cassirer, Ernst, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. Doğan Özlem, İnkılâp Kitabevi, 2. Baskı, İst., 1996, s. 179.

⁷⁵ *Yılmaz*, s. 24.

⁷⁶ *Gökberk*, s. 355; *Copleston*, s. 89.

⁷⁷ Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 83.

⁷⁸ Kant, *Prolegomena*, s. 54; Kant, *A.U.E.*, s. 77.

⁷⁹ Deleuze, *Kant Üzerine Dört Ders*, s. 14.

⁸⁰ Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 86; *Kök*, s. 144.

⁸¹ *Wood*, s. 65.

⁸² Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 86.

formlar bir taraftan deneyimin *a priori* koşulları olurken diğer taraftan da deneyim nesnelere mümkün kılan koşullardır.⁸³ Bu kategoriler düşünmenin, nesnelere ve nesnelere yasalarıdır.⁸⁴ Kant düşünmenin öznel koşullarının nasıl olurda nesnel gerçekliğin koşulları olabildiğini sorar?⁸⁵ Bizim nesnelere ile ilgili olarak sahip olduğumuz görgül sezginin temelinde de bu *a priori* kavramlar vardır. Yani kategoriler nesnelere gerçeklik kazandırmamızın koşullarıdır.⁸⁶ Bir deneyim nesnesinin varlığının olanağı bu kategoriler sistemi içerisinde yer bulmasına bağlıdır. Kant burada daha derin bir konuya temas eder. Bizlerin (insanların) deney yargılarına deney yargıları diyebilmemizin bile mantıksal koşulu yine bu yargıların kategoriler altına girmesine bağlıdır.⁸⁷

Kant tek tek ve dağınık “duyu algısı yargısının” kategoriler sistemi içerisinde kazandığı tecrübe yargısına dönüşmesini şu örnekle anlatır: “güneş var ve taş ısınıyor; bu bir duyu yargısıdır. Güneş, taşı ısıtıyor; bu ise bir tecrübe yargısıdır. Burada yapılan şey, düşünmenin iki tane idraki birleştirmesidir. (Güneşin varlığı, taşın ısınması) Bu sadece subjektif bir birleştirmeye alışkanlığa dayanmayıp, neden – sonuç bağıntısının bir kavramına (kategorisine) dayanıyor.⁸⁸

Kant kategoriler sisteminden hareketle ve onunla uyum içerisinde bir hüküm teorisi geliştirir. Kant “biz bir deneyi analiz ettiğimizde onda birbirini takibenden iki şeyle karşılaşırız. Biz ilkin bir görüyle karşılaşırız, bir sonraki adımda hüküm veririz.”⁸⁹ Zihnin asıl işleminin hüküm vermek olduğunu söyleyen Kant ne kadar hüküm varsa o kadar kategori olduğunu söyler.⁹⁰ Kant kategorilere uyumlu on iki hüküm belirler.

Kant’ın hükümler tablosu şöyledir:

⁸³ Kant, *A.U.E.*, s. 91.

⁸⁴ Durant, Will, *Felsefe Kılavuzu*, çev. Ender Gürol, Milliyet Yay., Tarihsiz, s. 236.

⁸⁵ Kant, *A.U.E.*, s. 83.

⁸⁶ *a.g.e.*, s. 84.

⁸⁷ Kant, *Prolegomena*, s. 48.

⁸⁸ *Yılmaz*, s. 25; Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 84-85.

⁸⁹ Kant, *Prolegomena*, s. 50.

⁹⁰ *Weber*, s. 310; *Erişirgil*, s. 77-78.

1. NİCELİK

Tümel (Bütün insanlar ölümlüdür.)

Tikel (Birçokları filozoftur.)

Tekil (Kant filozoftur.)

2. NİTELİK

Olumlu (İnsan ölümlüdür.)

Olumsuz (Ruh ölümlü değildir.)

Sonsuz (Ruh ölmezdir.)

3. BAĞINTI

Kesin (Kategorik) (Tanrı adildir.)

Koşullu (Hipotetik) (Eğer Tanrı adilse iyileri ödüllendirir.)

Ayrık (Disjonktif) (Romalılar – Yunanlılar eski çağın birinci kavimleridir.)

4. MODALİTE

Sorunlu (Problematik) (Gezegenerde belki oturanlar vardır.)

Asertorik (İddialı – Yalın) (Dünya yuvarlaktır.)

Apodiktik (Zorunlu – Kesin) (Tanrı'nın adil olması gerekir.)⁹¹

Kant'a göre işte bizim “bir”, “çok”, “tüm”, “cevher”, “neden”, v.b. gibi kavramlarımız mümkün kılan, tecrübe ettiğimiz her şeyi, bu hüküm biçimlerine göre yargılayabilmemizden başka bir şey değildir.⁹²

Kant epistemolojisinde birbiriyle çok yakın ilişki içerisinde olan yargı ve kategori arasındaki bağın dayandığı noktayı şu şekilde izah edebiliriz. Yargı ve kategori, aynı zihnin ve aynı kavramların varlığını ortaya koyar. Önceki formel mantığın kategorilerinden farklı olarak burada transcendantal mantık vardır ve bu yeni mantık önceki mantıkta olduğu gibi nesneyi takip etmez. Aksine nesneye öngelen kavramlardır.⁹³ Kaynakları aynı olan yargı ve kategoriler nesneye göre şekillenmezler. Aksine nesnelere belli ilişkiler içerisinde bağlayan ve özne de *a priori* olarak bulunan kavramlardır.

⁹¹ Kant, *Prolegomena*, s. 53; *Weber*, s. 310; *Wood*, s. 68.

⁹² *Wood*, s. 69.

⁹³ *Cassirer*, s. 186.

Kant'ın yargı teorisi ile ilgili olarak açıklığa kavuşturulması gereken bir diğer kavram “tam algı” kavramıdır. Tam algı kavramı kategoriler ve öznenin bir arada bulunduğu ortak noktadır. Kant deneyimin var olmasını mümkün kılan üç öznel bilgi kaynağından bahseder. Bu kaynaklar, duyu, imgelem (muhayyile) ve tam algıdır.⁹⁴ Duyu, görüngüleri (fenomenleri) görgül (deneysel) algıda temsil eder, imgelem bu görüngüleri yeniden üretmede, tam algı ise tasarımları fenomenle bir bilinçte tanımada temsil eder.⁹⁵ Tam algının burada yerine getirdiği görev imgelemin yeniden üretimi ile fenomenlerin uyumundan sorumlu olmaktır. Başka bir deyişle her bir bilgi olayında bilinenle beraber bir bilen vardır. Bu her objeyi bilen benin aynı zamanda kendi farkındalığını bilmesi gerekir.⁹⁶ Bu farkında olmanın zorunluluğu bilincin yeniden üretme veya tasarımlama yapabilmesini mümkün kılar. “Düşünüyorum” tasarımı bütün tasarımlarımıza kaynaklık eder. Bu sebepten “düşünüyorum” her tasarımım için var olan bir nevi ön tasarımdır. Ürettiğim her tasarımın arka planında “düşünüyorum” tasarımı vardır. Bu “düşünüyorum tasarımı” bütün tasarımlarımın kaynağını oluşturan “öz bilinçtir”.⁹⁷ Dolayısıyla şuura “ben” tarafından düşünülmeyle hiçbir şey giremez.⁹⁸ Aksi takdirde “ben”, düşünülemez olan şeyleri tasarımlamış olur. Bir kendi kendinin farkındalığı edimi olan “düşünüyorum” yargısı bize şunu sağlar. En azından bir “öz bilinç” vardır ve bundan sonra yapılacak olan bu subjektif bakış açısını nesnel dünyada gösterebilmektir.⁹⁹

Nesneden gelenler, kategoriler aracılığı ile bilinç içerisinde birleştirilir. Eğer algı ve düşünme tek bir öznedeki, bu bilincin eşlik edebileceği bir tarzda birleştirilemez ise bir bilgi nesnesi olamaz.¹⁰⁰ Yani bu öz bilincin eşlik edebileceği bir hükmün ancak doğru olabileceğine göre var olan herhangi bir şey nesneye şu veya bu şekilde tekabül ettiğinde nesnel gerçekliğe varmış oluruz.¹⁰¹ Şu halde nesnellığı mümkün kılan, öz

⁹⁴ Kant, *A.U.E.*, s. 92.

⁹⁵ Kant, *A.U.E.*, s. 92.

⁹⁶ Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 90.

⁹⁷ Kant, *A.U.E.*, s. 98.

⁹⁸ Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 91.

⁹⁹ *Scruton*, s. 47.

¹⁰⁰ *Copleston*, s. 94.

¹⁰¹ *Wood*, s. 81.

bilincin eşlik ettiği tasarımların nesneye uyumudur. Eğer uygunluk varsa bu hükümlerimiz nesneldir.

Kant'taki bu benmerkezci düşünme öznenin kendi bakış açısının dışına çıkmasını önler. Yine bu benmerkezci yapı, özneye dünyasının nesnelliğini kanıtlar.¹⁰² Bu subjektiflik benim genel bilgimin de kaynağıdır. Çünkü bu tam algının aşkınsal birliği bir sezgide verilen çok çeşitliliğin bir kavram altında birleştirilmesidir.¹⁰³ Hiçbir nesnel deneyim, nesne hakkında bilgi, sezgi, bu öz bilinçle, kavramlar aracılığı ile birleştirilmedikçe mümkün değildir.¹⁰⁴ Zihnin bir faaliyeti olan bu bağlama işlemi bir bilinç içersinde mümkündür.

Sonuç olarak nesneden gelen algılar, sezgimiz tarafından uzay – zaman içersinde işlenir, bu yarı işlenmiş duyular öz bilinçte, zihnin kavramları olan kategoriler tarafından bilgi haline getirilir. Bu bizi bilgimiz hakkında çok kesin olan şu sonuca götürür: Temelinde algıların olduğu, çeşitli zihni faaliyetlerle işlenen bu bilgi nesnesi, duyu dünyasına aittir. Duyu dünyasının dışındaki bilgi bize kapalıdır. Kategoriler bu anlamda fenomenal dünyaya ait kavramlardır. Duyu dünyasının dışında kategorilerin kullanımı söz konusu değildir.

Bir duyu algısının, nesnel gerçekliği olan bilgiye dönüşümünü bu şekilde açıkladıktan sonra cevabını arayacağımız önemli bir soru kalıyor. Sezgiden gelen veriler ile zihnin kategorileri gibi iki farklı kümeyi bir araya getirip sentez yapan şey nedir? Başka bir deyişle hangi sezgisel deneyime hangi kategorinin uygulanmasını sağlayan nedir? Kant hangi kategorinin, hangi deneyime uygulanmasını sağlayan bu zihni yapıya “şema” adını verir. “Şimdi açıktır ki bir yanda kategoriler ile öte yanda görüngüleri türdeşlik içersinde tutması gereken ve birincinin ikinci üzerine uygulanmasını mümkün kılan bir üçüncü olmalıdır. Bu aracı tasarım arı, bir yandan aşkınsal, öte yandan da duyusal olmalıdır. Bu tasarım “aşkınsal şema”dır.¹⁰⁵ Deyim yerindeyse, kategorilerin

¹⁰² *Scruton*, s. 51.

¹⁰³ Kant, *Prolegomena*, s. 51.

¹⁰⁴ *Copleston*, s. 96.

¹⁰⁵ Kant, *A.U.E.*, s. 114.

sezginin etrafını sarmasını sağlayan ve kavramın sezgiye uygulanmasını mümkün kılan üçüncü dolayım unsuruna olan ihtiyaç “şema” kavramının ortaya çıkmasına yol açar.¹⁰⁶

Muhayyile (imgelem) nesnelere bizde meydana getirdiği etkiyi muhafaza ederek bir takım suretler (formlar) oluşturur. Yani muhayyile intibaları (duysal etkileri) yakalayıp bir nevi tanzime tabi tutuyor ve sentez kuruyor. Böylece bizler hangi kategorileri hangi sezgilere uygulayacağımızı kuruyoruz.¹⁰⁷ Burada göz önünde bulunduracağımız şey muhayyilenin pasif değil aktif olduğudur. O nesneden gelen algılar karşısında pasif değildir. Gelen algıları işleme tabi tutar. Eğer muhayyile aktif olmamış olsaydı bu şekilde şemalar üretmezdi.¹⁰⁸

Kategoriler gibi tamamen soyut ve zihinsel bir kavramın, duysal bir sezginin somutluluğuna¹⁰⁹ nasıl uygulandığını açıkladıktan sonra şema ile yakın anlamı olan imge kavramından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Şema hangi kategorinin hangi sezgiye uygulanmasını sağlayan genel bir kavram iken imge tekil ve sınırlıdır. Bu anlamda şema, imgeler için genel bir işlemi temsil eder.¹¹⁰ Matematikten bir örnek veren Kant konuyu şöyle açıklar: “Birbiri ardına beş nokta koyarsam... bu beş sayısının bir imgesidir. Buna karşı salt genel olarak bir sayıyı düşünecek olursam bu düşünce, daha fazla (bin sayısı gibi) birçoğluğu belli bir kavrama uygun imgede tasarlamak için bir yöntem tasarımıdır, bir imgenin kendisi değil. Çünkü bir sayı durumunda imgeyi ancak güçle bir araya getirebilirim ve kavramla karşılaştırabilirim.”¹¹¹ Şema ve imge arasındaki evrensellik, sınırlılık ilişkisi içerisinde, ikincisinin olanaklı olması birincisine göredir.¹¹² Şu halde şemayı oluşturan imge değildir, aksine imgeler şemalara uymak zorundadır. Sınırlı durumlarda imgeler göz önüne getirilebilir ancak, çok çeşitlikte – bin gibi – bu imgeleştirme yetersiz kalır.

¹⁰⁶ Eco, Umberto, *Kant ve Ornitorenk*, çev. Yasemin Tezgiden – Ali Kaftan, Yapı Kredi Yay., Cogito, say., 41-42, İst., 2005, s. 134.

¹⁰⁷ *Erişirgil*, s. 83-84.

¹⁰⁸ *Wood*, s. 83.

¹⁰⁹ *Eco*, s. 133.

¹¹⁰ Kant, *A.U.E.*, s. 115.

¹¹¹ *a.g.e.*, s. 114.

¹¹² *Copleston*, s. 97.

Şema her zaman her yerde, kategorilere bir uzam belirlemesidir.¹¹³ Yani şemalar kategorilerin fenomenlere uygulanmasını belirler. Bu şemalar nesne ile kavram arasındaki bağı kurarak kavramların görgül kullanım dışında uygulanabilmesini ortadan kaldırır. Kant kategorilerin, nesneye uygulanma koşulunu belirleyen şemaları dört tane olarak sayar. Bunlar, niceliğe ait olan şemadır ki sayıdır ve zaman içersinde sentezden doğan birliktir. İkincisi niteliğe ait olan şemadır ki zaman içersinde var olma, zamanın doldurulmasıdır, üçüncüsü ilişkiye ait olan şemadır ki, zaman içinde art arda gelmez, sonuncusu da kipliğe ait olan şemadır ki şeylerin var olmasının şemasıdır.¹¹⁴

Şemaların, kategorilerin nesnelere bağlanmasının aracı konumunu bu şekilde izah ettikten sonra, kategorilerin bir başka yönünü açıklamaya geçebiliriz. Şemalar, hangi sezgiye hangi kategorinin uyduğunu belirler. Kategorilerin deneyim dünyasında nesnel kullanımı için de bir takım kurallar vardır. Bu kurallara Kant “Doğa Biliminin Genel İlkelerinin Saf Fizyolojik Çizelgesi” adını verir ve dört başlık altında inceler. Bunlar, görünümün aksiyomları, algının beklentileri, deneyin analogileri ve ampirik düşünmenin postulatlarıdır.¹¹⁵

A. Sezginin Aksiyomları

Sezginin aksiyomları zaman ve mekândır. Bütün görünüşler zaman ve mekânın içersinde gerçekleşen büyüklüklerdir. Büyüklükten kastedilen bu fenomenal olan şeylerin ölçülebilir olabilmesidir.¹¹⁶

Kategoriler tablosunda niceliğe karşılık gelen bu aksiyomlar aynı zamanda matematiğin ne olduğunu, kesinliğini ve sürdürülebilir olduğunu sağlar.¹¹⁷ Çünkü matematik salt zihinsel bir faaliyetin eseri olmayıp, duysal *a priori* sezgi ile anlığın birlikte çalışmasının ve bir sentezin sonucudur. Bu aksiyomlar, matematiğin nesnelere

¹¹³ Deleuze, *Kant'ın Eleştiri Felsefesi*, s. 27.

¹¹⁴ Kant, *A.U.E.*, s. 116; *Erişirgil*, s. 85.

¹¹⁵ Kant, *Prolegomena*, s. 54.

¹¹⁶ Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 96.

¹¹⁷ *a.y.*

uygulanabilirliğini, bilgimizin genişlemesini ve de genişlemenin fenomenal sınırlarını ortaya koyar.¹¹⁸

B. Algının Beklentileri

Nitelik kategorilerine karşılık gelen bu ilke her olgusal durumun yani bir duyum nesnesinin bir yeğin büyüklüğü yani derecesi olduğunu ortaya koyar.¹¹⁹ Her duyum, artı bir değerden sıfıra kadar ne denli eksik olursa olsun bir derece ve büyüklüğe sahiptir. Bu prensibin sağladığı şey derecelendirilen büyüklükleri, matematiksel açıdan ölçebilmek için *a priori* bir temelin ortaya konulmasıdır.¹²⁰ O halde her duyum nesnesinin derecesi artabildiği gibi sıfıra yaklaşıp kaybolabilirde.

Nesnelerin duyumlarının bu şekilde derecelendirilmesi Kant'ın genel bilgi teorisiyle uyum içerisindedir. O'na göre bu derece farklılığının nedeni, bir sentezdir. Renk, ses, tat gibi duyunun maddesi tamamen duylardan gelirken, şiddetin derecelendirilmesi, müdrikenin *a priori* kanunundan meydana gelir.¹²¹ Yine bu iki ilke aynı zamanda matematiğin uygulanabilirliğini ortaya koyan ilkelerdir. Büyüklük ve büyüklüğün derecelendirilmesi matematiğin bir uygulamasıdır.¹²²

C. Deneyin Analogileri

İlişki kategorilerine denk gelen bu ilkeyi Kant şöyle açıklar: “Deneyim ancak algıların zorunlu bir bağıntısının tasarımı yoluyla mümkündür.”¹²³ Bu ne demektir? Fenomenler dünyasında bir yığın halinde duran çok çeşitlilik bu ilke sayesinde zaman içerisinde birbirine bağlanarak deneyim nesnesi oluyorlar. Dış dünyadan gelen bu çok çeşitlilik eğer *a priori* olarak zorunlu bir şekilde bağlantılanamaz ise deneyim mümkün olamaz.¹²⁴

¹¹⁸ Kant, *A.U.E.*, s. 124; *Copleston*, s. 101.

¹¹⁹ Kant, *A.U.E.*, aynı sayfa

¹²⁰ *Copleston*, s. 102.

¹²¹ *Erişirgil*, s. 89–90.

¹²² *Copleston*, aynı sayfa

¹²³ Kant, *A.U.E.*, s. 128.

¹²⁴ *Copleston*, s. 103.

Fenomenler dünyasında meydana gelen her şey zaman içerisinde meydana gelir. Deneyin analogileri zamanın üç kipine karşılık gelecek şekilde meydana gelirler. Bu üç zaman kipi süreklilik, ardışıklık ve eş zamanlılıktır.¹²⁵

C.1. Tözün Kalıcılığı Analogisi

Tüm fenomenler, zaman içerindedir ve değişim gösterirler. Ancak zaman içerisindeki bu fenomenlerin değişmelerine karşın değişmeyen bir töz (cevher) vardır. Fenomenlerin aksine bu töz ne artar, ne azalır, değişmeksizin kalır.¹²⁶

Kant'ın doğada değişmeden kalan bir tözün varlığını kabul etmesi, bizim “töz” hakkında bilgimiz olduğu anlamına gelmez. Bir tözün varlığı, tabiat bilimlerindeki *a priori* yargıların devamının temelini oluşturur.¹²⁷ Töz varlığı hakkındaki bilgimiz bu açıdan fenomenal alanla ilgilidir.

C.2. Nedensellik Yasasına Göre Zamansal Ardışıklık İlkesi

Kant bu ilkeyi şöyle ifade eder: “Tüm değişimler neden ve etki bağıntısı yasına göre yer alırlar.”¹²⁸ Görünüşler dünyasında her değişimin bir nedeni vardır. Bu tözsel bir değişim olmayıp, fenomenal bir değişimdir.

Bu prensip tabiat bilimlerindeki kozalite (sebeplilik) ilkesinin temelini oluşturur.¹²⁹ Bizler iki olay arasında hangisinin sonra geleceği ile ilgili olarak salt algıdan hareketle bir düzenleme yapamayız. Biz bu öncelik ve sonralığı öyle bir şekilde yapmalıyız ki bu zorunlu bir tarzda ortaya çıksın. Bu da “arı anlık” kavramından başkası olamaz. Bu kavram da neden – etki ilişkisinden başka bir şey değildir.¹³⁰ Şimdi bu ilkeye göre geçmiş zamanda meydana gelen olaylar, gelecekte meydana gelen olayları belirlemekte veya etki etmektedir. Neden ve etki arasındaki bu yasanın

¹²⁵ Kant, *A.U.E.*, s. 129.

¹²⁶ *a.g.e.*, s. 130.

¹²⁷ Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 98.

¹²⁸ Kant, *A.U.E.*, s. 133.

¹²⁹ Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 98.

¹³⁰ Kant, *A.U.E.*, s. 134.

hazırlayıcısı zamandır. Bunun nedeni de olayların zaman içerisinde gerçekleşiyor olmasıdır.

C.3. Eş Zamanlılık

Bu prensip bir önceki prensibin devamı niteliğindedir. Kant bu prensibi şu şekilde açıklar: “Tüm tözler, uzayda aynı zamanda algılanabilir oldukları sürece baştan sona etkileşim içersindedirler.”¹³¹ Bir önceki prensipte, kozaliteden bahsederken fenomenal dünyanın dışına çıkma tehlikesi belirmişti. Bu prensip, ortaya çıkan tehlikeyi giderir. Sebeplilikten bahsederken bizler yalnızca fenomenler dünyasında bulunan neden – etki bağıntısından bahsetmekteyiz.¹³² Yoksa biz görünüşler dünyasının dışında bulunan bir nedene varamayız.

D. Ampirik Düşüncenin Postulatları

Kiplik kategorilerine karşılık düşen bu prensibi Kant üç madde halinde sıralar:

a) Deneyimin biçimsel koşuluyla bağdaşan – ki bu koşullar sezgi ve kavramdır – şeyler mümkündür.

b) Deneyimin maddi koşullarına bağlı olan olgusalıdır.

c) Olgusal olanla bağlantısı deneyimin evrensel koşullarına göre belirlenen zorunludur.¹³³ Bu prensipler kavramların açıklanmasıyla sınırlıdır. Kategorileri, görgül olanla sınırlar. Örneğin, Tanrı fenomenler dünyasının sınırları içerisinde olmadığından zorunluluğu hakkında bilgi sahibi olamayız.¹³⁴ Bizler ancak fenomenler hakkında hüküm verebiliriz, numenler hakkında yargıda bulunamayız. O halde bu prensipten, Tanrı yoktur sonucu çıkmaz. Düşünsel (mantıksal) mümkün olabilir¹³⁵ Ama varlığı bizim bilgimizin dışındadır.

¹³¹ *a.g.e.*, s. 141.

¹³² Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 100.

¹³³ Kant, *A.U.E.*, s. 144.

¹³⁴ *a.g.e.*, s. 145.

¹³⁵ *Copleston*, s. 104.

6. Fenomen – Numen

Konumuzun geçen bölümlerinde fenomen – numen kavramlarından bahsettik. Konunun gereği olarak bu kavramlara değinmek durumundaydık. Bu bölümde “numen”, “fenomen” ve “kendinde şey” kavramlarını açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

Fenomen, numen ve kendinde şey kavramları Kant felsefesinde birer sınır kavramlarıdır. Bu sınırlar insanın bilgisinin sınırlarıdır. İnsanın neyi bileceğini, neyi de bilemeyeceğini belirleyen kavramlardır. Bu sınır kavramlarını aşan bir akıl uçsuz bucaksız sisli bir denize yelken açmış demektir. Varacağı sonuçların kesinliğinden hiçbir zaman emin olamaz. O halde insanın bilgisini, bu sonuçsuz tartışmalar denizinden bir gerçeklik limanına bağlaması gerekir.¹³⁶ Aklı bu gerçeklik limanına çekecek olan şeyler işte bu sınır kavramlarıdır. İnsan eğer bu fenomenler alanında kalırsa üzerinde bilgisini geliştireceği zemini de kaybetmemiş olur.

Fenomen kavramına ulaşmak için daha önceki bölümlerde açıkladığımız gibi zihnin faaliyetlerine bakmamız gerekecektir. Kant şöyle der: “Zihnin bütün kavramları kendi ürünü olmakla beraber, kullanımları ancak mümkün tecrübe alanı ile sınırlıdır.”¹³⁷ Kavramlar anlamlarını ve gerçekliklerini ancak deney dünyasında yani fenomenler dünyasında bulurlar. Eğer içerikleri bu deney dünyasının kavramlarıyla doldurulamayacaksa kavramların nesnel gerçekliğinden bahsetmemiz söz konusu olamaz.¹³⁸ Aynı şekilde bir nesnenin varlığı da sezgi tarafından uzay – zaman içerisinde verilendir. İşte öznenin, duyarlılığının sentetik formu ile, anlığın kategorilerinin doğrultusunda kurulan ve numene karşıt olarak kabul edilen¹³⁹, zihnimizin kavradığı¹⁴⁰, görüşlere fenomen deriz.¹⁴¹ Kısaca fenomen zihnin ve sezginin faaliyetinin meydana geldiği belirişler alanıdır. İnsan bilgisi bu belirişler alanında bir kıymet ifade eder.

¹³⁶ Kant, *A.U.E.*, s. 154.

¹³⁷ *a.g.e.*, s. 155.

¹³⁸ *a.g.e.*, s. 156.

¹³⁹ *Güçlü – Uzun*, s. 610.

¹⁴⁰ Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁴¹ Deleuze, *Kant Üzerine Dört Ders*, s. 20.

Fenomen kavramının karşısında numen kavramı yer alır. Kategorilerin uygulanabildiği, olası deneyim nesnesinin dışında kalana Kant, “numen” der.¹⁴² Numen bir sınır kavramıdır. Peki, neyin sınırlarını çizer? Filozofumuza göre numen duyarlığın boş savlarını sınırlar. Kategorilerin duyusu sezgisiyle doldurulan alanla dışındakini, yine duysal sezgilerin kendinde şeylere uzanmasını engelleyen bir sınır kavramıdır.¹⁴³

Fenomenler görünüşlerdir ve bu görünüşlerin sınırlarını çizen kavrama da numen denir dedik. Peki, bu sınırın ötesinde herhangi bir şey var mı? Fenomenlerin ötesi yokluğun olduğu yer midir? Kant bu fenomenin ötesinde ve numenal âleme ait olana “kendinde şey” der. O bir kendinde şeyin var olduğunu¹⁴⁴ kabul etse de içeriği hakkında herhangi bir bilgimiz olduğunu söylemez. Bu kendinden şey ne ise odur. Bu alanla ilgili bilgimiz ve beklentimiz olamaz.¹⁴⁵

Kant’ın epistemolojisinin temel kavramlarının açıklanması hiç şüphesiz bu kadarla sınırlandırılmaz. Konumuzun sınırları içerisinde bu temel kavramları açıklamaya çalıştık. Kavramları bu şekilde açıklamakla tezimizin ilerleyen bölümlerinin daha iyi anlaşılacağını ummaktayız.

II. Matematik Bilimi ve Kant’ın Matematiği Açıklayışı

Bu bölümü iki başlık altında inceleyeceğiz. İlk aksiyom kavramının tanımını yapacağız. Aksiyom kavramının Eukleides geometrisindeki yerini belirleyeceğiz. Bu belirlemeyi yapmaktaki amacımız Tanrı’nın aksiyomatikliğini ortaya koymadan aksiyom kavramını açıklamaktır. Diğer alt başlıkta ise, Kant’ın aksiyom kavramını açıklama şeklini belirleyeceğiz. Matematik ve onun aksiyomlarının Kant felsefesi içerisindeki yerini ortaya koymaya çalışacağız.

¹⁴² *Scruton*, s. 59.

¹⁴³ Kant, *A.U.E.*, s. 162; Kant, *Prolegomena*, s. 66- 67.

¹⁴⁴ *Erişirgil*, s. 97.

¹⁴⁵ Magee, Bryan, *Büyük Filozoflar, Platondan Wittgenstein’a* çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yay. İst., 2001, s. 179.

1. Eukleides ve Aksiyomatik Bir Sistem Olarak Matematik

Eukleides'in "Elementler" adlı eserini yazmasından 19. yy.a kadar geçen 2300 yıl boyunca matematik de mutlak doğru olarak kabul edildi.¹⁴⁶ Yaklaşık yirmi dört asır boyunca bilime yön veren bu ünlü eserin sahibi hakkında maalesef pek az bilgi sahibiyiz. Proclus'un (M.Ö. 410– 485) yazdığına göre Eukleides Plotemy'nin iktidarı zamanında İskenderiye'de öğretmenlik yapıyordu.¹⁴⁷

Eukleides'in Elementler'i o kadar büyük bir üne sahip oldu ki kendinden önce yazılan geometri kitaplarını gölgede bırakmıştır.¹⁴⁸ Elementler aynı zamanda Descartes, Spinoza ve Kant gibi filozoflar içinde felsefelerini ayakta tutan temel bir yöntem kitabı olmuştur.¹⁴⁹ Eukleides kendinden önce yapılan bütün matematiksel çalışmaları Elementler'de bir araya getirip¹⁵⁰ bir sisteme bağladı ve bu sistemci yön onun bu ünü kazanmasında büyük bir rol oynadı.

Eukleides optik, astronomi, mekanik gibi alanlarda da eser bırakmasına rağmen, Elementler adlı eseri diğerlerini gölgede bırakmıştır.¹⁵¹ On üç kitaptan oluşan bu eser bir nevi matematiksel bilgilerin özeti gibidir.¹⁵² Bu on üç kitabın ilk dördü, düz alanların geometrisi¹⁵³ beş ve altıncı kitap Eudaxus'un orantılar teorisi, yedi, sekiz, dokuzuncu kitaplar basit sayı teorisi, onuncu kitap irrasyonel sayılar, on bir, on iki ve on üçüncü kitaplar hacimler hakkındadır.¹⁵⁴

¹⁴⁶ Gür, Bekir Sıtkı, *Matematik Felsefesi*, Kadim Yay., Ankara, 2003, s. 14.

¹⁴⁷ Mankiewicz, Richard, *Matematiğin Tarihi*, çev. Gökçen Ezber, Güncel Yay., İst., 2002, s. 44–45.

¹⁴⁸ *a.g.e.*, s. 44.

¹⁴⁹ *Gür*, s. 14.

¹⁵⁰ Barker, Stephen, *Matematik Felsefesi*, çev. Yücel Dursun, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2003, s. 35.

¹⁵¹ *Mankiewicz*, s. 44.

¹⁵² Osserman, Robert, *Eyrenin Şiiri, Kosmosun Matematiksel Bir Açıklaması*, çev. İsmet Birkan, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitaplığı, 5. Baskı, Ankara, 2005, s. 4.

¹⁵³ *Mankiewicz*, s. 46.

¹⁵⁴ Yıldırım, Cemal, *Matematiksel Düşünme*, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İst., 1996, s. 27.

Elementleri özgün kılan şey onun bir sistem dâhilinde yazılmasıdır. Elementleri bu anıtsal özelliğe taşıyan onun yöntemidir. Bu yöntem de “aksiyomatik sistem” olarak adlandırılmaktadır.¹⁵⁵

Aksiyomatik sistem, aynı adla anılan bir yönetime sahiptir. Aksiyomatik sistem belli bir bilgi alanını – matematik gibi – en az sayıda terimle ifade edilmiş kavramlar altında toplayarak, yine aynı alana ait tüm bilgileri bu temel terimlerden çıkarma yöntemidir.¹⁵⁶ Aksiyomatik bir sistem temelde belli başlı deyim, ilke ve önermelere dayanır. Aksiyomatik bir sistemin dayandığı bu ilkelere “aksiyom” denir.

Aksiyomatik bir sistemde, aksiyomlar temel olarak kabul edildiklerinden, mutlak doğrular olarak işlem görürler. Aksiyomların kanıtlanması söz konusu değildir.¹⁵⁷ Aksiyomatik bir sistemde, aksiyom denilen bu ilkelere dedüktif bir çıkarımla geriye kalan tüm önermelerin ispatı verilir.¹⁵⁸ Eukleides’in geometriyi dedüktif olarak kurması, onun olgusal olarak tartışılmayacağını ortaya koymuştur. Dedüktif olmak geometriyi ampirik olarak sınanmadan korumuştur. Yeryüzünün engebeli olması Eukleides geometrisinin soyut, düz ve sınırsız bir uzay anlayışına sahip olmasına yol açmıştır. Zira edimsel olarak yeryüzünün engebeli olması dikey düz çizgilerin ancak kısa mesafeler için geçerli olmasına götürmüştür.¹⁵⁹ Dünya yüzeyinin bu şekilde engebeli olması, prensiplerin deneysel olarak ortaya konmasını engeller. O halde Eukleides’in uzayı nasıl bir uzaydır dediğimizde, mutlak engelin ve çevresinde hiçbir sınırın olmadığı uzaydır diye cevap verebiliriz.¹⁶⁰

Aksiyomatik sistem bir takım temel prensiplerden başlanılarak bu ilkelere teoremler ve ispatlara varma yöntemidir. Eukleides aksiyomatik sistemi bazı tanımlarla başlar. Bu tanımlardan birkaçı şunlardır:

Nokta: Büyüklüğü (parçası) olmayan nesne.

¹⁵⁵ *a.y.*

¹⁵⁶ *Felsefe Ansiklopedisi*, Ed. Ahmet Cevizci, c.1, Etik Yay., Ankara, 2003, s. 212.

¹⁵⁷ *Güçlü – Uzun*, s. 751.

¹⁵⁸ *Yıldırım*, s. 27.

¹⁵⁹ *Barker*, s. 38.

¹⁶⁰ *a.g.e.*, s. 39.

Doğru: Genişliği olmayan uzunluk.

Yüzey: Yalnızca eni ve boyu olan nesne.

Düzlem: Üzerinde doğrulara koşut giden yüzey.¹⁶¹

Aksiyomatik sisteme birtakım tanımlanamaz kabullerden yola çıkıldığını ve sistemin bunun üzerine inşa edildiğini söylemiştik. Ancak Eukleides sistemine temel kavramlar olan “nokta”, “doğru”, v.b. gibi kelimeleri tanımlayarak başlıyor. Eukleides’in böyle bir yola başvurmasının nedeni her terimin anlamını kesin bir şekilde belirtmek isteği ve de teoremlerin ispatında kavramların ne olduğundan kaynaklanan karışıklığın yol ağtığı mantıksal hataları düzeltme isteği olabilir.¹⁶²

Eukleides’in aksiyomatik sisteminde daha sonra aynı anlama gelecek birbirinden farklı iki kavram kullanılmaktadır. Bu kavramlar “aksiyom” ve “postulat”tır. Eukleides geometrisinde bu iki kavram arasında genellik ve sınırlılık farkı vardır. Aksiyom bütün bilimler için evrensel, genel geçer doğrular iken, “postulat belli bilim dalları için genel doğrulardır. Postulatlar, örneğin geometri için doğrular iken, aksiyomlar genel konular üzerinde konuşur.¹⁶³ Aşağıya Eukleidesin beş aksiyomunu ve beş postulatını çıkarıyoruz.

Aksiyomlar:

1. Aynı şeye eşit şeyler birbirine eşittir.
2. Eşit olan şeylere, eşit olan şeyler eklendiğinde sonuçlar eşit olur.
3. Eşit olan şeylerden eşit olan şeyler çıkarıldığında kalanlar eşit olur.
4. Birbiriyle çakışan şeyler birbirine eşittir.
5. Bütün parçasından büyüktür.

¹⁶¹ *Yıldırım*, s. 28; *Barker*, s. 44.

¹⁶² *Barker*, s. 41-42.

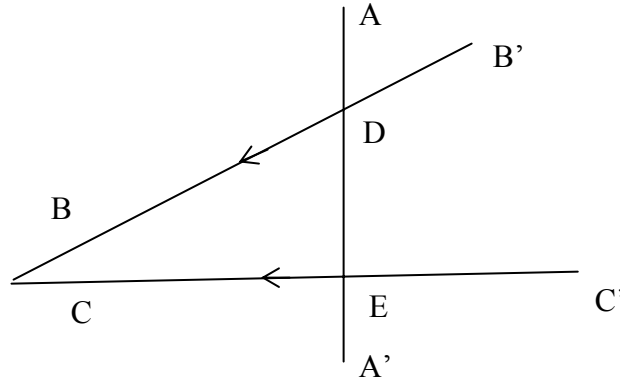
¹⁶³ *a.g.e.*, s. 40.

Postulatlar:

1. Bir doğru herhangi bir noktadan başka bir noktaya çizilebilir.
2. Bir doğru parçası, doğrusal bir çizgi üzerinde uzatılabilir.
3. Bir daireyi herhangi bir merkez ve uzaklıkla belirleyebiliriz.
4. Tüm dik açılar birbirine eşittir.

5. İki doğru üzerine düşen bir doğru çizgi, aynı yandaki iç açıları birlikte iki açıdan az yapıyorsa, iki doğru çizgi, iç açılardan bulduğu yanda yeterince uzatılınca birleşir.¹⁶⁴

Diğer postulatlardan daha karmaşık duran 5. postulatı Barker “Matematik Felsefesi” adlı eserinde şekildeki gibi gösterir.

Varsayalım ki AA', BB' ve CC' gibi üç düz çizgiye sahibiz. Postulat bize der ki eğer, AA', hem BB' hem de CC' yi keserse ve CEA ve BDA' açılarının toplamı iki dik açıdan az olacak olursa şu halde BB' ve CC' eğer yeterince uzatılırsa ilerde bir yerde birbirini keserler.

¹⁶⁴ Yıldırım, s. 29.

Beşinci postulatı bu şekilde açıklama ihtiyacı bundan sonraki¹⁶⁵ konularımızla doğrudan ilişkili olduğu için doğmuştur. Bu beşinci postulatın 19. yy.da elenmesi ve ardından ortaya çıkan Eukleides dışı geometriler Kant'ın bilgi felsefesinin dayandığı temelleri doğrudan hedef almaktadır.

Eukleides'ten sonraki dönemlerde bu beşinci postulat gerek matematikçileri gerekse filozofları tatmin etmedi. Beşinci postulat yerine yeni bir postulat koyma isteği filozofları yeni arayışlara itti. Bu arayışlar neticesinde beşinci postulat yerine şu ilke konuldu: “Verilen bir çizgi üzerinde olmayan bir noktadan o çizgiye yalnızca bir doğru çizilebilir.”¹⁶⁶ Bu daha sonra galat-ı meşhur olarak Eukleides'in beşinci postulatına ad olmuş onun “paralel postulatı” olarak isimlendirilmesine yol açmıştır.¹⁶⁷

Beşinci postulat hakkında bu şekilde bilgiler verdikten sonra konumuza dönebiliriz. Aksiyom ve postulat arasında Eukleides'in yaptığı ayırım daha sonraki filozof ve yazarlar tarafından dikkate alınmayacaktır.¹⁶⁸ Örneğin Kant matematikte, aksiyom ve postulat kavramlarını kullanmaz, bu ikisinin yerine “yargı” ifadesini kullanır. Bizde bundan sonra aynı metodu izleyeceğiz ve gerektiği yerde “aksiyom” kavramını kullanacağız, gerektiği yerde “yargı” kavramını kullanacağız, zira bugün aralarında kullanma açısından herhangi bir fark bulunmamaktadır.

Aksiyom ve aksiyomatik sistemle ilgili son söz olarak şunu söyleyebiliriz. Aksiyomatik sistem bahsettiğimiz gibi her şeyden önce mutlak doğru kabul edilen ilkelere dayanır. Bu ilkelere dedüktif olarak teoremler kurulur ve ispata gidilir. Matematik biliminin üzerine inşa edildiği bu aksiyomatik sistemin bazı özelliklerinin bulunması gerekmektedir. Her şeyden önce aksiyomatik sistem tutarlı olmalıdır. Her aksiyom diğerinden bağımsız olmalıdır. Aksiyomatik sistem tam olmalıdır.¹⁶⁹

¹⁶⁵ *Barker*, s. 40.

¹⁶⁶ *a.g.e.*, s. 61.

¹⁶⁷ *a.y.*

¹⁶⁸ Akman, Toygar, *Eukleides'ten Günümüze Boyutlar*, Kaknüs Yayınevi, İst., 2003, s. 36; *Barker*, s. 46; *Yıldırım*, s. 106.

¹⁶⁹ *Felsefe Ansiklopedisi*, s. 214–215, Aksiyomatik Sistemler Maddesi.

Eukleides'in aksiyomatik bir sistem olarak matematiği nasıl kurduğunun açıklamasını burada tamamlıyoruz. Şimdi sentetik *a priori* olarak matematiği incelemeye geçebiliriz.

2. Kant ve Sentetik *a priori* Olarak Matematik

Eukleides'in matematikte ortaya koyduğu aksiyom temelli yapı 19. yy.a kadar geçerliliğini korudu. Bir aydınlanma ağı ve 18.yy. filozofu olan Kant doğal olarak bilgi felsefesini kurarken kendi zamanında geçerli olan bilimsel paradigmaya dayanmıŐtır. O'nun zamanında henüz Eukleides geometrisi aŐılamamıŐtı. Başka bir deyişle Eukleides dışı geometri ve uzay kavramı O'nun zamanında keŐfedilememiŐtir. Kant felsefesini Eukleides geometrisinin üzerine inşa etmekle ondan farklı bir yönde ilerler. Kant matematiğin ne olduğunu, doğruluğunu, nasıl bilebileceğimizi tartışırken, Eukleides, basit bir tarzda geometri yapmıştır.¹⁷⁰

Kant, felsefesinde matematiği birkaç açıdan ele almıŐ ve tartıŐmıŐtır. O'nun matematiği tartışırken amaçladığı ilk Şey "sentetik *a priori*" kavramı için bilimsel bir temel bulmaktır. Eğer sentetik *a priori*yi bilimsel olarak temellendirirse, felsefesinin tutarlı olacağını dıŐünmüŐtür. O bu yüzden matematiği açıkladığı bÖlümde matematiğin yargılarının sentetik *a priori* olduğunu bildirir.¹⁷¹ Eğer matematiksel yargıların, sentetik *a priori* olduğu gÖsterilebilirse, bu hem matematiğin hem de sentetik *a priorinin* aklanmasını sağlayacaktır.

Bizim burada tartışacağımız ilk problem sentetik *a priori* olarak matematik olacaktır. Bu tartıŐmayla, filozofumuzun matematiği felsefesinde yerleŐtirdiđi yeri belirlemeye çalışacağız. Sentetik aprioroyu geçen bÖlümelerde aıkladığımızdan dolayı, burada sadece matematikle ilişkisini belirlemeye çalışacağız.

Konuyu açıklamaya yargıların çeŐitlerini yeniden hatırlayarak baŐlamak istiyoruz. Zira matematikle ilgili her konu doğrudan yargıları ilgilendirir. Kant felsefesinde, yargılar analitik ve sentetik olarak ikiye ayrılır. Analitik yargılar,

¹⁷⁰ *Barker*, s. 50.

¹⁷¹ Kant, *Prolegomena*, s. 17.

kavramları açıklayan, yeni bir bilgi içermeyen yargılardır. Sentetik yargılar ise kavramın ötesine geçen yeni bir bilgiye bizi ulaştıran yargılardır. Kant bu yargıların yanına bir yargı daha koyar “sentetik *a priori* yargılar” adını verdiği bu yargı çeşidi, kaynak olarak deneye dayanmamakla beraber, bilgimizi genişleten yargılardır. Bu yeni tip yargılar kavramaya ve bilmeye dayanan bilgi yeteneğimizin deneyimle uyandırılması sonucu çalışan yargılardır.¹⁷² Yani bir taraftan bilgimizi genişleten, diğer taraftan ise genel geçer olan yargılardır. Kant’ın “Matematiğin yargıları sentetik yargılardır.” derken kastettiği sentetik *a priori* yargılardır.

Kant matematiğin yargılarının sentetik *a priori* olması konusunda o kadar emindir ki, hatta bir adım daha atarak, bu durumun şimdiye kadar gözden kaçmış olduğunu belirtir.¹⁷³

Kant sentetik *a priori* yargıları matematiğin iki alanında da gösterir. Geometrinin ve analitik matematiğin yargılarının sentetik *a priori* olduğuna her ikisinden de örnekler verir. Şimdiye kadar matematiğin yargılarının analitik olduğu söylenmiştir. $7 + 5 = 12$ yargısının analitik bir yargı ve bu yargının çelişme ilkesine dayandığı söylenmiştir. Ancak Kant’a göre $7 + 5 = 12$ yargısı çelişme ilkesine dayanmamaktadır. “Yedi” ve “beş” gibi iki sayı tek bir sayıda birleştirilmiştir. Burada “yedi” sayısına “beş” sayısını ekliyoruz. Böylece bir sentez yapmış oluruz. “On iki” sayısını istediğim kadar analiz edeyim sonucu bulamam.¹⁷⁴ İşin bu aşamasında yeni bir kavram devreye girer. Kant bu yeni kavrama “görü” adını verir. Ben $7 + 5 = 12$ yargısını görünün yardımıyla (bu beş nokta veya beş parmaştır) “yedi” ve “beş”in ötesine geçebilirim.¹⁷⁵

Kant’ın sentetik *a priori*yi örneklediği diğer bir bilimde geometridir. O geometrinin aksiyomlarının da birer sentetik *a priori* olduğunu söyler. “Doğru iki nokta arasındaki en kısa çizgidir” önermesi sentetik *a priori*dir. Çünkü “doğru” kavramına “en

¹⁷² Kutlusoy, Zekiye, *Sentetik a priori Gerçekten Çöktü mü?* Muğla Üniversitesi, Uluslararası Kant Sempozyumu, Vadi Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 2003 içinde, s. 57–58.

¹⁷³ Kant, *Prolegomena*, s. 16.

¹⁷⁴ *a.g.e.*, s. 17.

¹⁷⁵ *a.y.*

kısa” ifadesi dâhil olmadığından analitik olamaz. Kavram analiziyle buna varamayız. “En kısa” kavramı, “doğru” kavramına yine görünün yardımıyla eklenir.¹⁷⁶

Dünyanın doğrudan algılanması anlamına gelen “görü” kavramı, Kant felsefesinde, önceki filozoflardan farklı anlamda kullanılmaktadır. Görü Kant’tan önce, kaynağını akılda bulan ve hissi olmayan bilgi iken O’nun felsefesinde aksi yönde ele alınır. O’na göre görü hissi olan, sadece akılla bilinemeyecek olan bilgidir. Kant’ta görünün oluşabilmesi için nesnelere bize verilebilir olması gerekir.¹⁷⁷

Matematiğin bütün yargılarının sentetik *a priori* olduğuna dair bu iki örnekten sonra matematiğin geçerli olmasının koşullarına geçebiliriz. Burada kullanacağımız “matematiğin yargıları” kavramı “aksiyomlar” anlamındadır.

“Matematikselsel bilgi, kavramını ilk önce görüde, hem de *a priori* görüde serilmemek zorundadır, matematikselsel bilgi *a priori* görü olmadan bir adım bile atamaz. Salt bir kavram analizine dayanan felsefeden farklı olarak matematikselsel bilginin yargıları görüseldir.”¹⁷⁸

Yukarıda Kant’tan alıntı yaptığımız bu cümleler esasen onun söylemek istediğini ortaya koymaktadır. Matematikselsel bilgi duyuşal alanda ortaya konulmadan geçerliliği olmayan bir bilgidir. Görünün iki tane temel yapı taşı vardır. Bunlar uzay ve zamandır. O halde cümleyi yeniden ifade edecek olursak matematik uzay ve zaman içinde olması gereken ve olan bir bilgidir.

Matematiğin görüselliğinin varoluş koşulları olan uzay ve zaman kavramları – burada kavramdan kastedilen kategori anlamında kavram olmayıp, kelime anlamındadır – Kant’ın epistemolojisinin önemli dayanaklarından. Deneyimlenemeyen ama deneyimin gerçekleştiği dünya olan uzay Kant felsefesinde Eukleides’çi uzaydır. Zira Kant için Eukleides geometrisi ve uzayı değişmez zorunlu uzaydır.¹⁷⁹ Matematiğin aksiyomlarının sentetik *a priori* olabilmesi ve de geçerli

¹⁷⁶ Kant, *A.U.E.*, s. 43.

¹⁷⁷ *a.g.e.*, s. 51.

¹⁷⁸ Kant, *Prolegomena*, s. 30.

¹⁷⁹ *Barker*, s. 67.

olabilmesi için görüde serimlenebilmesini hazırlayan zemin işte bu Eukleides’çi geometrik uzaydır. Kant’ın Eukleides’çi uzayı olduğu gibi kabullenip kullanması her ne kadar kendinden sonra Eukleides uzayı yeni uzay görüşleriyle aşılsa da kabul edilebilir. Zira kendi zamanında Eukleides uzayından başka bir uzay tanımı yoktur. Kant Eukleides geometrisine o kadar çok bağlanmıştır ki bu geometrinin beynimizin içersinde adeta döşenmiş olduğuna inanmıştır.¹⁸⁰

Başlangıçta az sayıda kabul edilen bir takım aksiyomların kabul edilmesiyle başlayan¹⁸¹ bunun üzerine inşa edilen matematik bilimi, Kant felsefesinde yeni bir tarz da ele alınır. Matematik O’nun felsefesinde aksiyomatik olmasını korumaktadır. Kant, matematiğin aksiyomlarını olduğu gibi alıp kullanır. Filozofun Eukleides geometrisinde yaptığı şey farklıdır. O aksiyomların birer sentetik *a priori* olduğunu belirtir. Aksiyomlar *a posteriori* yargılar gibi değişken değildirler. Her zaman zorunlu yargılardır. Bu yargılar bilgimizi genişletirler.

Matematik Kant’a göre kesin bir bilimdir. Deneysel olmayıp, *a priori* bilgiye dayanır. Bilgilerini bize uzay ve zaman içersinde gösterir. Yani biz “doğru iki nokta arasında en kısa yoldur” veya “bir doğru herhangi bir noktadan başka bir noktaya çizilebilir” dediğimizde bunu bir kalem kâğıt yardımıyla çizerek gösterebiliriz. İşte aksiyomların bu şekilde gösterebiliyor olması onu sentetik *a priori* yapar.¹⁸²

Sentetik *a priori* olarak açıklanan matematiğin bu şekilde temellendirilmesi neye dayanır? Matematiksel doğruluğu neye dayandırıyoruz? Bu soruların cevaplarının bulunması Kant epistemolojisinin toplu bir açıklamasıdır. Önceki bölümlerde gördüğümüz duyu algısının bilgiye dönüşümünü hatırlayarak bu soruların cevaplarını aramaya başlayabiliriz.

Kant’ta bilgi şu şekilde oluşur. Algılar, görünün aksiyomları (uzay-zaman) tarafından alınır. Sezgide yarı işlenmiş halde anlığa gönderilir. Anlıkta kategoriler aracılığı ile son şekle sokulur. Kategoriler bu duyuları işlerken, şemaların yardımına

¹⁸⁰ *Osserman*, s. 76.

¹⁸¹ Nagel, Ernest – James, R. Newman, *Gödel Kanıtılaması*, çev. Bülent Gözkan, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İst., 2008, sunuş bölümü, xi.

¹⁸² *Kutlusoy*, s. 60.

başvurur. Konumuzun dağılmaması için bu kadar hatırlatmayı yeterli buluyoruz. İşte matematiğin kesinliği veya onun sentetik *a priori* olması dış dünyayı belli bir uzay sezgisinin belirlediği biçimde algılamamızdan kaynaklanır.¹⁸³

Kant'a göre insan dünyayı olduğu gibi değil aksine kendi uzay zaman görüşü içinde algılar ve bilir. Düş dünyadan algılanan nesnelere olsa da son noktada bizim deneyimlerimiz için, algılanan nesnelere bizde bulunan uzay zaman görüşü içine dahil olurlar. Matematiğin serimlendiği bu uzay görüşü aynı zamanda ampirik dünyaya ait olan deneyimlerin de ön koşuludur.¹⁸⁴ Matematiğin kesinliği o halde dış dünyayla karşılaşan insanoğlunun kendi kavramlarını kurması sayesinde.¹⁸⁵ Bu sebeple dış dünyayı belli bir gözlük arkasından algılayan insan, matematiği de bu gözlüklerin çerçevesi içersinde kurar. Bu açıdan matematiğin dış dünyaya uyması kaynaklarının aynı olmasındandır. Matematiğin bu şekilde açıklanması hem bilgimizi sezgisel dünyayla sınırlar hem de matematiği kesin bir yapıya ulaştırır.

Kant'ın matematiği kesin bir bilim olarak görmesi ve sentetik *a priori* olarak açıklaması 19. yy.da ortaya çıkan Eukleides dışı uzay ve geometrileri sonucunda eleştiriye tabi tutulmuştur.

Eukleides ve Kant'ın matematiği açıklamasını burada tamamlıyoruz. Bundan sonraki bölümde Tanrı'nın bir aksiyom gibi ele alınıp alınamayacağını Kant'ın metafiziği değerlendirmesi çerçevesinde ele alacağız.

¹⁸³ Yıldırım, s. 66.

¹⁸⁴ a.g.e., s. 67.

¹⁸⁵ Nagel – James, xi

II. BÖLÜM

KANT FELSEFESİNDE TANRI DÜŞÜNCESİNİN AKSİYOMATİKLİĞİ

I. Aksiyom Kavramı Çerçevesinde Kant'ın Metafizik Düşüncesi

Metafizik kavramı Yunanca bir kelime olup, “meta” ve “physika” sözcüğünün bir araya gelmesiyle oluşmuştur. “Meta” ötesi ve “sonra” anlamına gelirken, “physika” kelimesi tabiat anlamına gelir.¹⁸⁶ İlk kez Aristoteles tarafından kullanılan metafizik kavramı, ilk şeyleri konu edinen, fizikten sonra gelen anlamındadır.¹⁸⁷ Adından anlaşılacağı üzere metafizik duyu ötesini imler.

En genel, ilk varlık, var olan olarak varlık, konularını soruşturan metafizik¹⁸⁸ özellikle ortaçağda Hıristiyan ve İslam filozoflarının dikkatini çekmiştir. İnsana ait olan her konuyla ilgilenen filozofların araştırdıkları konulardan biri de Tanrı düşüncesidir.¹⁸⁹ Tanrı hakkında konuşan bu ortaçağ filozoflarıyla, ilk varlığı araştıran metafizik ve onun kurucusu Aristoteles ortak bir noktada buluşmuştur.¹⁹⁰

Yeniçağa geldiğimizde, Galilei Galileo ile başlayan bilimsel araştırmalar bir taraftan felsefeyi sistematik bir düzene girmeye zorlarken,¹⁹¹ diğer taraftan metafizikle bilimsel çalışmalar arasında bir uzlaşmayı dayatıyordu.¹⁹² Zira bu dönem Aristoteles felsefesinin üzerinde yükselen skolâstik dönemin yavaş yavaş sahneyi terk ettiği dönemdir. Yapılan her bilimsel çalışma ve ampirik gözlem, Aristoteles felsefesinin

¹⁸⁶ *Güçlü – Uzun*, s. 213.

¹⁸⁷ *a.g.e.*, s. 214.

¹⁸⁸ *Altuğ*, s. 7.

¹⁸⁹ Heimsoeth, Heinz, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Doğu Batı Yay., 3. Basım, Ankara, 2007, s. 33.

¹⁹⁰ Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 33; Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İst., 2000, s. 294.

¹⁹¹ *Altuğ*, s. 6.

¹⁹² *Wood*, s. 47.

otoritesine yeni bir darbe vuruyordu. Descartes'ın eserleri bu yeni bilimsel gelişmeler ile felsefeyi uzlaştırma çalışmalarının en belirgin örneklerini oluşturur.¹⁹³

Batıda bilimsel alanda yapılan muazzam ilerlemeler insanoğlunun kendine karşı olan güvenini artırdı. Bir otoriteye bağlanma ihtiyacı insanoğlu için gereklilikten çıktı. Hayatın her alanında olduğu gibi felsefede de otorite olan Aristoteles felsefesi terk edildi. Aristoteles felsefesinin terk edilmesi beraberinde metafiziğin de bir kenara itilmesine yol açtı. Metafiziğe karşı bu olumsuz tutum David Hume'un metafizik kitaplarının yakılmasının gerekliliğini ortaya atılmasıyla en son noktasına vardı.¹⁹⁴

Aristoteles'ten modern döneme kadar metafiziğin zamanla gözden düşüşü insanoğlunun bu birikimi ile ilgili farklı yaklaşımların ortaya konmasına yol açtı. Bu yeni yaklaşımlardan biri de hiç şüphesiz Kant'a aittir.

Kant'ın metafiziği ele alışıncı incelediğimizde O'nun konuya iki farklı açıdan yaklaştığını görürüz. İlki bir bilgi ve olması gerektiği gibi metafizik, diğeri ise geleneksel ve aklın bir yanılması olarak metafiziktir. Kant'ın bu iki tür yaklaşımını biz de takip edeceğiz. Bir bilim olarak metafiziğin kurulabilir olup, olamayacağını tartıştıktan sonra, aklın bir yanılması olarak metafiziği açıklayacağız.

1. Bilim Olarak Metafizik

Kant metafiziği bir bilim olarak kurmak isterken kıyaslama yaptığı bilimler matematik ve fiziktir. O metafiziğin bir bilim olabilmesi için matematik ve fizik kadar kesin olması gerektiğini düşünmüştür. Bilim olarak metafiziği kurarken göstermek istediği şey, tıpkı matematik ve fizikte olduğu gibi sentetik *a priori* yargıların var olup olmadığıdır. Nasıl ki matematiğin aksiyomları ile fiziğin yasaları (nedensellik yasası gibi) birer sentetik *a priori*dir, aynı şekilde metafiziğin ideleri de sentetik *a priori* olmak durumundadır. İdelerin de tıpkı aksiyomlar ve yasalar gibi sentetik *a priori* oldukları gösterilebilirse metafizik de bir bilim olacaktır. İşte biz bu bölümde metafiziğin bir bilim olup, olamayacağını tartışacağız.

¹⁹³ *a.y.*,

¹⁹⁴ Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 33.

Metafizik hakkında Kant konuşmaya şöyle başlar: “Hakiki metafizik yargılarının hepsi sentetiktir. Metafiziğe ait olan yargılar, hakiki metafizik farklıdır... Diğer metafizik yargılar hakiki metafizik yargılara aracılık eder.”¹⁹⁵ Kant’a göre işte bu tür hakiki metafizik yargılar bilimsel yargılardır.¹⁹⁶ Hakiki metafizik yargıların sentetik olması ile ilgili bu düşüncesi Kant’ın metafiziği bilimsel bir temel oturtma amacına yöneliktir. Çünkü O’na göre eğer metafizik bize bilgi verecek veya bilgimizi genişletecekse sentetik olmalıdır. Bu arada sentetik yargıdan kastedilen sentetik *a priori* yargı olduğunu belirtelim. Cümleyi yeniden kuracak olur isek metafizik eğer bilgimizi genişletecek ise sentetik *a priori* yargılara sahip olmalıdır. Tıpkı, “doğru iki nokta arasındaki en kısa yoldur” veya “her olayın bir nedeni vardır” yargısında olduğu gibi. Bu iki yargı, yukarıda belirttiğimiz gibi deneyden gelmezler aksine *a prioridirler*. Bununla beraber bu iki yargıyı deneyde gösterebiliriz. Metafiziğin yargıları da bu şekilde olmalıdır. “Tanrı vardır” yargısı metafiziğin en temel yargılarından biridir. “Tanrı vardır” yargısı sentetik *a priori* yargı olduğu sürece bilgimizi genişletebilir. Kant’ın metafizik yargılarla ilgili düşüncelerinden geleneksel metafiziğe yeni bir elbise giydiren sonuç çıkmaz, aksine O metafiziğin kendi iddiasının bilimsel gerçekliğini sorguluyor. Zira metafizik iddialarının kesin doğrular olduğunu söyler. Filozofun burada bize belirttiği şey ise bu kesinliğin yolunu göstermektir.

Kant metafizik için doğruluk iddiasının geçerliliğinin matematik ve fizik gibi kesinliğe ulaşma şartına bağlı olduğunu belirtiyor. Burada şöyle bir soru sorulabilir. Kant niçin metafiziği fizik ve matematikle kıyaslıyor? Kant’ı bu yola başvurmaya iten sebep neydi? Bu ve benzeri soruları çoğaltmak mümkündür. Kant’ı bu şekilde bir kıyasa götüren tarihin hiçbir döneminde kesinliğe ulaşmayıp, zıt fikirlerin çarpışma alanı haline gelen metafiziği sağlam bir yere oturtabilmek ve de Galileo zamanından beri matematiğin fiziğe uygulanmasıyla elde edilen bilgi birikiminin metafizik için diğer bilimlere benzer bir kesinlik bulabilme amacıdır. Kant’ı metafiziğe bu kadar önem

¹⁹⁵ Kant, *Prolegomena*, s. 19.

¹⁹⁶ *a.y.*,

vermeye iten sebep doğru, uygun bir felsefi yöntem keşfetmenin ölümsüz bir metafizik inşa etmekten geçtiğine inanmasıdır.¹⁹⁷

Eleştirel felsefenin metafiziğe dair bu araştırması sadece bir tarih ve literatür eleştirisi değildir. Kant'ın burada yaptığı bizzat metafiziğin özüne ait eleştiridir. Kant'ın metafiziği kökten ele alışı şu soru kesin bir şekilde ortaya koyar. “Kesin bir bilim olarak metafizik olanaklı mıdır? Metafizik nasıl mümkündür?”¹⁹⁸ Sorulan bu iki sorunun cevabının bulunması insan aklının tarih boyunca ortaya koyduğu bu araştırmalar sonucunda vardığı hayal kırıklıklarını giderecektir.

Matematiği kesin bir bilim olarak kurmamız onun aksiyomlarının sentetik *a priori* olarak kurabilmemizdir. Matematiksel yargılar her ne kadar tecrübe alanından elde edilmemişlerse de biz bu akli tasavvurları *a priori* sezgide uzayda ve zamanda meydana getiriyoruz.¹⁹⁹ O halde metafizik fenomenal âlemin sınırlarına çekilmelidir. O artık göz kamaştırıcı büyük ve iddialı cümleleri²⁰⁰ bir tarafa bırakıp bilgi olarak ilerleyebileceği şeylerle ilgilenmelidir. Böylece metafizik ilgilendiği şeylerin kendisiyle değil ilkelerinin epistemolojik statüyle sınırları tayin edilen bir bilim haline gelecektir.²⁰¹ Yani metafizik bir ontoloji değil bir epistemolojik yöntembilimi olacaktır.²⁰²

Kant'ın metafiziği bir yöntembilimi olarak kurma amacını açıkladıktan sonra şimdiye kadar metafiziğin nasıl bir durumda olduğunu görelim. Başlangıçta metafiziğin iddialarıyla ilgili olarak sorduğumuz soruyu hatırlamak faydalı olacaktır. Metafizik olanaklı mıdır? Kant'ın bu soruya cevabı şöyledir: “Eğer kendisinin bir bilim olduğunu iddia eden metafizik gerçek olsaydı, “işte metafizik sizin yapacağınız, onu öğrenmektir ve kendi hakikati konusunda karşı konulamaz ve değiştirilemez biçimde sizi inandıracaktır.” denilebilseydi bu soru gereksiz olurdu.²⁰³ Bu şekilde bir cevap Kant'ın metafiziğe yaklaşım tarzını ortaya koyuyor. O'na göre metafiziğin bir Eukleides kitabı

¹⁹⁷ Çevikbaş, Selahattin, *Kant ve Metafizik*, Kant Sempozyumu İçerisinde, s. 148.

¹⁹⁸ Kant, *Prolegomena*, s. 21 ve 120.

¹⁹⁹ *Erişirgil*, s. 147.

²⁰⁰ Kant, *Prolegomena*, s. 25; *Çevikbaş*, s. 155.

²⁰¹ *Wood*, s. 47

²⁰² *Çevikbaş*, s. 154.

²⁰³ Kant, *Prolegomena*, s. 21.

kadar kesin olması, varlığın ve öte dünyanın bilgisini vermesi söz konusu olamaz.²⁰⁴ Sorunun bu şekilde kesin bir tarzda olumsuz olarak cevaplanması tarihsel metafiziğin reddedilmesi anlamına gelmektedir. Bundan böyle metafiziğin hiçbir iddiası kesin bilimsel bir sonuç gibi gösterilemez demektir.

Metafizik yargılar hiçbir olanaklı deneyde verilmeyen iddialarla ilgilidir.²⁰⁵ Metafizik, olanaklı deneyin sınırlarını aşan konuların bilimidir. Kant'ın burada yapmaya çalıştığı şey numenal âlemin meselelerini çözmeye çalışan bilgiyi zaman mekân sınırları içersine çekmektir.²⁰⁶ Kant'ın metafiziğin statüsünü belirlemeye yönelik bu çalışma bir paradoks doğurur. Metafizik adında anlaşılacağı üzere fizik ötesinin bilgisidir. Bu tarz bir bilgiyi fenomenal dünya ile nasıl sınırlandırabiliriz? Başka bir deyişle insanın deney dünyasının ötesini kendine konu edinen metafizik, sentetik *a priori* bilgilerin geçerli olabildiği bir alanla nasıl sınırlanabilir? Görünüşteki bu paradoksu Kant şu şekilde aşar. Metafiziğin iddiaları eğer bilgi değeri taşıyacaksa, ya biz insanlar numen âleme yükselip bileceğiz veya metafizik fenomenal âleme ait olmayan bu iddialarından vazgeçecek.

İnsan aklı her zaman olanın ötesinde bir genel geçer ve mutlak olana ulaşma arzusundadır. Bu arzu insan aklının kendi içyapısında bulunmaktadır. Aklın doğal bir yönelimi olarak metafiziğe yönelmesini bu bölümde açıklayacağız.

2. Aklın Doğal Bir Yönelimi Olarak Metafizik

Kant'a göre metafiziğe ait olan sorular ve ulaşılmak istenen cevaplar insan aklının bir gereğidir. Bu tür sorular bir başıboşluk bir zorlama değil aklın bizzat kendisinden kaynaklanır.²⁰⁷ Deney dünyasına ait olan ampirik bilgiler insan aklını hiçbir zaman tatmin etmezler.²⁰⁸ İnsan aklını hiçbir fenomen sınırlayamaz. O her zaman fenomenal bilgilerin ötesinde tamlığa, deneyimin toplu birliğine²⁰⁹, bu bilgilerin ilk ve

²⁰⁴ *a.g.e.*, s. 22.

²⁰⁵ *a.g.e.*, s. 80.

²⁰⁶ *Çevikbaş*, s. 151.

²⁰⁷ *Çevikbaş*, s. 144.

²⁰⁸ *Altuğ*, s. 26.

²⁰⁹ Kant, *Prolegomena*, s. 81.

son koşullarına²¹⁰, bilimlerin en yüksek kaynağına²¹¹, mutlak zorunlu olana²¹² ulaşma arzusundadır. Aklın kaçınılmaz olan bu yönü onu aşkın yapar.²¹³

A. Aklın İdeleri

İnsanın bu ampirik olanın ötesine geçme arzusu “ide” kavramı karşılar. Akıl adeta şunu söyler: Eğer ortada koşullu olarak verilen varsa bağlı bütün koşulların dizisi de verilmiştir. İşte akıl bütün bu koşulları tamamlamaya ve kavramaya zorlanır. İnsan aklının ulaşmayı arzuladığı ideaları üç tanedir. Bu idealar, ruh, evren ve Tanrı’dır. Bu üç idenin her birinin akıl açısından ayrı bir işlevi ve sonucu vardır. Bu üç ideyi Kant ilişkide olduğu bilgilerle ele alır. Psikolojik ide düşünen öznenin mutlak birliğine ve ruhun ölümsüzlüğüne, kozmolojik ide evrenin (görünün) aşkınsal birliğine, teolojik ide nesnelerin tüm genel koşulunun birliğine ulaştırır.²¹⁴ Bu üç ide farklı alanlarda üç farklı birliği tamamlar. Dört başlık altında incelenen kategorilere karşın (nitelik, nicelik, ilişki, kiplik), aklın ideleri üç başlık altında incelenir. Bu ideler kesin, koşullu ve ayrıklık başlığı altında ele alınır.²¹⁵

Koşullu kıyasta yapılan, koşullu olan bir zorunlu kıyaslar kategorisini geriye, şarta bağlı olmayan tam bir özneye götürmektir. Bu şarta bağlı olmama öznenin koşulsuz mutlak birliği olarak ruhtur. Koşullu olan koşulların tam dizisini kendinde toplar. Burada şartlar arasındaki zamana ait olanı geriye doğru götürür. Bu da varlıkların koşulsuz bir nedeni olduğu sonucuna varır. Bu koşulların mutlak birliği de kosmozdur. Ayrık olan ise bütün kavramların, olanın eksiksiz tümünün idesi olarak, kendinden bütün eksikliklerin ayrılması ile tüm olumlu nitelikleri kendinde toplayan tüm olanaklı nesnelerin ve kavramların mutlak birliği olarak Tanrı’dır.²¹⁶ Bu üç ideye karşılık olarak üç bilim ortaya konulmuştur. Bunlar akli psikoloji, akli kozmoloji ve

²¹⁰ Altuğ, s. 26.

²¹¹ Kuş, s. 21.

²¹² Yılmaz, s. 53; Yetkiner, Yusuf Ziya, *Kant’ta Antinomi Metafizik İlişkisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din bilimleri Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2002, s. 25.

²¹³ Kant, *Prolegomena*, s. 81.

²¹⁴ Kant, *A.U.E.*, s. 190.

²¹⁵ Kant, *Prolegomena*, s. 80.

²¹⁶ Kant, *Prolegomena*, s. 83; Wood, s. 83; Altuğ, s. 29.

akli teolojidir. Bizim cevabını arayacağımız soru idelerin bu şekilde kullanılabilmesinin mümkün olup olmadığıdır.

İdeleri ileride teker teker incelemeden önce, “ide” kavramının aksiyom kavramı ile olan ilişkisini inceleyeceğiz. Aslında Kant felsefesinde Tanrı düşüncesinin aksiyomatik karakterde olup olmamasının tartışması bizi doğrudan “ide” kavramının “aksiyom” kavramı ile mukayesesine götürür. Zira Tanrı Kant felsefesinde aklın idesi olarak ele alınır. Aksiyom ve ide kavramlarını incelediğimizde temel bir farklılık hemen gözümüze çarpar. Aksiyom kavramı matematiğin temelinde olan ve sentetik *a priori* olarak fenomenal dünyaya aittir. İdeler ise her ne kadar fenomenler dünyasıyla ilişkili oldukları düşünülse de numenal âleme aittirler. Bu farkın çok önemli sonuçları vardır. İlk her ikisi de *a priori* olmakla beraber aksiyomları bizler deney dünyasında gösterebilirken, ideleri gösterebilme imkânına sahip değiliz. Bir diğeri aksiyomlardan hareketle kurulan matematik kesin bir bilim iken, metafizik kesin bir bilim olamaz. Zira ideler kendinde şeyle ilgili nesnelere imler.

Aksiyomlarla, ideler arasındaki diğeri bir farkta aksiyomların birer öncül, idelerin ise birer sonuç olmasıdır. Aksiyomlar temel olarak alındıktan sonra, matematiği üzerine kurarız. Ancak metafiziğin ideleri bir takım öncüllerin vardığı sonuçtur. Bu fark aksiyomları baştan sona kadar fenomenal âlemde tutarken, ideleri numenal âleme uzanmaya teşvik eder.²¹⁷

Matematikte “tüm dik açılar birbirine eşittir” veya $7 + 5 = 12$ yargılarını biz uzayda gösterebiliriz. Bu göstermeyi ya bir yüzey üzerinde çizerek veya parmaklarımızı kullanarak yaparız. Fakat bu göstermeyi ideler için yapamayız. Yani, ruhu, evrenin başlangıcını ve Tanrı’yı uzay ve zamanda gösteremeyiz. Bu da Tanrı, ruh ve evrenin başlangıcının olup olmaması gibi kavramların nesnel dünyada bir karşılığının olmadığı anlamına gelir. Kant’a göre deneyimin koşullarını aşan bu kavramlar bilgi üretmek için yeterli değillerdir.²¹⁸ Bu kavramlar ancak düşünce nesnesi olabilir, içerikleri olan bilgi

²¹⁷ *Erişirgil*, s. 146–148.

²¹⁸ *Altuğ*, s. 29.

nesnesi olamazlar. Bilgi nesnesi olabilmeleri için, kategorilerle beraber, nesnenin verildiği görünümünde işin içinde olması gerekir.²¹⁹

A.1. Psikolojik İde ve Akli Psikoloji

Kant ruhun bir cevher ve ölümsüz (kalıcı) amacıyla ilgili olan psikolojik ideyi ilk olarak ele alır. Çözömlenen ilk sorun psikolojik ide ve onun rasyonel psikoloji bilimidir. Kant'a göre ruh bir tözdür (cevherdir) fikri²²⁰ çok temel bir yanılısamadır. Numen – fenomen konusunu anlatırken açıkladığımız “her değişimin ardında değişmeyen bir töz vardır” yargısı akli numenal alemi fenomen gibi görme yanılıısına düşürür. Değişmeden duran töze ait olan yargı deney dünyasıyla ilgilidir. Yani Kant'ın bahsettiği cevher tüm mümkün tecrübe nesnelere uygulanmayı gerektirir.²²¹ Bu kalıcılık kendi başına şey olarak tez kavramından hiç çıkarılamaz, ancak deney için de kanıtlanabilir.²²²

Ruhun deneyim alanında var olabilmemesinin yolu hayattır.²²³ Hayatın sona ermesiyle bir ruhun baki kaldığını iddia edemeyiz. Böyle bir iddia da bulunmak bizi sezgisel olanın dünyasından kendinde şeyin dünyasına götürür. Bizde belirttiğimiz gibi kendinde şey hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Psikolojik ide ile ilgili olarak Kant'ın yaptığı diğer eleştiride Descartes'in “cogito ergo sum” – düşünüyorum o halde varım – önermesi üzerinedir. Kant'ın eleştirisi şöyledir. “Düşünme faaliyetinden, bu faaliyeti yapan ruh çıkarılamaz.” Yani herhangi bir şeyin faaliyetinden hareketle o şeyin gerçekliğine varılamaz. Faaliyet o şeyin nelğine dair bilgi veremez.²²⁴

Matematiksel aksiyomların aksine ruhun kalıcı olması ile ilgili önerme numenal dünyaya aittir. Burada yapılan hatanın nedeni, deney dünyasına ait olan töz kavramının numen âleme taşınmasıdır. Yine ancak tecrübe sahasına ait olan ruhun kalıcılığı

²¹⁹ *a.g.e.*, s. 25.

²²⁰ Kant, *Prolegomena*, s. 86–87; Kant, *A.U.E.*, s. 195.

²²¹ *Wood*, s. 119.

²²² Kant, *Prolegomena*, s. 80.

²²³ Kant, *Prolegomena*, s. 88; *Akarsu*, s. 44.

²²⁴ Kant, *A.U.E.*, s. 197; *Wood*, s. 119; *Erişirgil*, s. 107.

tecrübenin sonu demek olan hayatın sona ermesiyle biter. Yaşamın son ermesiyle beraber meydana gelen bu yeni durumu ve ruhun ne olduğunu biz bilemeyiz.

Ruhun kalıcı olmasıyla ilgili durum yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı, teorik aklın problemi olmayıp, pratik aklın konusudur. İnsanın ahlaki özgürlüğünün ve en yüksek iyinin gerçekleşebilmesi için ruh kalıcı bir tözdür.²²⁵

A.2. Kozmolojik İdeler ve Antinomiler

Kozmolojik idelerin varmak istediği sonuçlar matematik ve fiziğe o kadar yakın durur ki bir dönem Kant tarafından Tanrı'nın varlığı için "Tek Mümkün İspat" olarak dahi düşünülmüştür.²²⁶

Kozmolojik idelerle ilgili olarak Kant şöyle der: "... Kozmolojik ide, koşullu olanın koşuluyla (matematiksels veya dinamik olabilir) bağlantılılığını öylesine genişletir ki, deney ona hiçbir zaman denk düşemez. Kozmolojik ide bu nokta bakımından nesnesi hiçbir zaman hiçbir deneyde kendisine tam uygun bir biçimde verilemeyecek bir idedir."²²⁷ Yani kozmolojik idenin nesnesini bilemeyiz.

Kant'ın kozmolojik ideleri çözümlemesi tez – antitez çerçevesindedir. Kozmolojik ideler antitezlerini içinde barındıran birer antinomiler toplamıdır. Tez anti tez ilişkisi içersinde var olmak anlamına gelen antinomiler aklın kaçınılmaz olarak düşükleri tezatlardır. Kozmolojik ideleri içinde barındıran antinomiler dört tane olup ikişerli gruplara ayrılırlar. Kant ilk antinomiler için nicelik, ikinciler nitelik, üçüncüler bağlantı, dördüncüler için de modalite antinomisi der. Yine ilk iki antinomi matematiksel, son iki antinomi dinamik antinomiler olarak adlandırılır.

Biz burada antinomileri detaylı bir şekilde incelemeyip, sadece aksiyomlar ile kıyaslamasını yapacağız.

²²⁵ Kant, İmanuel, *Pratik Usun Eleştirisi*, çev. İ. Zeki Eyuboğlu, Say Yay., 5. Baskı, İst., 2001, s. 169.

²²⁶ *Gökberk*, s. 350.

²²⁷ Kant, *Prolegomena*, s. 91.

Birinci tip antinomiler niceliğe ait olup, evrenin başlangıcının olup olmaması hakkındadır.²²⁸Bu antinomilerin çözümünde tez ve antitez ayrı ayrı ele alınıp çözümlenir. Kant'ın yaptığı çözümlenmenin sonucunda tez ve antitez yanlıştır. Zaman ve mekânla sınırlı olan insan şeylerin bütünü göremez, bunu yapmak istese de başaramaz.²²⁹ Çünkü gerek tez gerekse antitez sezgisel dünyanın dışına göndermede bulunur. Evreni sonsuz kabul ettiğimizde sonsuz olan bu evrenin parçalarını toplayabilmek için sonsuz zamana ihtiyaç duyarız. Antitez de ise evreni sonlu kabul ettiğimizde sınırların ötesinde sonsuz bir mekân bulunacaktır.²³⁰ Görüldüğü gibi bütünü kavramak insan için imkânsızdır. Bu imkânsızlık bütünün deney dünyasının dışında var olmasıdır. Uzam ve zamanda düşünebilen bir varlık olarak insan kendinde şeyin alanındaki bilgiye ulaşamaz. Evrenin sınırlarının var olması ile ilgili yargı sezgisel alanın dışındadır. Bu sebepten dolayı insan ne tezi ne de antitezi bilebilir. Başka bir deyişle ne evreni verilmiş bir bütün olarak tasarımılayabilmek için parçalarının sonsuz sentezinin tamamlanmışlığına ulaşabiliriz, ne de zamanı reel bir sonsuza götürerek evren dizisini biçimlendirip zamanı tüketebiliriz.²³¹

Nitelik antinomisine gelince, bu kozmosun basit bölünemez unsurlardan meydana gelip gelmemesi hakkındadır. Evren basit tözlerden meydana gelmiş tezine karşılık, sonsuzca bölünebilir olduğu antitezini içerir.²³² Biz bu antinomideki gerek yalın tözlere gerekse mürekkepliğe ulaşamayız. Zira bu basit ve mürekkep olma deneyimimizin dışındadır.

Kant'ın matematiksel antinomiler adını verdiği bu iki antinomi esasında O'nun bilgi felsefesinin temeliyle doğrudan ilgilidir. Zira sezgisel alanla sınırlanan insan için bu antinomiler maddenin bizzat özüne ait iddialardır. Fenomen – numen ayırımı antinomileri aşma veya bir çözüm getirme teşebbüsüdür. Matematiksel antinomiler, sadece sezgisel dünyaya ait olan şeylere uygulanabilecek olan ilkelerden türetilmişlerdir. Fakat hissi dünya içerisinde kalması gereken türetimler, verili olmak

²²⁸ *a.g.e.*, s. 92.

²²⁹ Heimsoeth, *İmmanuel Kant'ın Felsefesi*, s. 107.

²³⁰ *Weber*, s. 318.

²³¹ *Yetkiner*, s. 53–55.

²³² Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 109.

bakımından bir sonlu veya sonsuza değil de belirsiz veya belirlenemez bir geriye doğru gidişe varmışlardır.²³³

Burada matematiksel sonsuzla metafiziksel sonsuz arasındaki ayırımın belirtilmesi gerekir. Kant'ın da kabul ettiği matematiksel sonsuzluk, deney dünyasının içerisinde var olan imkân dâhilindeki sonsuzdur. Metafiziksel sonsuzluk ise reel ve türdeş olan şeylerin eklenmesi ile elde edilen bir sonsuzluktur. Burada hiçbir zaman tamamlanamayacak olan sonsuz kavramı söz konusudur.²³⁴

Matematiksel antinomiler için sonuç olarak söyleyebileceğimiz şey, bizler evrenin ne sonlu ne de sonsuz olduğu hakkında bir yargıya ulaşabiliriz. Fiziksel dünyadan hareketle ortaya konmaya çalışılan görüşler faydasız, verimsiz ve boş bir çabadan başka bir şey değildir.

Dinamik antinomiler olarak isimlendirilen 3. ve 4. antinomiler birbirleriyle bağlantılı olarak ele alınıp incelenebilirler. 3. antinomi evrenin var oluşunun başlangıcında özgür bir nedenin var olup olmadığını tartışırken, 4. antinomi evrenin başlangıcı için zorunlu bir varlık kabul edip etmeme hakkındadır. Dinamik antinomilerinin ilki bağlantı antinomisi iken ikincisi modalite antinomisidir.²³⁵ Dinamik antinomilerde tezler doğrudan pratik aklın alanı içerisine girerken antitezler fizik ve matematiğin konusudurlar.

Kant matematiksel antinomilerin aksine, dinamik antinomilerin her ikisinin de geçerliliğini savunmuştur.²³⁶ Kant'ı bu şekilde davranmaya iten insanın bir yönüyle teorik, diğer yanıyla da pratik aklın alanına ait olmasıdır. Kant dinamik antinomileri çözerken bir taraftan bilimi akladığını düşünürken diğer taraftan insanın özgürlüğünü kurtardığına inanıyordu.

Dinamik antinomilerde Kant'ın belirttiği temel düşüncede her şey ikili ayırımı dayanmaktadır. Bu ayırım numen ve fenomen ayırımıdır. Eğer herhangi bir şey,

²³³ *a.g.e.*, s. 124.

²³⁴ *Yetkiner*, s. 56–57.

²³⁵ Kant, *Prolegomena*, s. 92–93.

²³⁶ *Wood*, s. 125.

düşünce nesnesi olacaksa özgür neden ve mutlak varlık geçerlidir. Problemin ortaya çıkmasına yol açan şey numenal âlemin kavramlarının fenomenal âlemi düzenlemeye başlamasıdır.²³⁷ Biz sezgisel dünyada, ne mutlak varlığı ne de özgür nedeni, matematiksel bir yargı gibi gösteremeyiz.

Kant burada metafizikçiyi yanıltan şeyin, matematiğin *a priori* yönüdür der. Matematik her ne kadar insanoğlu için en yüksek en önemli amaçları ortaya koymada doyum sağlayamasa da yine o deneyim üzerine kurulu olmaması (*a priori* olması) her şeyi bir düzene koymada insanı cesaretlendirmiştir. Fakat yine aynı matematik sentetik bir bilim olduğundan dolayı, ilkeleri ve sonuçlarını bize deneyim dünyasında sunar.²³⁸ Matematiğin bu görgül sezgiye dayalı yönünün görülememesi metafizikçileri sonu gelmez tartışmalara sürüklemiştir.

A.3. Teolojik İde ve Tanrı Kanıtlarının Eleştirisi

Tanrı idesi hakkındaki Kant'ın düşünceleri diğer idelerle paralellik gösterir. Gerek ruh, gerekse kozmos hakkındaki fikirler en sonunda her türlü bilim ve düşüncenin mutlak birliği olan Tanrı'ya ulaşır. Aklın bir idesi olarak Tanrı evrende her şeyin var edicisi olarak düşünülür. Tanrı idesi aynı zamanda metafiziğin en temel kavramıdır.

Tanrı kavramı gerek teorik gerekse pratik aklın konusudur. Teorik akıl açısından Tanrı, ne anlayış kabiliyetinin, ne de kategorilerin konusudur. Kant Tanrı fikrini kategoriler içerisinde herhangi bir yere koyamadığından dolayı aklın bir idesi olarak ele almıştır. Tanrı fikrinin aklın bir idesi olarak ele alınması O'nu metafizik içerisinde düşünülmesini gerekli kılmıştır. Tarih boyunca metafizik biliminde Tanrı hakkında yapılan her konuşma Tanrı kanıtlamaları üzerinde gerçekleşmiştir. Tanrı'yı ispatlama amacı güden her kanıt aynı zamanda O'nun hakkında konuşmadır. Teorik akıl açısından yapılmak istenen Tanrısallığın rasyonel bir sistem içersine dâhil etmektir. Tarih boyunca ontolojik akılcılık Tanrı'nın realitesini kanıtlamak, O'nun özünü tanımlamak,

²³⁷ *a.y.*, s. 125.

²³⁸ Kant, *A.U.E.*, s. 246.

v.b. daha pek çok işi kendine görev edinmiştir.²³⁹ Geleneksel metafizik açısından Tanrı hakkında yapılan kanıtlamalar o kadar büyük bir öneme sahiptir ki eğer başarılmaz ise, başta matematik olmak üzere bütün bilgimiz ve düşüncelerimiz sadece görüntü oyun, ya da tutarsız bir söylemin dağınık konuları olarak kalacaktır.²⁴⁰

Tanrı hakkında konuşmak Kant'a göre pratik aklında konusudur. Tanrı pratik aklın bir postulatı olarak gerek ölümsüzlüğün var olması nedeni gerekse en yüksek iyinin gerçekleşmesinin garantörüdür. Pratik aklın bir postulatı olarak Tanrı'dan bahsetmeyi daha sonraya bırakıyoruz. Burada teorik akıl açısından Tanrı hakkında Kant'ın düşüncelerini inceleyeceğiz.

Deney dünyasıyla sınırlanmış olan insan bu sınırları aşmak ister. Akıl yoluyla insan, fiziksel olarak başaramadığı bu arzusunu gerçekleştirmek ister. İnsan akli sınırların ötesinde sınırsıza veya mutlak olana ulaşma peşinde koşar. Bu son sınırlara ulaşmak saf aklın bir idealidir. İnsanın ulaşmak istediği bu ideali ne fizik ne de matematik insana verebilir. İnsanın bu sınır tanımama arzusu metafiziğin kuruluşunun da temelidir.

İnsan aklının bir eseri olan matematik ve fizik bilimi de hiçbir sınır tanımaz, fakat sınırlamalar tanır.²⁴¹ Matematiğin sınır tanımaması, bu tanımlanan fenomenal sınırlamalar çerçevesinde olur. Matematik ve fizik fenomenlerle sınırlanan bu dünyada bilgimizi sınırsız olarak geliştirebilir. Bilgilerimizin artması anlamında sınır tanımayan bu bilimler, numenal âleme uzanma konusunda kesin sınırlarla çevrilmiştir. Aksine metafizik deney dünyasının dışına uzanırken bilgimizin genişlemesi ve çoğalmasına herhangi bir katkıda bulunmaz.

Matematik ve fizikte meydana gelen bu gelişmeler insan aklını tatmin etmez. Akıl doğal bir yönelim olarak öteye, fiziğin ötesine varmak ister. Tanrı idesi, insan aklının varmak istediği en son sınır en yüksek idealdir. Aklın böyle bir ideale ulaşmayı arzulaması hayal gücünün bir sonucu değildir. Akıl gerek varlığın kendisinden, gerek

²³⁹ Gusdorf, Georges, *İnsan ve Tanrı*, çev. Zeki Özcan, Alfa Basım – Yayın, İst., 2000, s. 39.

²⁴⁰ a.y., s. 39.

²⁴¹ Kant, *Prolegomena*, s. 107.

çevresindeki diğer varlıklardan ve de bunların düzenli işleyişinden hareketle Tanrı fikrine varır. Tanrı'nın varlığına dair bu üç önemli nesnel gerçeklik aynı zamanda Tanrı'nın ispat yollarını da ortaya koyar. Kant'a göre Tanrı hakkında yapılacak olan ispatlar üç yolla yapılır. Bunlardan daha çoğu olmaz ve olamaz.²⁴² Bu üç ispat ontolojik, kozmolojik ve teleolojik kanıtlardır.

Kökleri İslam felsefesine kadar giden ontolojik delil²⁴³ Tanrı kavramından hareketle O'nun var olduğu fikrine ulaşmak ve böylece varlığının kanıtlanmasını amaçlar.²⁴⁴ Düşünce tarihinde çok çeşitli dönemlerde farklı filozoflar tarafından yeniden kurulan bu kanıt son şeklini Descartes'ta almıştır.²⁴⁵ Kant'ın ontolojik kanıtla ilgili eleştirileri de bu son Descartes'çı yapıya yöneliktir.²⁴⁶

Descartes "Felsefenin İlkeleri" adlı eserinde bizde Tanrı fikrinin var olmasının O'nun gerçekliğinin bir gereği olduğuna hükmeder. Descartes konu ile ilgili şunları söyler: "Ruh bundan sonra kendinde bulunan fikir ve kavramları yeniden gözden geçirdiğinde ve onlar arasında her şeyi bilir, her şeye gücü yeter ve son derece eksiksiz bir varlığın fikrini bulduğunda bu fikirde kavradığı şey vasıtası ile **bu** tam eksiksiz varlığın kendisi olan Tanrı'nın var veya mevcut olduğuna hükmeder. Tanrı fikrinde diğerlerinde olduğu gibi mümkün değil mutlak olarak zaruri ve ebedi bir varlık görür."²⁴⁷ Ontolojik kanıtla ilgili olarak diğer bir eserinde, bende var olan mükemmel varlık fikrinin, sınırlı, eksik bir dünyadan veya benden kaynaklanmadığını, böyle bir fikrin ancak gerçek olan mükemmel varlıktan kaynaklanabileceğini ortaya koyar.²⁴⁸ Descartes'a göre eksik ve yetersiz bir tabiatın bize Tanrı fikrini verebilmesi söz konusu değildir.²⁴⁹ Bu şekilde mükemmel bir varlığın fikrini bizde var eden şey o varlığın kendisidir.

²⁴² Kant, *A.U.E.*, s. 290.

²⁴³ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 9. Baskı, İzmir, 2001, s. 29.

²⁴⁴ Taylan, Necip, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, Ayıışı Kitapları, İst., 1998, s. 18.

²⁴⁵ *Gusdorf*, s. 40.

²⁴⁶ Kant, *A.U.E.*, s. 294.

²⁴⁷ Descartes, Rene, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mehmet Karasan, M. E. B. Yay., İst. 1997, s. 35.

²⁴⁸ Descartes, Rene, *Metafizik Düşünceler*, çev. Mehmet Karasan, M.E. B. Yay., II. Baskı, İst., 1962, 3. Düşünce, s. 161–170.

²⁴⁹ Topaloğlu, Aydın, *Ateizm ve Eleştirisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 91.

Descartes'ın açıkladığı şekilde ontolojik delili gördükten sonra ontolojik kanıtın eleştirisine geçecek olursak burada yapılacak ilk itiraz bir şeyin fikrinden kendisine ulaşamayacağımız eleştirisidir.²⁵⁰ Bir nesne hakkındaki herhangi bir kavram her ne kadar o nesneyi kapsasa da bir şekilde kavramın dışına çıkıp nesnel alana geçmesi gerekir.²⁵¹ Bir nesne hakkındaki fikrimizde eğer o nesneye ait bir varoluşu nesneye yüklersek, fikrin veya kavramın dışına çıkmamız ve onu olgusal bir gerçeklik olarak göstermemiz gerekir.

Ontolojik kanıtla ilgili olarak Kant'ın yaptığı eleştirinin temelinde analitik sentetik yargı ayırımı vardır. Bu çift taraflı eleştiri varlığın bir yüklem olup olamaması hakkındadır. “Tanrı vardır” gibi bir yargıda bir yüklem bir de konu vardır. Konu yükleme ya dâhildir veya değildir.²⁵² Eğer konu yükleme dâhilse o zaman yargımız analitik olmaktadır ki Descartes böyle düşünüyordu. Bu yargıdan herhangi bir şey öğrenemeyiz. Analitik bir yargıda kavramın belirgin hale getirilmesinden başka bir şey yoktur. “Bütün cisimler yer kaplar” yargısında olduğu gibi aynı şeyi hem cisim kavramının kendinde hem de yüklem de tekrarlarını. “Tanrı vardır” yargısı bizdeki düşünceye dışsal (olgusal) olarak herhangi bir şey katmamıştır. Bu yargıda Tanrı'nın varlığı olgusal olmayıp, salt bir düşünce nesnesidir ve bu da totolojiden başka bir şey değildir.²⁵³

Descartes'ın aksine Kant'a göre “Tanrı vardır” yargısı bir analitik yargı olmayıp sentetik yargıdır. Analitik bir yargı olarak eleştiriye tabi tutulan “Tanrı vardır” önermesi sentetik bir yargı olarak ele alınır. Sentetik önermelerin yapıları gereği kavramın dışında bir gerçeklikle ilişki kurması gerekir.

Kant'ın “Tanrı vardır” önermesini sentetik bir yargı olarak ele alması varlığın (varoluşun) yüklem olup olmaması ile ilgilidir. Kant “Tanrı vardır” yargısında, özne yüklemi kapsamadığı gibi, “vardır” veya varoluş bir yüklemde değildir. Varlık veya varoluş bildiren önermeler daima sentetik önermelerdir. Varoluş, sentetik olmasından

²⁵⁰ Kant, *A.U.E.*, s. 294.

²⁵¹ *Taylan*, s. 33.

²⁵² Aydın, *a.g.e.*, s. 36.

²⁵³ Kant, *A.U.E.*, s. 292; *Taylan*, s. 32.

dolayı analitik bir yargı gibi Tanrı'nın varlığına yüklenemez. Sentetik önermeler kuruluşları gereği sadece tanım icabı doğru veya yanlış değildirler, bu tip önermelerde fiili olarak ta doğru veya yanlış olurlar.²⁵⁴ Örneğin, matematiksel bir önermenin doğru veya yanlışlığını fiili olarak gösterebiliriz. “Üçgen üç açılıdır” dediğimizde bu üç açılı olmak özelliğini üç doğrunun bir yüzeyi kapatacak şekilde çizerek gösterebiliriz. Ancak “Tanrı vardır” önermesini benzer bir tarzda deney dünyasında gösteremeyiz.²⁵⁵

Ontolojik kanıt hakkında bu eleştirilerle Tanrı hakkında ontolojik bir ispatın yapılamayacağını iddia edilmesi bir domino etkisiyle diğer tüm tanrı ispatlarının da temelini sarsmaktadır.²⁵⁶ Bundan sonraki bölümde ele alınacak olan kozmolojik ve teleolojik delillerin eleştirisinde bu yön vurgulanacaktır.

İnsan aklını Tanrı hakkında ontolojik olarak konuşmaya iten sebep geometri ile ilgili olan bilgilerin metafiziksel alana taşınmasıdır. Geometrinin her önermesinin mutlak olmasından esinlenerek anlığımızın alanının bütünüyle dışında kalan bir nesneden sanki onunla demek istenen bütünüyle anlaşılıyormuş gibi konuşmaya gidilir. Burada yapılan hata, yargıların, şeylerin zorunlu koşulu olarak görülmesidir. Hâlbuki hiçbir yargı nesnenin zorunlu koşulu değildir.²⁵⁷ Kant'a göre Tanrı hakkında bir yargı zorunlu olarak olgusal bir nesneyi belirleyemez. Biz “üçgen”, “nokta” ve “doğru”dan bahsederken yalnızca bir kavramdan bahsetmiyoruz. Çok çeşitli araçlar kullanarak, bu kavramlara olgusal içerik kazandırıyoruz. “Doğru iki nokta arasındaki en kısa yoldur” yargısı bir kavramsal yargı değildir. Biz bu yargıyı da bir yüzey üzerinde gösterebiliriz.

Teolojik ide çerçevesinde Kant'ın tartıştığı bir diğer kanıt ise kozmolojik kanıttır. Ontolojik kanıt gibi bu kanıtında çok çeşitli şekilleri vardır. Kant'ın eleştiriye tabi tuttuğu Leibniz'in kozmolojik kanıtıdır.²⁵⁸

²⁵⁴ *Taylan*, s. 33.

²⁵⁵ *a.y.*, s. 33.

²⁵⁶ *Wood*, s. 135.

²⁵⁷ Kant, *A.U.E.*, s. 291.

²⁵⁸ *a.g.e.*, s. 295.

Leibniz kozmolojik kanıtı iki temel üzerine kurar. Bu temeller “çelişme” ve “yeter sebep” ülkeleridir. Çelişme ilkesine göre kendisiyle çelişki taşıyan “yanlış”, “yanlış” olanla karşıt veya çelişik olana doğru deriz.²⁵⁹

Yeter sebep ilkesine göre ise çoğu zaman nedenleri bizce bilinmese de bir şeyin neden başka türlü değil de böyle olduğuna ilişkin yeter bir ilke olmaksızın hiçbir ifadenin yada olgunun gerçek ya da var olamayacağıdır.²⁶⁰

Leibniz kozmolojik kanıtta ortaya koyduğu “yeter sebep” ilkesinin matematiğin aksiyomlarıyla benzerlik gösterdiğini belirtir. “... Matematikçiler çözümlenme yöntemiyle ‘kurgusal teoremleri’ ve ‘pratik ilkeleri’ tanımlara, aksiyom ve koyutlara (postulatlara) indirgerler. Bu nedenle tanımlanamayan basit düşünceler olduğu gibi, hiçbir zaman tanıtlanmaya gerek duymayan ilk ilkelere vardır.”²⁶¹

Alemde varolan niçin başka türlü değil de bu şekilde olduğu ile ilgili sorudan hareketle kurulan bir delil olarak kozmolojik kanıt, sebepler dizisinin sonsuza gidemeyeceği fikrine dayanır. Şimdi alem bütünüyle mümkün varlıklardan oluşmuştur. Âlemdeki nesnelere açıklanabilmeleri için bir yeter sebebe ihtiyaç duyarlar.²⁶² Böylece şeylerin son nedeni, kendinde, değişimlerdeki ayrıntının en üst düzey nedenini bulduran töze olabilir. Bu zorunlu töze “Tanrı” diyoruz.²⁶³

Kozmolojik delille ilgili olarak Kant’ın eleştirileri iki başlık altında toplanabilir. İlk olarak zorunlu bir varlığın çıkarılması ontolojik delile dayanır ki bu kanıt için yapılan eleştiri kozmolojik delil içinde geçerlidir. Kozmolojik kanıt tecrübeden yola çıkar, bu tecrübeyi zorunlu varlık için bir basamak olarak kullanıyor.²⁶⁴ Varlığın özelliklerini biz tecrübeden çıkaramayız. Böylece zorunlu varlığa ait olan özellikler yine kendi içerisinde bulundurduğu kavramda bulmaya çalışır.²⁶⁵ İşte bu da delilin ontolojik karakterde olmasını ortaya koyuyor. O halde hiçbir varlık kavramından var oluşa,

²⁵⁹ Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Monadoloji*, çev. Ogün Ürek, Biblos Kitabevi, Bursa, 2003, s. 16.

²⁶⁰ *a.g.e.*, s. 16–17.

²⁶¹ *a.y.*, s. 17.

²⁶² Aydın, *a.g.e.*, s. 55–56.

²⁶³ *Leibniz*, s. 18.

²⁶⁴ Aydın, *a.g.e.*, s. 59.

²⁶⁵ *Taylan*, s. 54.

olgusallığa geçemeyiz. Aynı zamanda zorunlu mutlak bir varlığa yükselmenin yolunun duyular dünyasından hareket etmeyle anlaşılabilir olması, şartsız olanın şartlı olana bağlanmış olması dolayısıyla zorunlu kavram bir çelişkili kavramdır.²⁶⁶

Kant'ın kozmolojik kanıtta getirdiği bir diğer eleştiride sebeplilik kavramının kullanım paradigması yönüyledir. Sebeplilik kavramı fenomenler dünyasına ait bir kavramdır. Doğa bilimlerinin nedenini oluşturan nedensellik numenal âleme taşınır. Biz görüngüler dünyasından hareket edip kendinde şeylere ulaşamayız. Bu yönüyle de bu kanıt geçersizdir.

Yeter sebep ilkesini Leibniz'in "aksiyom" kavramıyla birlikte ele aldığımızı söylemiştik. Kant'ın matematiği sentetik *a priori* olarak açıkladığını yukarıda görmüştük. Sentetik *a priori* olan matematiksel aksiyomlar, kaynak olarak akıldan gelse de deney dünyasında varlığı gösterilebilen yargılardır. Leibniz'in "yeter sebep" ilkesi "aksiyom" gibi değerlendirilemez. Zira "yeter sebep" kavramını fenomenler dünyasında bulamıyoruz. Hakkında sezgisel hiçbir bilgimiz olmayan bu kavramın matematiksel aksiyomlar ile ilgisinin olmadığını söyleyebiliriz.

Teolojik ide ile ilgili olarak Kant'ın eleştirdiği delillerden üçüncüsü teleolojik kanıttır. Âlemde görülen düzen ve gaye fikrine dayanan²⁶⁷ bu delil düzen ve gayenin var edicisine ulaşır.

Kant'ın teleolojik kanıtla ilgili olarak ilk bakışta olumlu ifadeler kullanması²⁶⁸ görünüşte bir çelişki oluştursa da²⁶⁹ sisteminden taviz vermeksizin bu kanıtı da eleştirir.

Kant'ın teleolojik kanıtla ilgili olarak yönelttiği ilk eleştiri, her ne kadar bu kanıt tabiattan hareket ediyor görünse de her şeye gücü yeten varlığa dayanır. Evrende tam bir olumsal düzenleme olarak her yerde gözlenen düzen ve ereksellikten onunla orantılı bir nesnenin varoluşuna gider. Ama bu nedenin kavramı bize, ona ait olarak bilinecek bütünüyle belirli bir şeyi vermelidir ve öyleyse tüm güce, bilgeliğe v.b. gibi

²⁶⁶ Vancourt, Raymond, *Hegel'in Din Felsefesi*, der. ve çev. Zeki Özcan, Din Felsefesi Yazıları I Alfa Yay., İst., 2001, s. 78.

²⁶⁷ Aydın, *a.g.e.*, s. 62.

²⁶⁸ Kant, *A.U.E.*, s. 301.

²⁶⁹ *Taylan*, s. 66.

tek bir sözcükle her şeye yeterli bir varlık olarak tüm eksiksizliğe ait bir varlığın kavramından başka bir şey olamaz. Bu en yüksek, çok büyük gibi kavramlar yüklemeleri belirli hiçbir kavram veremezler.²⁷⁰ İşte bu üstün niteliklerin hepsini üzerinde taşıyan bu kavram kendinde şeye aittir. Bütün sıraladığımız bu özellikler varlık kavramının ötesinde bir anlam taşımayacaktır. Mutlak bütünlüğe ulaşmak için görgül olanı kullanma bütünüyle olanaksızdır. Görgül olanla, kendinde şey arasındaki geniş uçurum²⁷¹ hiçbir zaman kapatılamayacaktır.

Teleolojik kanıtla ilgili diğer bir eleştiri de evrendeki bu düzeni kuranın özelliği ile ilgilidir. Bu eleştiri genel olarak Kant'ın numen – fenomen ayırımına dayanır. Bizler çevremizde bulunan nesnelere ne oldukları hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Sezginin iki temel formunun sağladığı bakışla bizler nesnel bilgiye varabiliriz. Bizim nesnelere hakkındaki bilgimiz formlar hakkında olup, cevherler hakkında değildir. Eğer evrende ki bu görünüşlerde olan formla ilgili mükemmellik varsa bu bizi bir var edene değil bir düzenleyene, düzenleyici mimar Tanrı fikrine götürür.²⁷²

Görünüşler dünyasından, kendine şeyler dünyasına gitmeye çalışmak, fenomenler dünyasını bir basamak olarak kullanmak ve bunun üzerine bilimsel bir çalışma ve ilerleme yapıyormuş gibi numene ulaşmak imkânsızdır. Tanrı bilimsel çalışmaların nesnesi olamaz. O ancak imanın ve ahlaki kaygıların bir amacı olabilir. İnsan akli ile Tanrısal hakikatin özünü kavrayamaz. Bu yolda yapılan çalışmalar insanı olumlu bir neticeye vurduramaz. İnsan Tanrı hakkında fizik ve matematiğin yöntemlerini kullanarak bir sonuç elde edemez. Çünkü bu bilimler sınırlı bir alanda geçerlidir, numenal âlemde hiçbir geçerli bir şey ortaya koyamazlar.

Gerek ilk neden, gerek yeter sebep ilkesi gerekse her şeye gücü yeten varlık fikri, bilgimizin taçlandığı salt bir idea olarak varlıklarını sürdürebilir. Bu idealar salt bir kavramı aşamazlar.²⁷³ Bu ideaların kavramı aşıp, içerikli bir bilgiye dönüştüğünü iddia ettiğimizde yanılığımıza düşeriz. Zira bizim nesne dünyasının ötesini

²⁷⁰ Kant, *A.U.E.*, s. 303.

²⁷¹ *a.y.*, s. 303.

²⁷² *Taylan*, s. 68.

²⁷³ Kant, *A.U.E.*, s. 308.

algılayabilmemiz söz konusu değildir. Arı us bu alanda ancak kendi ile ilgilidir. Ona gelen bilgiler deneyim dünyasına ait olmayıp sadece saf akla ait bilgilerdir.²⁷⁴ Anlayış kabiliyetinin kavramları arı usun ilgi alanına taşınmaz. Bilgiye konu nesne hakkında konuştuğumuzu zannetsek, bu alanda matematiğin bize sunduğu kesin bilgiye ulaşamayız. En yüksek kavramının karşılığı olan Tanrı'nın nesnesini mutlak olarak var sayabilmek için bizde hiçbir zemin ve temel yoktur.²⁷⁵ Çünkü bu en yüksek varlığın doğasına ulaşma ve O'nun hakkında saf aklın alanı içerisinde içerikli olarak konuşabilmek mümkün değildir.

Kant "Arı Usun Eleştirisi"nin son bölümünde metafizikte ortaya çıkan bu yanlışın nedenlerine tekrar döner. Kant'a göre metafizikte ortaya çıkan bu yanlışın nedeni kaynağı hiçbir deneyimde bulunmayan *a priori* bilim olan matematiktir. Metafizikçi matematiğin bu *a priori* kesinliğini, saf akıl alanına uygulama çabasına girmiştir. Kant'ın deyişiyle "örnekler bulaşıcıdır". Matematikteki bu başarı metafizikçiyi boşuna umutlandırmıştır.²⁷⁶

Her şeyden önce metafizikçinin gözden kaçırdığı konu, felsefi bilginin saf akla dayanan kavramsal bir bilgi iken, matematiğin kavramların yapılaştırılmasından elde edilmesidir. Bi kavramın yapılaştırılması, sezgiyi *a priori* serilmemek demektir.²⁷⁷ Yani bir kavram veya bir yargı için onu ben görgül sezgide gösteririm. Matematikte üçgen hakkında konuştuğumda, hemen bir üçgen çizerim. Bu üçgen deneyimden kaynaklanmaz. Burada tekil bir üçgenden evrensel bir kavramı açıklamaya geçerim.²⁷⁸

Metafizikle, matematik arasında temel bir ayrım vardır. Matematik bilimi nitelik, nicelik ve görgül olanla sınırlanırken, felsefe (metafizik), bu sınırlamanın ötesinde evrensel kavramlarla ilgilenir. Matematiğin nicel olması *a priori* sezgide verilmesini ve de onun kurulmasını mümkün kılarken, nitel olması kategorileri kullanarak görgül sezgide kalmasını mümkün kılar.²⁷⁹ Burada çıkaracağımız sonuç

²⁷⁴ *a.g.e.*, s. 321.

²⁷⁵ *a.g.e.*, s. 323.

²⁷⁶ *a.g.e.*, s. 335.

²⁷⁷ *a.y.*, s. 335.

²⁷⁸ *a.y.*, s. 335.

²⁷⁹ *a.y.*, s. 335.

şudur: Matematik salt kavramla ilgilenmez. Onun kavramlarının sezgide birer gösterilebilirliği vardır. Aksine felsefenin kavramları hiçbir sezgi içerisinde yer almazlar. Felsefenin kavramları her zaman kendinde şeyi imler. Bu fark felsefenin veya metafiziğin bilim olma çabalarını boşa çıkarmıştır.

Kant “üçgen” kavramını ele alır ve bir filozof (metafizikçi) ile bir matematikçinin bu kavramla bilgi açısından ne kadar ilerleyebileceklerini tartışır. Filozof, “üçgen” kavramı üzerinde, ne kadar düşünürse düşünsün hiçbir netice edemez. Onun yapacağı şey “üçgen”i, “doğru çizgi”, “açı” kavramı ve de “üç” sayısına ayırmaktır. Aksine bir matematikçi kendisine “üçgen” kavramı verildiğinde, sezginin yardımıyla bir üçgen çizer, üçgenin tepe noktasından tabana bir doğru çizdiğinde iki dik açılı üçgen elde eder. Matematikçi, üçgenle ilgili yeni doğrular çizerek yani açılara ve üçgenlere varır.²⁸⁰ Kısaca filozof üçgen kavramından hiçbir şey üretmezken matematikçi yeni bilgilere ulaşır.

Kant ikisi de usla ilgilenen bu iki akıl sanatçısının farklı sonuçlara ulaşmasının nedenini araştırır. O’na göre bu farklılığın nedeni matematiğin ve metafiziğin yönteminin ayrı olmasıdır.

Metafizikçi salt kavramlarla ilgilenirken, matematikçi kavramlarla uyumlu *a priori* sezgilere dayanır. Bu da matematikçinin üstün duruma geçmesini sağlar.²⁸¹

Matematikçinin üstün olmasının nedeni ve matematiğin sağlamlığı, tanımlar, belitler (aksiyomlar) ve belgitlemeler (kanıtlamalar) den oluşmasında yatar.²⁸²

İlk önce bu iki bilimin tanımlarını mukayese eden Kant, felsefenin tanımlarının verili kavramın açıklamaları (şerhleri) iken matematiğin kavramlarının kurulumlu olduğunu belirtir. Matematiğin kavramları ilkin tanımla verildiğinden dolayı yanılmazlar.²⁸³

²⁸⁰ *a.g.e.*, s. 336.

²⁸¹ *a.g.e.*, s. 336–337.

²⁸² *a.g.e.*, s. 340.

²⁸³ *a.g.e.*, s. 341.

Matematiğin fark attığı diğer bir yönde belitleridir. Felsefenin aksine matematik belitlere dayanır. Felsefede aksiyom kurmak mümkün değildir. Zira felsefede temel yargılar çıkarımın sonucu iken matematikte aksiyomlar ilk yargılardır, kanıtlamalara bu yargılardan varılır. Felsefede ki “Tanrı vardır” yargısı sonuçtur. Evrenden, düzenden hareket edilerek varılan bir sonuçtur. Aksine matematikte ki “Doğru iki nokta arasındaki en kısa yoldur” yargısı çeşitli geometrik işlemlerin yapılabilmesinin ilk adımıdır. Bu yargıdan üçgenlere, açılara ve bunlarla ilgili işlemlere varırız.

Matematikte kavramdan bilgiye ulaşamayız. Her ne kadar bazı bölümleri analitik olsa da tamamen analize dayanmaz. Matematikte verili bir kavramın ötesine geçip sentetik *a priori* bir yargıya varabilmemiz için üçüncü bir şeye, bir X’e ihtiyaç vardır. Kant’a göre matematiği sentetik *a priori* yapan bu üçüncü şey, sezginin iki *a priori* dayanağı olan uzay ve zamandır.²⁸⁴ Matematik bu uzay ve zaman yardımıyla kesinliğe ulaşır. Matematiğin aksine metafizik bir aksiyomatik sistem olmaz. Zira Tanrı kavramı diskürsif olarak ilerlediği için matematikte gerekli olan bu üçüncü şeye ihtiyaç duymaz. Bu sebepten dolayı felsefenin ilkeleri, matematiğin aksiyomları gibi ilkelerini dayatamazlar.

“Tanrı vardır” yargısı bir aksiyom olarak kurulamaz. Çünkü bu yargı teorik aklın sahasında geçerli değildir. Zira ne Tanrı kendinde şey olma özelliğinden sıyrılarak fenomenal âleme inebilir, ne de insan kendinde şey alanına yükselip bu alanla ilgili bilgi sahibi olabilir. Böylece Kant’ın sistemini göz önünde bulundurduğumuzda teorik akıl alanında nesnel bir gerçekliği olan Tanrı’ya varamayız. Teorik aklın bu sahada söyleyebileceği hiçbir şey yoktur. Bir bilgi nesnesi olarak Tanrı sentetik *a priorinin* gerekli olan şartlarını yerine getiremez. Deney dünyasında hiçbir gösterimi bulunmadığı için, içerikli bir nesnel özelliğe sahip değildir. “Tanrı vardır” yargısı en genel düzenleyici bir ilke veya düşünme nesnesi olarak varoluşunu sürdürebilmesi oranında faydalıdır.

²⁸⁴ Dursun, Yücel, *Felsefe ve Matematikte, Analitik / Sentetik Ayırımı*, Elips Kitap, Ankara, 2004, s. 43–44.

II. Aksiyom ve Postulat Kavramlarının Mukayesesi ve Tanrı'nın Varlığı

Yukarıda matematiğin aksiyomlarını, metafiziğin ideleriyle kıyaslamış ve ilkinin bir bilgi nesnesi olduğunu, ikincisinin ise ancak bir düşünce nesnesi ve genel bir düzenleyici ilke olarak var olabildiğini göstermiştik. Bu bölümde ise “aksiyom” kavramını “postulat” kavramıyla mukayese ederek kavramların ve sonuçlarının farklılığını ortaya koymaya çalışacağız. Aksiyom kavramının önceki sayfalarda açıkladığımız için bu bölümde daha çok “postulat” kavramı üzerinde duracak ve “postulat” kavramının aksiyomdan ayrılma veya onunla birleşme yönünü bulmaya çalışacağız.

İlk bölümde “aksiyom” kavramını açıklamaya çalışırken “postulat” kavramıyla farkını ortaya koymuştuk. Buna göre aksiyomlar genel nitelikte doğrular iken “postulat”lar belli nitelikte konuya ait doğrulardır. Daha sonra 19. yy.daki matematikte meydana gelen ilerlemelerin bir sonucu olarak bu iki kavram arasındaki fark ortadan kalkmıştır. Yeni gelişmeler sonucunda aksiyom kavramı postulat kavramı yerine de kullanılmaya başlanmıştır.²⁸⁵

Modern dönemde aksiyom ve postulat arasındaki farkın ortadan kalkması son noktada bilimsel alandaki gelişme ve ilerleme ile ilgilidir. Bizim tartışacağımız konu iki farklı alanı ilgilendirecektir. “Aksiyom” kavramı teorik aklın bir kavramı iken “postulat” kavramı pratik aklın bir kavramıdır. Biri olanla ilgili iken, diğeri olması gerekenle ilgilidir. Amaçlarında ve kullanımlarındaki bu kesin ayırım nedeniyle konumuzda açıklayacağımız iki kavram arasındaki fark devam edecektir. Aksiyomlar baştan sona kadar sezgisel alanda bulunurken “postulatlar” numenal âleme göndermede bulunur. Postulatlar saf aklın yanılgılarını pratik akıl açısından yeniden ele alarak ahlaki erdemler açısından onlara içerik kazandırır.²⁸⁶

Latince bir kelime olan “postulat”ın Türkçe karşılığı “talep etmek”tir. “Postulat” içeriksel olarak kesin bir kanıttan mahrum olan, ancak olgusal nedenlerden veya

²⁸⁵ Newsom, Carrol V., *Modern Matematiksel Düşünce*, çev. Cemal Yıldırım, Matematiksel Düşünme İçinde, s. 201.

²⁸⁶ Kant, *P.U.E.*, s. 178–179.

sistematiik ve pratik dūřüncelerden dolayı varsayılan ve inanılan zorunlu bir kabuldür.²⁸⁷ Kant'a göre postulat, önsel, mutlak olarak geçen, bir pratik yasaya ayrılmaz bir şekilde bağlı olması bakımından kuramsal olan, böyle olmakla da tanıtlanamayan bir önermedir.²⁸⁸ Postulatlar, kurgusal bilgiyi genişletmeyip ancak kuramsal usun idelerine genelde nesnel gerçeklik sağlar. Kant'ta postulatlar özgürlük, ölümsüzlük ve Tanrı postulatları olmak üzere üç tanedir.²⁸⁹

Kant felsefesinde postulatların yerini tam bir şekilde belirleyebilmek için O'nun "buyruk" kısaca düşüncesine yerinde olacaktır. Kant'ta buyruklar koşulsuz (kesin) ve koşullu olmak üzere iki çeşittir. Koşullu buyruk başka bir şeye araç olarak sunulan, başkası için, olanaklı bir amaç için olan ve içeriği bilinmeyen buyruktur. Kesin buyruk ise, zorunlu, gereken, her bakımdan nesnel, eylemi kendisi için olan, ilkeyle ilgilenen buyruktur.²⁹⁰

Kant'ta kesin buyruk bir tanedir ve oda şudur: "Ancak aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun." Kesin buyruk hiçbir gaye gütmeyen davranışı mutlak olarak emreder. Kesin buyruk aynı zamanda istemenin de otonomluğunu sağlar. Ahlaka uygun davranışlar ve ödevlerin kaynağını da kesin buyruk oluşturur.²⁹¹

Kesin buyruk bütün akıl sahibi varlıkların belli bir tarzda hareket etmeleri gerektiğini buyurur. Yine bu akıllı varlık ancak evrensel bir kanun olacak şekilde hareket etmelidir. Kant akıl sahibi insanların kesin bir buyruğa göre hareket etmelerinin yegâne yolunun "hürriyet" olduğunu söyler.²⁹² Ancak özgür olabilen insan kesin buyruğa göre davranabilir.

²⁸⁷ ilingir, Lokman, *Kant'ın Postulatçı Düşünce Yöntemi Açısından Farabi Felsefesi'nin Değerlendirilişi*, Kant Sempozyumu Bildirileri İçinde, s. 234.

²⁸⁸ *Akarsu*, s. 150.

²⁸⁹ Kant, *P.U.E.*, s. 178.

²⁹⁰ Kant, İmmanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, 3. Baskı, Ankara, 2002, s. 29–39.

²⁹¹ Kılıç, Recep, *Ahlakın Dini Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1996, s. 42.

²⁹² *a.g.e.*, s. 44.

Akıl sahibi olarak insan, düşünülür dünyaya ait olan bir varlıktır. Kendi iradesini ortaya koyabilmesi için özgür olması gerekir.²⁹³ Burada insanın çift kutupluluğu ile karşılaşırız. İnsan bir yönüyle nedenler dünyasına bağlı iken, diğer yönüyle – akıl sahibi olmakla – düşünülür dünyaya aittir. İnsanın bu özerkliği kesin emirle muhatap olmasının yegâne yolunu yani onun özgür olabilmesini olanaklı kılar. Özgürlük idesi bütün akıl sahibi varlıkların eylemlerinin idesinin de temelinde bulunur.²⁹⁴

Özgürlük, etkisini duyulur alemde zorunlu bir şekilde göstermekle beraber²⁹⁵, düşünülür dünyanın bir kavramıdır ve ahlak kanununun bir şartıdır.²⁹⁶

Kant koşulsuz buyruktan bir istemenin var olmasını çıkarır.²⁹⁷ Bu var olması gereken istemeye Kant “en yüksek iyinin” istenmesi der.²⁹⁸ Bu istemede amaç, bütün istençlerin ahlak yasasına uygunluğunu sağlamaktır.²⁹⁹

Akıl sahibi insanlar kesin buyrukla karşı karşıyadırlar. Bu kesin buyruk insanın evrensel bir kural olacak şekilde davranmalarını emreder. Kant’a göre evrensel kesin bir buyrukla yükümlü olan tek varlık akıl sahibi olarak insandır. Yine insan kesin buyruğun bir sonucu olarak iyiyi istemekle yükümlüdür. İnsanın kesin buyruğa muhatap olması ve en yüksek iyiyi isteyebilmesi için de özgür olması gerekir.

Önceki filozofların aksine Kant mutlulukla erdem arasında bir bağ kurmaz. Bizim öyle erdemli davranışlarımız vardır ki mutlu olmayı bırakın mutsuz bile olabiliriz.³⁰⁰ Bununla beraber insan yaptığı erdemli davranışın karşılığı olarak mutlu olmayı bekler.

²⁹³ Kant, *A.M.T.*, s. 71.

²⁹⁴ *a.y.*, s. 71.

²⁹⁵ *Kılıç*, s. 44.

²⁹⁶ Heimsoeth, *Immanuel Kant’ın Felsefesi*, s. 150.

²⁹⁷ *a.y.*, s. 150.

²⁹⁸ Kant, *P.U.E.*, s. 167.

²⁹⁹ *a.y.*, s. 167.

³⁰⁰ *a.g.e.*, s. 170; *Akarsu*, s. 148.

Yukarıda anlattıklarımızı toparlayacak olursak, özgür insan, ahlaken evrensel bir kural olacak şekilde davranmalı ve her zaman en yüksek iyiyi talep etmelidir. Yine akıl sahibi olan bir insan erdemli olmalıdır.

Akıl sahibi insan özgür olmalıdır dedik. İnsanın niçin özgür olması gerektiği ispatlanamaz. İnsanın hür olmasıyla ilgili teorik herhangi bir delil bulamayız. Bununla beraber hürriyetin olmadığını da söyleyemeyiz.³⁰¹ Bu şekilde teorik olarak ortaya koyamadığımız hürriyeti ancak ahlak kanununun bir “postulat”ı olarak kabul edebiliriz. Hürriyet teorik akılla ispatlanamaz ancak pratik aklın bir postulatıdır.³⁰² Kant’ın ortaya koyduğu üç postulattan ilki olan özgürlük postulatını bu şekilde ortaya koyduktan sonra diğer iki postulata geçebiliriz.

Kant’ın ahlak felsefesinin mutluluk temelli olmadığını aksine ahlaki ilkeye dayandığını belirttik. İnsanın ahlaklı davrandığı için bazen acılara katlanmak zorunda olduğunu belirtmiştik. Gerek en yüksek iyinin gerçekleşmesi, gerekse ahlaken birçok fedakârlıklara katlanan insanın bütün bu erdemli davranışlarının bir karşılığı olması gerekir.³⁰³ İnsanın bu dünyada bu karşılığı görememiş olması hiç göremeyeceği anlamına gelmez. Bu karşılık başka bir yerde karşılanmalıdır. İşte bu karşılığın ortaya çıkması için ruh ölümsüzdür. Biz ruhu teorik olarak değil, pratik bir postulat olarak ölümsüz kabul ediyoruz.

Pratik aklın postulatlarından sonuncusu Tanrı’nın varlığıdır. Teorik aklın konusu olarak Tanrı’ya ulaşamayız. Zira Tanrı bilgi nesnesi değildir. Bu sebepten dolayı Tanrı neyi bilebilirimin değil neyi ümit edebilirim sorusunun bir cevabıdır.³⁰⁴

Kesin buyruk insana “en yüksek iyiyi” talep etmesini emreder. En yüksek iyinin gerçekleşmesi için ve dünya düzeninin bir ahlak düzeni olması için Tanrı’nın varlığı gereklidir.³⁰⁵ Tanrı “en yüksek iyi”nin gerekli olan ön şartı olarak tabiattaki en yüksek

³⁰¹ *Kılıç*, s. 45.

³⁰² *a.y.*, s. 45.

³⁰³ Kant, *P.U.E.*, s. 169; *Akarsu*, s. 148-150; *Kılıç*, s. 48.

³⁰⁴ Aydın, Mehmet, *Kant’ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı Ahlak İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1991, s. 39.

³⁰⁵ *a.g.e.*, s. 41.

sebeptir.³⁰⁶ İnsanın en iyiyi istemesiyle, iyilikçi bir dünya yaratıcısının iradesi arasında uyum zorunludur.³⁰⁷ En yüksek iyinin garantörü Tanrıdır. En yüksek iyi ancak Tanrı varsa mümkündür.³⁰⁸

Tanrı postulatı Kant'ın ortaya koyduğu son postulatır. İnsan ahlaklı davranması için özgür olmalıdır. Dünyada insanın ahlaklı olabilmesi ve erdeminin sonuçları için ruh ölümsüz olmalıdır. En yüksek iyinin ve erdemli davranışın karşılığını verebilmesi için Tanrı var olmalıdır.

Postulat ve aksiyom arasında kullanım farkını yukarıda belirtmiştik. Buna göre postulat ahlaka ait, aksiyom bilime aittir. Postulat ve aksiyom arasındaki içeriksel farkı da şöyle izah edebiliriz. Aksiyomların aksine, postulatlar numenal aleme göndermede bulunur. “İde”lerden farklı olarak postulatlar nesnel içeriğe sahiptir. Yine aksiyomlar bilim içi temeldirler. Aksine postulatlar ahlaki bir davranış için Tanrı’yı önceden varsaymaz. İnsan Tanrı olmaksızın da ahlaklı olabilir.³⁰⁹ “Tanrı vardır” “ben ahlaklı olmalıyım” gibi düşünceler Kant felsefesinde yer bulmaz. O halde Tanrı ahlak kanununun genel geçerliği için değil “en yüksek iyi”nin gerçekleşmesi için vardır.³¹⁰ Şu halde “Tanrı vardır” yargısı ahlaklı davranış için temel bir yargı değildir. Aksine, o pratik vazifemizle ilgili bir inançtır. Din ahlaka götürmez, ahlak dine götürür.³¹¹

Teorik akıl açısından bir bilgi nesnesi olarak ele alamadığımız Tanrı kavramı, pratik akıl açısından bir postulat olarak ve de bir inanç konusu olarak vardır. Tanrı’yı biz bilemeyiz ancak; erdemlerimizin birer karşılığı olarak ve en yüksek iyinin gerçekleşmesi için inanabiliriz.

³⁰⁶ Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 152.

³⁰⁷ *P.U.E.*, s. 175.

³⁰⁸ *a.g.e.*, s. 171.

³⁰⁹ *Kılıç*, s. 49.

³¹⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 43.

³¹¹ *Kılıç*, s. 49.

SONUÇ

Aristoteles'ten günümüze kadar inişli çıkışlı bir seyir izleyen metafiziksel düşünme en önemli kırılmalardan birini Kant'la yaşamıştır. Kant metafiziğin hakikatine yönelik araştırma yapmıştır. Kant'ın metafiziği ele alışı Eukleides geometrisi ve Newton fiziğinin sonuçları üzerinden gerçekleşmiştir. O,ilkin bir matematik ve fizik gibi metafiziğe sağlam bir temel bulmayı amaçlamıştır. Daha sonra metafizikle bir hesaplaşmaya gitmiş, onun insan aklının bir yanılsaması olduğunu belirtip sonuçlarının nesnel bilgi olamayacağını ortaya koymuştur.

Kant'a göre insan bilgi ilkin *a priori* ve *a posteriori* dir. *A priori* deney dışı , *a posteriori* ise deneye dayalı bilgileri ifade eder. Kant'ın bilgiyi ikiye ayırması, yargılarda da devam eder. O yargıları da analitik ve sentetik olarak ikiye ayırır. Kavramın salt bir açıklamasından başka bir şey olmayan analitik yargılar insanın bilgisine yeni bir şey katmazlar. Sentetik yargılar ise deneysel dünyada karşılığını bulan yargılardır. Analitik yargılar, çelişmezlik prensibine göre doğru veya yanlış olurken sentetik yargıların doğruluğu nesneye uygunlukla sağlanır.

Kant *a priori* ve sentetik kavramlarını bir araya getirerek yeni tür yargıya varır. Sentetik *a priori* dediği yargılar kaynağını insan anlayışında bulan ama deney dünyasında gerçeklikleri gösterilen yargılardır. Kant, sentetik *a priori* yargılara matematiğin “Doğru iki nokta arasındaki en kısa yoldur.”yargısını örnek verir. “Doğru iki nokta arasındaki en kısa yoldur.”dediğimde “en kısa yol” ifadesini doğru kavramından çıkaramam. Kavramın dışına çıkarak “doğru” kavramına en kısa yol ifadesini eklerim.

Uzay-zaman sezginin iki formu olarak algının nesnelere belli yapılar içinde kabul eder. Yani insan çevresindeki her şeyi uzay ve zaman içinde algılar. Uzay ve zaman formları içinde algılanan nesnelere, burada yarı işlenmiş olarak anlayış kabiliyetinin kavramlarından geçerek bilgi nesnesine dönüşürler. Kategorilerle uzay-zaman formu içersinde ele alınan bu algıları bir araya getiren başka bir deyişle hangi kavramın (kategorinin) hangi nesneye ait olduğunu ortaya koyan, şemalar devreye girer. Bir tarafı nesne dünyasına diğer tarafı anlama yetisine ait olan şemalar algıların, bilgi nesnelere dönüşümünde çok önemli bir görev ifade eder.

Aksiyomatik bir sistem olarak kurulan Eukleides geometrisi, iki bin yıldan fazla bir süre bütün bilimlere temel olma özelliğini korumuştur. Temelde birkaç önerme ile işe başlayan matematik dedüktif bir yolla yeni sonuçlara varır. “Aksiyom”lar matematik biliminin öncül olarak kabul edip üzerine teorem ve ispatların kurulduğu temellerdir.

Aksiyomatik bir sistem olarak Eukleides geometrisi ve matematik Kant tarafından yeni bir bakış açısıyla ele alındı. Kant matematiğin aksiyomlarını, sentetik *a priori* olarak açıklamıştır. Kant’a göre aksiyomların kaynağı akıldadır ama onların gerçekleşmesi ancak deney sahasında gösterilerek kesinlik kazanır. Bu deney dünyasında gösterilebilme imkânı matematiği bir bilim olarak metafizikten ayırır.

Kant’a göre ruh, kozmos ve Tanrı kavramları, aksiyomlardan farklı olarak numenal âleme aittirler. Ruhun ölümsüz olup olmaması, evrenin başlangıcının olup olmaması ve bir var edicisinin olup olmaması bilgiye konu değildir. Aynı şekilde “Tanrı vardır” yargısı da bilgi nesnesi olamaz. Tanrı hakkında ortaya konulan kanıtlar bu kanıtların kurucularının zannettiği gibi kesin bilgiler değildir. Duyu dünyasının ötesinde var olan bir varlığı çeşitli akli çıkarımlarla ortaya koyamayız. Aksiyomların aksine ideler bir sonuçtur. İdeler, aksiyomlar gibi bir bilgi nesnesi olamazlar.

Bilgiye konu olmayan Tanrı idesi acaba başka açıdan bizim dünyamıza ait olabilir mi? Tanrı’yı bilme konusunda agnostik Kant, ahlak felsefesinde Tanrı’ya içeriksel bir hakikat olarak tekrar döner. Kant’ın ahlak felsefesinde postulat kavramı üç şekilde ortaya çıkar. İlk insan akıl sahibi bir varlık olduğu için özgür olmalıdır. İnsanın özgür, akıllı ve erdemli olması ona görevler yükler. Bu görevlerin en üstüne “en

yüksek iyi”nin gerçekleşmesidir. Tanrı insana ahlaklı davranışlarının karşılığı olarak, mutlu bir hayat verecek olan ve en yüksek iyinin garantörü olarak var olmalıdır. Özgürlük, ölümsüzlük ve Tanrı, Kant’ın ahlak felsefesinin postulatıdır.

Aksiyomlardan farklı olarak postulatlar numenal âleme göndermede bulunur. Yine postulatlar birer çıkarımın sonucudur. Yani insan Tanrı var olduğu için iyi olmaz. Ahlaklı olmasının bir postulatı olarak Tanrı vardır. Postulat ve aksiyom kavramları iki farklı alanın kavramları olup ayrı yerlerde kullanılırlar ve değişik sonuçlara vardırırlar.

Kant düşünce tarihinin bir sınır filozofudur. O kendinden önce ve sonraki felsefeler arasında kırılma noktasıdır. Sonraki dönem felsefeleri bu sınırların başladığı yerden başlar ve gelişir. Kendinden sonra gelenler Kant’la her zaman hesaplaşma içerisinde olacaklardır. Bu hesaplaşma ile beraber filozofun düşünce tarihinde gerçekleştirdiği büyük devrimi saygıyla anacaklardır. Yapmış olduğumuz bu çalışmaya Kant gibi bir filozofun anlaşılmasına katkıda bulundu isek kendimizi bahtiyar sayarız.

BİBLİYOGRAFYA

- AKARSU, Bedia, İmmanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi, İnkılapKitabevi Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 1998.
- AKMAN, Toygar, Eukleides'den Günümüze Boyutlar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.
- ALTUĞ, aylan, Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi, Etika Yay., İstanbul, 2004.
- AYDIN, Mehmet, Din Felsefesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İzmir, 2001.
- , Tanrı Ahlak İlişkisi, Türkiye Diyanet Vakfı, Yay., Ankara, 1991.
- BARKER, Stephen, F. , Matematik Felsefesi, çev. Yücel Dursun, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- CASSİRER, Ernst, Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi, çev.: Doğan Özlem İnkılap Kitabevi, 2.Baskı, İstanbul, 1996.
- COPLESTON, Frederick, Felsefe Tarihi, Bölüm 2, Kant, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2004.
- ÇEVİKBAŞ, Sebahattin, Kant ve Metafizik, Muğla Üniv. Uluslararası Kant Sempozyumu, Vadi Yay. Ankara, 1.Basım 2006.
- ÇİLİNGİR, Lokman, Kantın Postulatçı Düşünce Yöntemi Açısından Farabi Felsefesinin Değerlendirilişi, Muğla Üniversitesi Kant Sempozyumu Bildirileri İçinde, Vadi Yayınları, 1.Basım Ankara, 2006.
- ÇÜÇEN, A.Kadir, Bilgi Felsefesi, Asa Kitabevi, Bursa, 2001,
- DELEUZE, Gilles, Kant'ın Eleştiri Felsefesi, çev.: Hüseyin Portakal, Cem Yayınevi, Nisan, 2002
- , Kant Üzerine Dört Ders, çev.: Ulus Baker, Körotono Medya ve Öteki Yay. Ankara, 2000
- DESCARTES, Rene, Felsefenin İlkeleri, çev.: Mehmet Karasan, M.E.Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997

- , İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler, çev.: Mehmet Karasan,
M.E.Bakanlığı Yayınları, 2.Baskı İstanbul, 1962.
- DURANT, Will, Felsefe Kılavuzu, çev.: Ender Gürol, Milliyet Yayınları, Tarihsiz.
- DURSUN, Yücel, Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayırımı, Elips Kitap,
Ankara, 2004
- ECO, Umberto, Kant ve Ornitorenk, çev.:Yasemin Tezgiden -Ali Kaftan Sonsuzluğun
Sınırında Kant Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi İçinde Sayı.41-42, Kış
Dönemi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005
- ERDEM, Hüsamettin, Problematik Olarak Din Felsefe Münasebeti, Hü-Er Yayınları,
Konya, 1999.
- ERİŞİRGİL, Mehmet Emin, Kant ve Felsefesi, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997
- FELSEFE ANSİKLOPEDİSİ, Editör, Ahmet CEVİZCİ, Etik Yayınları, İstanbul,
2003
- GUSDORF, Georges, İnsan ve Tanrı, çev.:Zeki Özcan, Alfa Yay.İsatanbul, 2000.
- GÜÇLÜ, A.Kadir-UZUN, Erkan, Felsefe Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yay.3.Basım,
Ankara, 2003.
- GÖKBERK, Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, 10.Basım, İstanbul, 1999.
- GÜR, Bekir Sıtkı, Matematik Felsefesi, Kadim Yay. , Ankara, 2004.
- HEİMSOETH, Heinz, Felsefenin Temel Disiplinleri, çev.:Takiyettin Mengüşoğlu,
Doğu Batı Yay.3.Basım, Ankara, 2007.
- , İmmanuel Kant'ın Felsefesi, çev.: Takiyettin Mengüşoğlu, İstanbul
Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınları, İstanbul, 1967.
- KANT, İmmanuel, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, çev.:İonna Kuçuradi,
Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2002
- , Arı Usun Eleştirisi, çev.:Aziz Yardımlı, İdea Yay.İstanbul, 1993.
- , Pratik Usun Eleştirisi, çev.: İ.Zeki Eyuboğlu, Say Yayınları,
5.Baskı.İstanbul, 2001.

- , Gelecekte Bilim Olacak Her Metafiziğe Prolegomena, çev:İonna Kuçuradi-Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu, 3.Baskı, Ankara, 2002.
- KILIÇ, Recep, Ahlakın Dini Temeli, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1996.
- KOVANLIKAYA, Aliye, Kant'ta Akli Görünümün İptaline Dair, Muğla Üniversitesi, Uluslararası Kant Sempozyumu, Vadi Yayınları, Ankara, 1.Basım2006 İçinde.
- KÖK, Mustafa, Yeniçağ Felsefesi Tarihi, Erzurum, 1986
- KUŞ, Selim, Kant Felsefesinde Tanrı Anlayışı, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Enstitüsü, Felsefe Ve Din Bilimleri A.B.D. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003
- KUTLUSOY, Zekiye, Sentetik *a priori* Gerçekten Çöktü mü? Muğla Üniversitesi, Uluslararası Kant Sempozyumu, Vadi Yayınları , Ankara, 1.Basım2006 İçinde .
- LEIBNİZ, Gottfried Wilhelm, Monadoloji ya da Felsefenin İlkeleri, çev. :Ogün Ürek, Biblos Kitabevi, Bursa, 2003.
- MAGEE, Bryan, Büyük Filozoflar Platondan Wittgenstein'a, çev. :Ahmet Cevizci, Pardigma Yay. İstanbul, 2001.
- MANKIEWICZ, Richard, Matematik'in Tarihi, çev. :Gökçen Ezber, Güncel Yayınları, Nisan, 2002.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, Felsefeye Giriş, Remzi Kitabevi, 7.Basım, İstanbul, 2000.
- NAGEL, Ernest-JAMES, R.Newman, Gödel Kanıtlanması, çev. :Bülent Gözkan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008
- OSSERMAN, Robert, Evrenin Şiiri Kozmosun Matematiksel Bir Açıklaması, çev.:İsmet Birkan, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitaplığı, 5.Baskı. Ankara, 2005

- RECKİ, Birgit, Kant ve Aydınlanma, Sonsuzluğun Sınırında Kant, Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi Yapı Kredi Yayınları, Sayı, 41- 42 İçinde.
- SCRUTON, Roger, Düşüncenin Ustaları, çev. :Cemal Atilla, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003.
- SKİRBEKK, Gunnar-GİLJE, Nils, Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi, çev. :Emrullah Akbaş-Şule Mutlu, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 2004.
- TAYLAN, Necip, Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu, Ayıışı Kitapları, İstanbul, 1998
- TOPALOĞLU, Aydın, Ateizm ve Eleştirisi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- VANCOURT, Raymond, Hegel'in Din Felsefesi, çev. :Zeki Özcan, Din Felsefesi Yazıları I, İçinde, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001
- WEBER, Alfred, Felsefe Tarihi, çev. :H.Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, 5.Basım, İstanbul, 1998
- WOOD, Allen W, Kant, çev. :Aliye Kovanlıkaya, Dost Kitabevi, Ankara, 2009
- YETKİNER, Yusuf Ziya, Kant'ta Antinomi Metafizik İlişkisi, Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler, Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002
- YILDIRIM, Cemal, Matematiksel Düşünme, Remzi Kitabevi, 2.Basım, İstanbul, 1996.
- YILMAZ, Mustafa, Kantta Aşkınısal Bir Varlık Olarak Tanrı, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2000

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : Erzurum 11.03.1977

Öğr.Gördüğü Kurumlar : **Başlama Yılı** **Bitirme Yılı** **Kurum Adı**

Lise : 1989 1996 **Erzurum İ.H.L. –Orhangazi İ.H.L.**

Lisans: 1996 2001 **Selçuk Üniversitesi**

Yüksek Lisans: 2002 2010 **Uludağ Üniversitesi**

Doktora:

Medeni Durum : **Evli**

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi: İngilizce **Orta**

Çalıştığı Kurum (lar) : **Başlama ve Ayrılma Tarihleri** **Çalışılan Kurumun Adı**

1. 08.03.2004 - Milli Eğitim

...

Yurtdışı Görevleri :

Kullandığı Burslar :

Aldığı Ödüller :

Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Topluluklar :

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :